

Ekonomi:
Dünya nereye gidiyor?
Türkiye nereye gidiyor?

Görüş

Şubat 2012 - 10 TL KDV Dahil

72

8

Prof. Dr. Erinc Yeldan

**KAPİTALİZMİN 1980
DÖNÜŞÜMÜ VE SONRASI**

16

Prof. Dr. Bahri Yılmaz

**“EURO KRİZİ”NİN
NEDENLERİ, SONUÇLARI
VE TÜRK EKONOMİSİ
ÜZERİNDEKİ BEKLENEN
ETKİLERİ**

23

Jean Pisani-Ferry

**GÜNÜ KURTARMAK MI,
KURTULMAK MI?
EURO ALANININ
GELECEĞİ**

27

Uğur Gürses

**PARA POLİTİKASI
“DENEME”YE GELİR Mİ?**

40

John M. Carey

**BAŞKANLIK SİSTEMİ İLE
PARLAMENTER SİSTEM
ARASINDAKİ TERCİHİ
NE BELİRLER?**

46

Prof.Dr. Ersin Kalaycıoğlu

**TÜRKİYE’NİN
BAŞKANLIK SİSTEMİ
İLE İMTİHANI**

52

José Antonio Cheibub

**TÜRKİYE İÇİN TEK BİR
İDEAL YÖNETİM BİÇİMİ
VAR MIDIR?**

ISSN 1300-1671

Zafer Ali Yavan
TUSIAD Genel Sekreteri

ROTAYI DOĞRU TUTABİLMEK

Türkiye’de neredeyse her gün gündem değişiyor. Gazete başlıklarımız, TV’lerdeki haber/yorum programlarımız, hemen her gün yeni bir konuya odaklanıyor. Gündemdeki bu sürekli çalkalanma, orta ve uzun vadeli düşünmeyi engelliyor. Oysa rotayı doğru tutabilmek için, bizim, orta ve uzun vadede odaklanmamız gereken gündem konuları var. Sorunların her geçen gün ağırlaştığı küresel ekonominin dinamikleri ve Türkiye’ye olan etkileri bunlardan yalnızca biri... “Ekonomi: Dünya Nereye gidiyor? Türkiye Nereye Gidiyor?” başlıklı kapak konusunu bu sayımızda bu nedenle seçtik.

Gerek dış ticaret gerekse sermaye hareketleri açısından Türkiye’yi en çok AB ekonomisi etkiliyor. Avrupa’nın en etkili düşünce kuruluşlarından olan Bruegel’in direktörü Jean Pisani-Ferry, yazısında AB borç krizi ve Euro alanının geleceği konusunda çok derinlikli bir çerçeve çiziyor. Bahri Yılmaz ise “Euro krizinin nedenlerini, sonuçlarını ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri hakkında bizlere kapsamlı bir özet sunuyor.

Küresel ekonomideki gelişmeler sadece konjonktürle ilgili değil. 2008 krizi, ekonominin tüm kararlarının doğrudan doğruya “piyasa koşullarına terk edilmesi” yaklaşımının da sorgulanmasına yol açtı. Erinc Yeldan, yazısında Türkiye’de piyasa yaklaşımını benimsemesindeki dönemeç olan 24 Ocak 1980 öncesi süreci ve sonrasını ele alıyor.

2012 yılında ekonominin performansı konusunda oldukça farklı tahminler var. Cem Doğan, temel makro büyüklükler açısından, çeşitli kuruluşların 2012 yılına ilişkin öngörülerini değerlendiriyor ve 2012 yılı için TUSIAD senaryolarını ele alıyor.

Kuşkusuz 2012’ye girerken Türkiye ekonomisinde en çok tartışılan alan para politikası. Uğur Gürses yazısında Merkez Bankası’nın son dönem politikalarından yola çıkarak “para politikası denemeye

gelir mi” diye soruyor. Tasarruf açığı, cari açık ve kayıtdışı ekonomi ilişkisini ele alan Güneri Akalın ise büyümekten ödün vermeden cari açığı azaltmak için bir dizi vergi politikası önerisi sunuyor.

Dosya konumuz ise başkanlık sistemi. John Carey başkanlık sistemi ve parlamenter sistemi karşılaştırmalı olarak ele alıyor. Ersin Kalaycıoğlu, başkanlık sisteminin Türkiye’de uygulanmasının yol açabileceği bazı risklere dikkat çekiyor. Jose Antonio Cheibub ise hangi yönetim biçimi benimsenmiş olursa olsun, sistemi değiştirmek yerine mevcut sistemi iyileştirmeye çalışmanın çok daha etkili ve sağduyulu bir tercih olacağını vurguluyor.

Dış politikadaki gelişmeler, gündemimizde, ekonomi ve iç politika kadar ağırlığa sahip... Mensur Akgün’ün moderatörlüğünde yapılan Yuvarlak Masa’da Beril Dedeoğlu, Kemal Kirişçi, Sinan Ülgen ve Sylvia Tiryaki Türkiye’nin dış politikasındaki radikal değişiklikleri çeşitli boyutlarıyla ele aldı.

Dış politikanın iç politikaya da yansımalarının güçlü olduğu Irak’ta dengelerin hızla değişmesi, Türkiye’nin Irak politikasının da bu gelişmeler çerçevesinde yeniden şekillenmesini doğuruyor. Soli Özel ve Verda Özer bu değişimi, Kürt sorunu uzantılarını da dikkate alarak inceliyor.

Bu sayımızda, Türkiye-Hollanda ilişkilerinin 400. yılı olması nedeniyle Hollanda büyükelçisi Jan-Paul Dirkse ile yaptığımız bir röportaja da yer veriyoruz.

Kitap sayfalarımızda Nobel ödüllü iktisatçıların iktisadi karar alıcılar için çok aydınlatıcı olan yeni eserlerini ele almaya devam etlik. Daniel Kahneman’ın özellikle ekonomik karar alma açısından anlam taşıyan algı, bellek, sezgi, yargı ve önyargı gibi alanlardaki, zihnin en temel işleyişine ilişkin kusurları araştırarak geçen bir ömrün deneyimini özetlediği son kitabı size de ilginç gelecek.

Siz sadece planlayın...

Siz sadece yatırımlarınızı ve ticari faaliyetlerinizi planlayın, gerisini işletmenize özel, hızlı finans çözümleri sunan BankPozitif’e bırakın.

TÜSİAD adına sahibi:
Nazlı Ümit Boyner

Genel Yayın Yönetmeni ve
Sorumlu Müdür:
Zafer Ali Yavan

Yayın Danışmanı:
Cengiz Turhan

Yazı Kurulu:
Mensur Akgün,
Ferhat Boratav, Ümit İzmen,
Başak Solmaz,
Cengiz Turhan, Zafer Ali Yavan

Görsel Yönetmen:
Ercan Armutçu

Çizgiler:
Bora Özen

Grafik Tasarım ve Uygulama:
Arjans

Baskı:
Bilgi Promosyon Grafik Matbaacılık

Yapım:
Grup 7 İletişim Danışmanlığı
gorus@grup7.com.tr

Reklam:
Başak Solmaz
Tel: (0212) 249 19 29

Abone:
Burcu Orhan
borhan@tusiad.org

Yönetim Yeri:
TÜSİAD - Meşrutiyet Caddesi 46,
Tepebaşı 34420 İstanbul
Tel: 0212-2491929

Görüş'te yayınlanan tüm yazılar,
açıkça metinde belirtilmedikçe
kuruluşun resmi görüşünü yansıtmaz.

İmzalı yazılarda belirtilen görüşler
sadece yazarların düşüncelerini
ifade eder.

Editörün Notu

1 Rotayı Doğru Tutabilmek

Zafer Ali Yavan

Konjonktür

4 İyimserler Hala İyimser,
Kötümserler Daha da Kötümser

Dr. Ümit İzmen

Başkan'ın Görüş'ü

6 2011'in Mikro Dersleri ve
2012 Makro Bekleyişleri

Ümit Boyner

Kapak

8 Kapitalizmin 1980 Dönüşümü ve Sonrası

Prof. Dr. Erinc Yeldan

16 Avrupa Birliği Nereye Koşuyor?
“Euro Krizi”nin Nedenleri, Sonuçları ve
Türk Ekonomisi Üzerindeki Beklenen Etkileri

Prof. Dr. Bahri Yılmaz

23 Günü Kurtarmak mı, Kurtulmak mı?
Euro Alanının Geleceği

Jean Pisani-Ferry

27 Para Politikası “Deneme”ye Gelir mi?

Uğur Gürses

32 TÜSİAD 2012 Makroekonomik
Senaryoları ve Tahminleri

Hünkar Cem Doğan

38 Türkiye’de Cari Açık ve Kayıtdışılık İlişkisi

Prof. Dr. Güneri Akalın

Dosya

40 Başkanlık Sistemi ile Parlamenter Sistem Arasındaki
Tercihi Ne Belirler?

John M. Carey

46 Türkiye’nin Başkanlık Sistemi ile İmtihanı

Prof.Dr. Ersin Kalaycıoğlu

52 Türkiye İçin Tek Bir İdeal
Yönetim Biçimi Var Mıdır?

José Antonio Cheibub

Türkiye - Dünya

62 Türkiye’nin Irak Politikasındaki Fay Hatları

Soli Özel – Verda Özer

66 Yuvarlak Masa Toplantısı
Riskleri ve Fırsatları ile Türkiye’nin Dış Politikası75 Hollanda Büyükelçisi Jan-Paul Dirkse ile Söyleşi
Türkiye-Hollanda
400 Yıllık İlişki

Kitap

79 Sezgileri Dizginlemek

Cemal Yardımcı

8

16

23

27

32

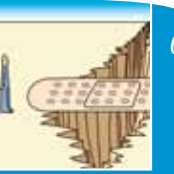
40

46

52

62

İYİMSERLER HALA İYİMSER, KÖTÜMSERLER DAHA DA KÖTÜMSER.

Dr. Ümit İzmen
İstanbul Aydın Üniversitesi

Ekonomide beklenen yavaşlama verilerde gözlemlenmeye başladı. Sanayi üretimi hız kesti. Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış endeks neredeyse yıl başından bu yana yatay bir seyir izliyor, yatırım

Dünya ekonomisindeki gelişmeler Türkiye'yi üç yolla etkiliyor. Bunlardan ilki dış ticaret. Dünya ticaretindeki yavaşlama, ihracatı azaltarak cari açığı artırıcı etki yapıyor. İhracat siparişi beklentileri ihracatta yavaşlamanın ipuçlarını verirken yavaşlayan büyüme de ithalat artışını geriletıyor.

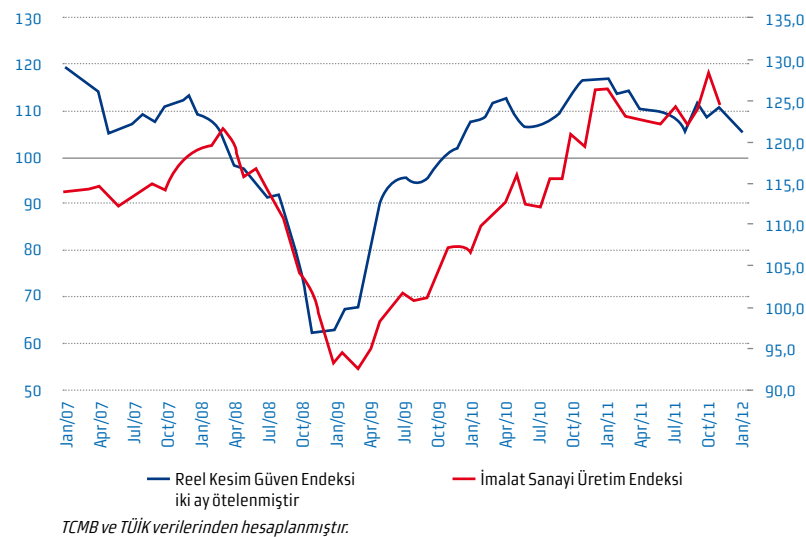
Beklentiler arasındaki fark, ekonomi politikasındaki bulanıklıktan, verilen mesajların farklı kesimler tarafından farklı yorumlanmasından kaynaklanıyor. Bu da ekonomi politikasındaki isabetli tavır kadar iletişiminin doğru ve etkili yapılmasının önemini gösteriyor.

harcamaları azalıyor, kapasite kullanım oranı artmıyor. Geleceğe ilişkin beklentiler de olumlu değil. Reel kesim güven endeksi üretimin 21012'nin ilk aylarında da yavaşlama, hatta bir miktar gerileme içinde olacağına işaret ediyor.

Üretimdeki bu zayıflama ve beklentilerdeki kötüleşme esas olarak dünya ekonomisindeki gelişmelerden kaynaklanıyor. 2012 başından itibaren finansal piyasalardaki koşullar belli ölçülerde normale dönse de, 2012 yılı geçen yıla göre dış talep açısından daha sıkıntılı olacak. Bunu IMF'nin Dünya Ekonomik Görünümü raporunda yer alan son projeksiyonlarda açıkça görmek mümkün. IMF Eylül ayındaki son tahminlerine oranla, dünya ekonomisinin büyüme hızı tahminini %0.7 puan, Euro bölgesinin büyüme hızı tahminini, %1.6 puan, dünya ticaretinin artış hızını da %2 puan aşağı çekti.

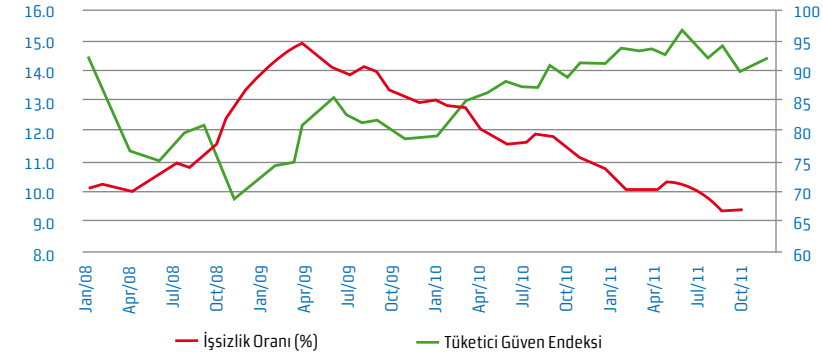
GRAFİK 1

ÜRETİM VE BEKLENTİLER (mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış)

GRAFİK 2

TÜKETİM EĞİLİMLER

dünyada borsalar yükseliyor. S&P 500 Ekim ayındaki dip seviyesine %25 değer kazandı; geçen sene % 21 düşen MSCI Emerging Market indeksi geçen ay %10 yükseldi. Gelişmekte olan ülkelerin para birimleri de değer kazanmaya başladı.

Finansal piyasalardaki bu durumun, dünya ekonomisinde gerçekten bir iyileşmeden mi kaynaklandığını, yoksa gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının parasal genişlemesinin bir sonucu mu olduğunu bilemiyoruz. Ama bu Türkiye'nin korkulu rüyası olan cari açığın finansmanı meselesini hafifletiyor.

Üçüncü kanal ise beklentiler kanalı. Geleceğe ilişkin çok sayıda belirsizlik kurlar ve faiz oranları üzerinde etkili oluyor. TL'deki hızlı değer kaybı ve arkasından gelen güçlü toparlanma, Türkiye'de bu etkinin gücünü gösteriyor.

Ancak Türkiye ekonomisinde büyümenin esas motorunu iç talep oluşturuyor. İç talep koşullarını istihdam artışı ve enflasyonun satın alma gücü üzerindeki etkisi belirleyecek. Yüksek enflasyon ve istihdam piyasalarında beklenen yavaşlama 2012'de iç talebin de kuvvetli olmayacağına işaret ediyor.

Büyümede beklenen bu yavaşlama karşısında ekonomi politikalarının harekete geçirilebilme imkanı önem kazanıyor.

Türkiye'nin kamu borçları ve bütçe açığındaki performansının birçok ülkeden daha iyi olması ekonominin canlandırılması için maliye politikasının kullanılmasında hareket imkanı olduğunu gösteriyor. 2011'de bütçe açığının milli gelire oranının, Orta Vadeli Programdaki %1.7 olan tahminin de altında kaldığı anlaşıyor. Bu olumlu performansta yeniden yapılandırma

kapsamında tahsil edilen gelirler etkili olsa da, bu gelirler hariç tutulduğunda bile bütçe performansının kuvvetli olduğu görülüyor.

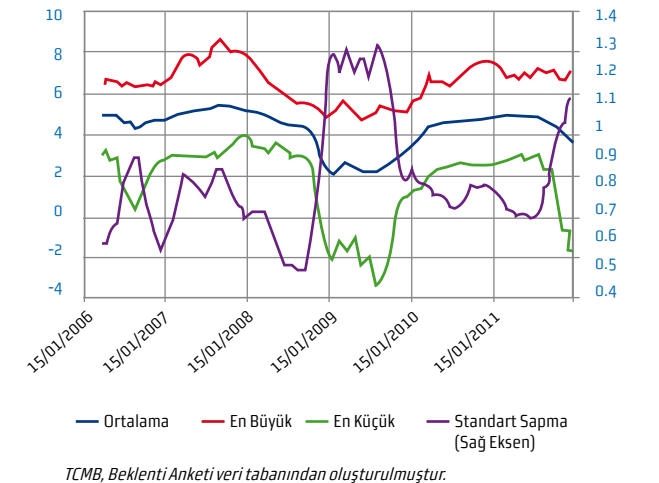
Ancak enflasyonun yükselerek yılın ilk ayında %10.6 seviyesine çıkmış olması, para politikasındaki hareket kabiliyetini daraltıyor. Dünya ekonomisindeki gelişmeler enflasyonla mücadele açısından önem kazanıyor. IMF'nin Ocak ayı tahminlerine göre, petrol fiyatların geçen seneye hemen hemen aynı seviyede kalacak ve hammadde fiyatları ise %14 gerileyecek. Diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye de küresel fiyatlardaki bu gelişmelerin

enflasyon üzerindeki yavaşlatıcı etkisinden yararlanacak olsa da cari açık ve yüksek enflasyon ekonominin yumuşak karnı olmaya devam edecek.

2012'de beklenen vasat performans büyüme beklentilerine de yansıyor. Aşağıdaki grafik Türkiye'de bir yıl sonrası için büyüme beklentilerini gösteriyor. 2012 için büyüme tahminleri arasında büyük fark var. 2008 krizinde en iyimserler bile büyüme hızı tahmini aşağı çekmişken bu sefer benzeri bir eğilim görülüyor. Ortalamadaki düşüş, büyüme beklentisi kötümser olanların daha da kötümser hale gelmesinden kaynaklanıyor. Beklentiler arasındaki bu fark, ekonomi politikasındaki bulanıklıktan, verilen mesajların farklı kesimler tarafından farklı yorumlanmasından kaynaklanıyor. Bu da ekonomi politikasındaki isabetli tavır kadar iletişiminin doğru ve etkili yapılmasının önemini gösteriyor.

GRAFİK 3

BÜYÜME BEKLENTİSİ, GELECEK YIL,%

Ümit Boyner

TUSIAD Yönetim Kurulu Başkanı

2011'İN MİKRO DERSLERİ VE 2012 MAKRO BEKLEYİŞLERİ

Iktisadi birimler sürekli belirsizlik içinde karar aldıkları için, ileriye dönük her ek tahlilin bu belirsizlik alanını küçültmesi beklenir. 2012 yılının ilk GÖRÜŞ sayısı da bu unsuru merkeze aldı ve 2012 yılına yönelik gerek kurumumuzun gerekse diğer kurumların 2012 beklentilerine bu sayıda yer verdik.

Hemen belirtmek gerekiyor ki, ilk defa hem kamu otoriteleri hem de kamu dışı kurumlar büyümenin yavaşlayacağı konusunda ortak bir öngörüye yakınsamış durumdalar. Yine belirtmek gerekiyor ki, son 6 ay içinde küresel büyüme tahminleri sürekli aşağı doğru revize edilmekte ve Avro bölgesinin orta düzeyli bir resesyon ile 2012'yi geçeceği belli olmuş durumda. TUSIAD 2012 büyüme beklentileri de çeşitli senaryolar çerçevesinde yüzde 4.0 civarında oluşmuştur. Dolayısıyla 2012 yılı ve 2011 tecrübeleri özel bir değerlendirmeyi hak etmektedir.

Hem küresel ölçekte hem de ülkemizde, küresel krizle mücadele sürecinde önemli sayılabilecek bir seri iktisadi dersi tecrübe ettik. 2012 yılı bekleyişlerini aslında bu dersler çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Öncelikle küresel ölçekte bazı dersler tecrübe edildi. Çok açık olarak anlaşıldı ki, Keynezyen talep tetikleyici politikalar, ister genişleyici maliye politikaları ister genişleyici para politikaları üzerinden gerçeklessin, yapısal sorunlardan kaynaklanan daralmaları bertaraf edemediği gibi gerekli yapısal uyum sürecini de uzatmaktadır.

Sıfır düzeyindeki faiz, 5 trilyon doları aşan destek miktarı, merkez bankaları ile hazineler arasında gidip gelen kamu kağıtları, merkez bankası bilançolarına taşınan batık krediler kürenin orta düzeyli bir resesyon ile 2012 yılına girmesini engelleyememiştir.

Eğer içinde bulunduğumuz düzeyde bir iktisadi küresel etkileşim devam ettirilmek isteniyorsa, bu tercihin gereği olan küresel ve yapısal düzenlemeler kaçınılmazdır. Kriz sonrası artan G20 faaliyetleri bu dersin en önemli göstergesidir. Küresel kriz ile birlikte G20 faaliyeti artık bir zirve niteliği kazanmıştır, B20, L20 kapsamında artık küresel üretimin yüzde 90'ını gerçekleştiren ülkelerin kamu dışı kesimleri de G20 içinde yer almaktadır. Her geçen yıl G20 zirveleri ve faaliyetleri artan sorumluluk anlayışı ile sürdürülebilirlik, finansal entegrasyon, küresel finansal mimari, enerji arz güvenliği, yoksullukla mücadele gibi konuları ele alabilmektedir. G20 zirveleri belki de ilk defa herkesin aslında aynı gemide olduğu anlayışının olgunlaştığı, işbirliği gereğinin en açık bir şekilde tecrübe edildiği ortamlar olarak çalışmaktadır.

Küresel ölçekte ikinci ders ise, batı-doğu ayrışması hipotezinin düşmesiyle ilgilidir. Krizin ilk dönemlerinde, özellikle Güney Doğu Asya bölgesinin krizden etkilenmeyeceği ve hatta krizden olumlu etkilenebileceği tartışmaları çok revaçtaydı. Bu hipotezin temeli oldukça zayıf olmasına rağmen geçersizliği için 2011 yılını geçmek gerekti. Batı-doğu büyümesi arasındaki nispi yapı kriz esnasında değişmediği gibi, 2011 yılı itibarıyla, kriz öncesi yapıya tümüyle yakınsadı. Büyüme farkı nispi olarak aynı kaldığına göre, kişi başına gelir düzeyleri itibarıyla doğu-batı refah farkının azalmaya devam ediyor olduğunu da belirtmek gerekiyor. Bu gelişmeyi yukarıda belirtilen G20 olgunlaşmasını daha da pekiştiren bir unsur olarak görmek mümkündür.

Türkiye örneğinde ise öncelikle büyüme evrelerine bakmak gerekiyor.

Türkiye 2011 yılına, küresel kriz ile başarıyla mücadele etmiş olarak girmiştir. Bu başarının temel dayanağı 2000'li yılların

başından bu yana gerçekleştirilen ve toplumca maliyeti üstlenilmiş olan yapısal dönüşüm programlarıdır. Türkiye gerek mali sektörün yeniden yapılandırılması gerekse kamu mali disiplininin sağlanması sürecinde IMF destekli makro uyum programlarını çok iyi değerlendirmiştir.

Yüksek düzeyli belirsizlikler ve siyasi dalgalanmalar sonrasında, benimsenen kararlı doğru makro politika bileşimi Türkiye ekonomisinin, 2007 sonuna kadar potansiyel büyümesinin üzerinde büyümesini sağlamıştır. 2008 yılında potansiyel büyümenin sınırından başlayarak aşağı doğru gelişen büyüme evresi ise, 2009 küresel krizi ile karmaşıklaşmıştır. Dış talep düşüşü ile ağır yara alan büyüme ancak 2010 ve 2011 büyümeleri ile telafi edilmiş, bir yerde Türkiye'nin büyüme evresi ertelenmiştir. Dolayısıyla 2012 yılına girerken aslında büyümeyi yeniden potansiyel büyümenin üzerine taşıyacak bir büyüme evresinden bahsetmek mümkün değildir.

Her ne kadar Avro bölgesindeki daralmanın beklenmedik düzeyde 2012'de de devam edecek olması dış talebin de büyümeyi sınırlayan bir unsur olacağını gösterse de, üretim düzeyi zaten birçok ölçüt bağlamında potansiyel düzeyine yaklaşmış durumdadır. Dolayısıyla, 2012 yılında yapısal koşullarda bir değişiklik olmaması durumunda, 2012 yılı yavaşlamanın hissedileceği bir yıl olacaktır. Dış talep koşullarının olumlu değişmesi veya tutarlı makro politika bileşimi bu tespiti ancak ihmal edilebilir derecede değiştirebilecektir. Nitekim uzunca bir dönemdir ilk defa bir "Orta Vadeli Program" bir sonraki yıl için yüzde 4.0 gibi bir düzeyi, resmi olarak hedeflemek durumunda kalmıştır.

2011 yılının bir diğer önemli dersi TL dinamiği ve kur politikası ile ilgilidir. 2011 yılının ikinci yarısında cari işlemler açığının (CİA) doğal olarak öngördüğü bir devalüasyon gelişmesi yaşanmıştır. CİA 2004 yılından itibaren GSMH'ye oran olarak yüzde 5.0 düzeyini aşarak sürekli yükselme eğilimi göstermiş ancak bu gelişme doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırımları ile nispeten telafi edilmiştir. Ancak küresel kriz sonrasında GSMH'ye oran olarak yüzde 10'lara yaklaşan CİA'nın finansman kalitesinde önemli bozulmalar ve ithalat talebini belirleyen yapısal unsurlar, özellikle enerji arz-talep dengesizliğinin kısa dönemli çözümünün olmaması, kur düzeltmesini kaçınılmaz kılmıştır. Türk malı ürünlerin rekabet düzeyini belirleyen unsurlarda herhangi bir değişme olmaz ve CİA finansmanında zorluk yaşanmaya devam ederse, reel kur, piyasanın gerektirdiği ölçüde yeniden değer kaybedecektir. Bu ilginç bir tespit

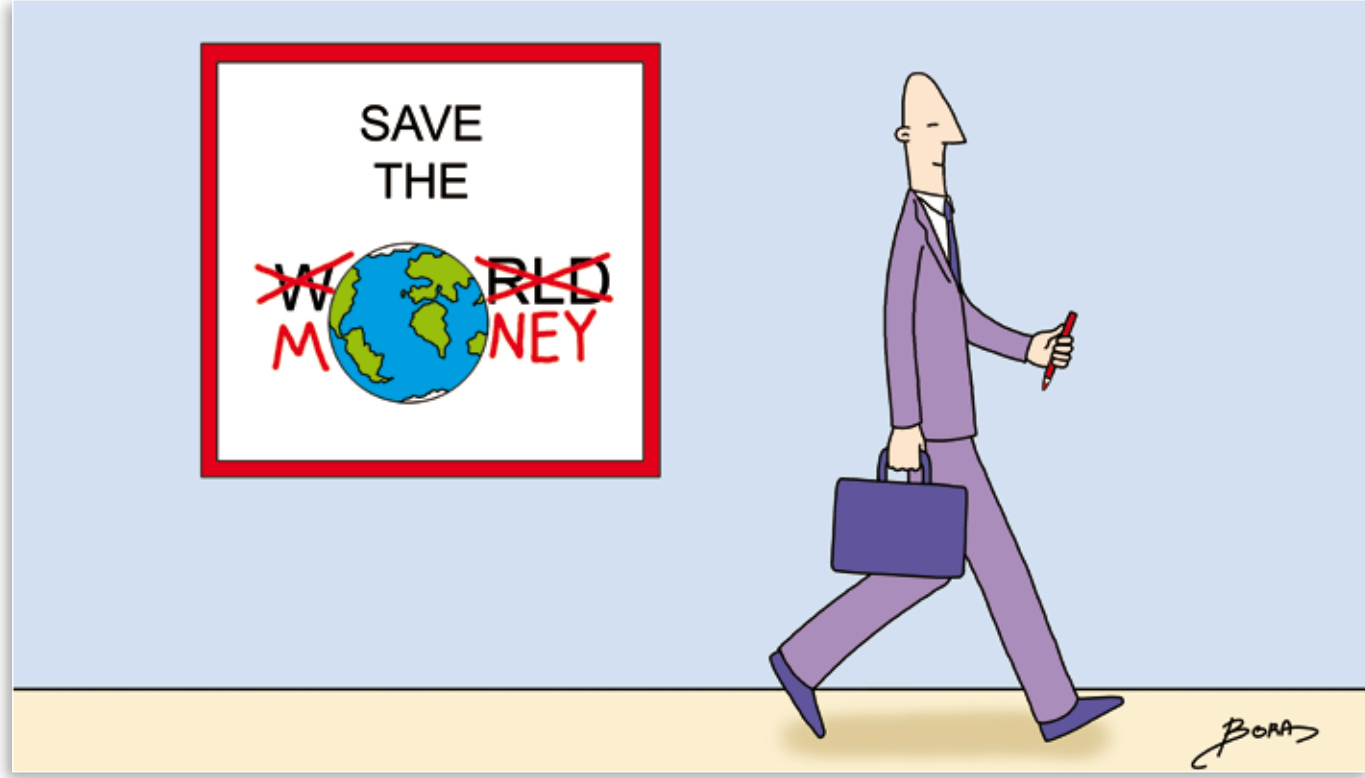
değildir. Ancak ekonomik birimler olarak, yapısal gelişmenin sağlanmadığı ve yabancı sermaye girişinin kısıtlandığı bir ortamda, CİA'nın ulaşabileceği sınırı ve bu sınırın öngördüğü reel kur düzeyini deneyerek öğrendik; bu tespit 2012 büyümesinin sınırlarını anlamak açısından önemlidir.

2011 makro uygulamalarından bir son dersi ise, kur-enflasyon ilişkisi üzerinden çıkarmak mümkündür. Eğer CİA finansmanı problemine bağlı olarak bir reel kur düzeltmesi tecrübe ettiysek, bu kur artışının enflasyon düzeyinde kalıcı bir etki yaratmaması gerekir. Aksi durum zaten son 10 yıllık enflasyon ile mücadele politikasını "değerli kur" politikasına indirger ki, bu TCMB'nın, bağımsız merkez bankacılığı geçişi ile birlikte gösterdiği disiplinli "enflasyon hedeflemesi" politikasını anlamsız kılar.

Peki, enflasyon niye artmaktadır? Yanıtı basittir. Nobel Ekonomi ödülü sahibi Milton FRIEDMAN'ın önemli yapısal tespitini her zaman rehber olarak almakta fayda olduğunu düşünüyorum: "Enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur". Bu durum şüphesiz ki şimdi de geçerlidir. Enflasyonun mevsimsel düzeltmeler ile açıklamanın yanında, ekonomik birimlerin enflasyonist bekleyişlerinin niye yükseldiğini iyi anlamak gerekiyor. Merkez Bankasının elde ettiği itibar, Türkiye ekonomisinin son 10 yılda gösterdiği başarının en önemli bileşenlerinden biridir ve düşük ve öngörülebilir enflasyon yatırım ortamının en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, yeniden tek haneli ve öngörülebilir enflasyon seviyesine dönüşü, yine aynı araçlar ile, yani "bağımsız merkez bankacılığı", "enflasyon hedeflemesi" ve "dalgalı döviz kuru" tercihleri ile elde edebiliriz, elbette ki, Orta Vadeli Programın kamu maliyesi hedeflerinin de harfiyen uygulanması varsayımı yapıyoruz.

Küresel kriz dönemi toplam olarak değerlendirdiğimizde, tüm ülkelerde, belki de ister istemez reel-politik tercihler gözlemledik; ekonomi tarihi maalesef bu tür tercihlerin yarattığı zaman ve refah kayıpları ile doludur. Küresel krizin temellerinin yapısal olduğu, yavaşlamanın veya daralmanın yapısal düzenleme eksikliğinden kaynaklandığı anlayışı ile 2012 yılına girmek gerekir.

Bu çerçevede, 2012 yılı ve sonrası arz yönlü politika tercihlerinin temel alınacağı dönemler olacaktır. Kriz dönemi ve 2011 yılı tecrübelerinden elde edilen derslerin ışığında, 2012 yılını, yüzde 2 ile 5 arasında dolaşan tahminlerin hangisinin gerçekleşeceği tahmininden önce, daha sonraki yıllarda ihtiyacımız olacak olan yüksek büyüme oranlarını, hangi arz yönlü tercihler ile elde edeceğimize ayırmak daha doğru olacaktır.

KAPİTALİZMİN 1980 DÖNÜŞÜMÜ VE SONRASI

Prof. Dr. Erinc Yeldan

Bilkent Üniversitesi

24 Ocak 1980...Yeni bir yıldönümü. 24 Ocak tarihi Türkiye ekonomisi için önemli bir dönüm noktasıydı kuşkusuz. Ancak “1980” sadece Türkiye değil, aynı zamanda küresel ekonomi için ve hatta doğrudan doğruya iktisat bilimi için de bir sonlama ve yeni bir başlangıcı içeren bir dönüşüm yılıydı. Bu yazımızda 1980’e doğru gelişen süreci ve sonrasını ele alacağız.

1980’e Giden Yol

Türkiye’de 24 Ocak ve onu izleyen 12 Eylül 1980 dönemi elbette ki, resmi söylemlerde öne sürüldüğü üzere, “sağ-sol kavgalarının üniversite kantinlerinden, sokaklara yayılması” hadisesinden ibaret değildir. 1980, küresel ekonominin içine sürüklendiği bunalımdan çıkmak için bir dizi yeni reformun uygulamaya konduğu bir dönemci ifade etmektedir. Dolayısıyla, burada vurgulanması gereken en önemli husus, 1980 dönüşümünün

aslında sadece Türkiye’ye özgü olmadığı ve daha genel anlamda küresel kapitalizmin içinde bulunduğu krizi aşabilmek için tüm dünyada uygulanmakta olan neoliberal/muhafazakar politikaların bir parçası olduğu gerçeğidir.

Önce biraz gerilere gidelim ve küresel ekonominin yeniden düzenlendiği 1950’leri, II. Dünya Savaşı’nın hemen sonrası dönemi anımsayalım.

Amerika’nın New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde 1944 yılında kurgulanmış olan uluslararası finansal sistemin parasal ekonomiye ilişkin temel bir çapası bulunmaktaydı: dolar altın standardında, diğer ulusal dövizler ise Amerikan dolarına sabit kurlar aracılığıyla bağlı durumdaydı. 1950 sonrasında inşa edilen Bretton Woods sisteminin ayırtedici özelliği Amerikan dolarının küresel

pazarlarda temel alışveriş parası olarak kullanıldığı ve döviz kurlarının da ABD dolarına görece sabitlendiği bir parasal sistemin kurgulanmış olmasıydı. Bir yandan da emek ile sermaye arasında göreceli bir “barış” ortamı, devletin “sosyal” işlevlerinin devreye sokulmasıyla sağlanmaya çalışılmaktaydı. Dönemin sanayileşme modeli “kitlesel tüketim için, kitlesel üretim” anlayışına uygun olarak montaj hattında standardize edilmiş sanayi mamullerinin imalatına dayanmaktaydı. İşçiyi sadece “maliyet” unsuru değil, aynı zamanda “tüketim talebi” unsuru olarak değerlendiren bu sistem, sonraları Fordizm sözcüğüyle nitelendirilecekti.

Kapitalist dünya 1950-1974 arasını baş döndürücü büyüme hızlarıyla geçti. Söz konusu dönemde dünya ekonomisinin büyüme hızı % 2.9’a ulaşmış; Asya, Afrika ve Latin Amerika’nın yoksul emekçileri tarihte ilk defa reel gelirlerinde bir artış olanağı yaşamışlardı. Bu niteliklerinden ötürü 1950-74 arası iktisadi büyüme yazınında “altın çağ” diye nitelendirilir oldu.

Ancak, artan küresel rekabet ile birlikte kapitalizmin değişmez yasaları işlemekteydi. Üretim kitleselleşip sermaye birikimi yoğunlaştıkça kâr oranlarında da kaçınılmaz düşüş boy gösteriyordu. 1960’ların ortalarından başlayarak hemen hemen tüm kapitalist dünyada sanayi kârları gerilerken, altın çağın sonuna yaklaşılmakta olduğu anlaşılmaktaydı. Sermayenin ulusal sınırlar içindeki birikim temposu yeni yatırımları gerçekleştirmek için çok daha yüksek kârları gerekli kılmaktaydı. Ancak sermayenin kârlılığı içinde bulunduğu ulusal pazarın büyüklüğü ile sınırlı durumdaydı. Geriye tek bir seçenek kalmaktaydı: sermayenin hızla finansal yatırım alanlarına çekilmesi ve uluslararasılaşması.

Böylece “finansal sistemin kuralısızlaştırılması ve serbestleştirilmesi” yeni- muhafazakâr neoliberal politikaların temel şiarı haline dönüştürüldü. Kâr oranlarındaki durgunluğun aşılması ancak 1980 sonrasında ABD’de başkan Reagan ve Fed başkanı Volcker’in muhafazakar sermaye yanlısı politikalarının devreye sokulmasıyla mümkün olabilmisti.

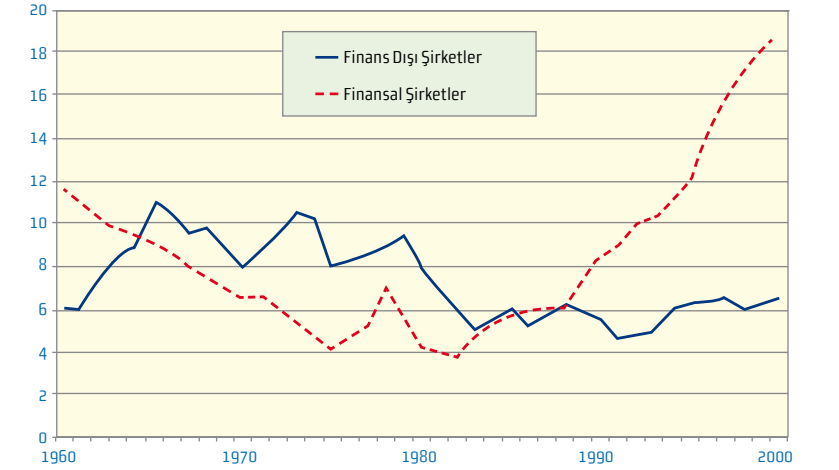
Kapitalizmin 1970’lerde içine girmiş olduğu bunalımın ve tıkanmanın doğrudan bir göstergesini veren aşağıdaki şekil, kapitalizmin merkez gücü ABD’de finansal ve finans dışı sektörlerde gerçekleşen kâr oranlarını sergilemektedir. Şekilde geçen veriler Dumenil ve Levy tarafından sürdürülen

bir çalışmadan derlenmiştir. Dumenil ve Levy’nin verileri, ABD’de finans dışı şirketler kesiminde 1960’ların ortalarından başlayarak kâr oranlarındaki çarpıcı gerilemeyi ve buna koşut olarak finansal faaliyetlerden elde edilen kârların sıçramasını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

ABD’de 1980’lerin ortalarından başlayarak finansal kesimlerin kâr oranlarında gözlenen bu artış, reel sektör şirketlerinin giderek rantıye gibi davranarak, kârlarının faaliyet dışı finansal spekülasyon yatırımlarından beslenmesiyle mümkün olabilmisti. Özetle, finansal spekülasyon ve finansal rantlar, sanayi kârlarındaki gerilemeyi telafi etmekteydi.

GRAFİK 1

ABD: Finansal ve Finans Dışı Şirketler Kar Oranları (%)

Kaynak: Duménil, G ve D. Lévy (2004) "The Real and Financial Components of Profitability (USA 1948-2000)", *Review of Radical Political Economy*, Cilt. 36, sf. 82-110.

Bu arada finansal serbestleştirilmeyle birlikte finansal sermayenin kısa dönemli, spekülasyonist nitelikli kararları sanayileşme hedeflerinin önüne geçiyordu. Örneğin, James Petras ve Henry Weltmeyer, reel sektörde kullanılan her 1 dolara karşılık, dünya finans piyasalarında 25-30 dolarlık bir işlem hacmi gerçekleştirildiğini hesaplıyor; 1970’lerde günde yaklaşık sadece 190 milyar dolar hacmi olan dünya döviz piyasası işlemlerinin, 1990’ların başında günde 1.2 trilyon dolara, günümüzde de 1.8 trilyon dolara ulaşmış durumda olduğunu belgeliyordu. Bu rakamın, dünya ticaret hacminin 70 misline ulaştığı gözlenmekteydi.

Ancak spekülasyonist kazançların özendirildiği finansal şişkinlik giderek başlı başına bir istikrarsızlık unsuru haline geliyor ve finansal spekülasyonun başıboş ve anarşik niteliklerini de gözler önüne seriyordu.

Öte yandan, 20 yüzyılın son çeyreğinde Amerika artık çoğunlukla finansal hizmet ve tasarım üreten bir ekonomi haline dönüşürken, “mamul mal” üretimini Avrupa ve giderek Uzak Doğu Asya’ya bırakmaktaydı. Bu bölgelerde üretilen mallar ise, finansal değerlerin şişkinleştirdiği “kağıt”larla karşılanmaktaydı. Ancak söz konusu “kağıt”ların dünya finans piyasalarındaki değeri ise spekülatif davranışların körüklediği ve sanal inançların beslediği hayali değerlerden ibaretti. 2007/2008’de yaşananlar işte artık bu sanal dünyanın, “kendin söyle, kendin inan” masalından ibaret sahte değerler sistemini çökertti. “Toksik varlıklar”, “eşik altı – vasıfsız krediler” gibi sıfatlar bu dönemin ürünü oldu.

Başını ABD’nin çektiği kapitalist dünya, üretim sürecini sahte finansal değerlerle sürdürme gayreti içerisindeyken küresel ekonominin ticaret ve finans akımları arasındaki dengeyi yok etmiştir.

Buraya kadar sunduğumuz önermelerin sonucuna gelirsek, küresel ekonominin içine sürüklendiği bunalım koşulları nasıl aşılsa aşılınsın bir tespit çok açık ve nettir: kapitalizmin özellikle 1980 sonrasında geliştirdiği mevcut üretim ve ticaret kalıplarının sürdürülmesi mümkün değildir. “Serbest” ticaret, “serbest” finans ve “esnekleştirilmiş” emek piyasalarına dayandırılan fantezilerin artık sonuna gelinmiştir. Dünyanın finansal ve askeri hegemonik gücünün ABD’den sürdürüldüğü, üretim atölyelerinin ise Güney ve Doğu Asya’da konuşlandırıldığı uluslararası işbölümü çökmüştür.

Kapitalist dünya şimdi bu yüzden “yeni finansal üst yapı” arayışı içindedir. Ancak söz konusu dengesizliklerin sadece finansal işlem vergileri ve bir takım finansal faaliyetlerin yeniden regüle edilmesiyle aşılması hiç de kolay gözükmemektedir.

12 Eylül Sonrasında Türkiye’de ve Dünyada Emegin Konumu

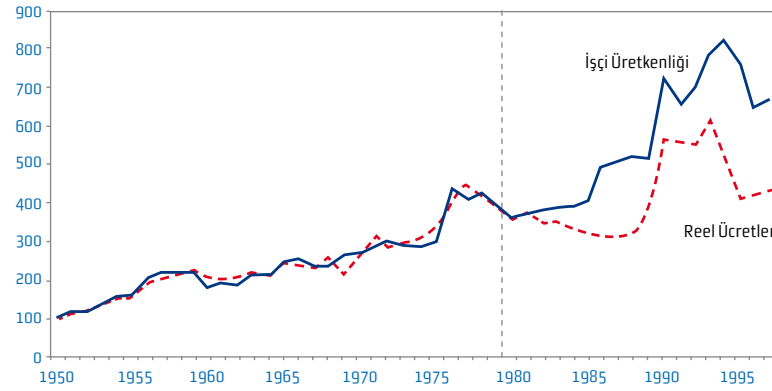
24 Ocak 1980 Türkiye’de yaşanan benzer süreçlerin aşılmasında anahtar rol oynayan bir politika demetidir. “24 Ocak kararları” bugün karşılaştığımız politika metinleri ve reform paketlerinin uzun ve detaylı analizleriyle karşılaştırıldığında son derece kısa ve yalın bir döküman olarak gözükmemektedir.

Metin bir kaç başlıktan ibarettir:

- Ticaretin serbestleştirilmesi: İthalat kotalarının kaldırılması yerine ithalat vergilerine dayalı tarife korumacılığına geçilmesi
- Fiyat reformu ile tarımda ve kamu işletmelerindeki sübvansiyonların daraltılması (dünya fiyatlarının yurt içi fiyatlara yansması amaçlanması: get the prices right)
- Yüksek oranlı devalüasyon ile esnek bir devalüasyonist kur politikası izlenmesi
- Faizlerin serbest bırakılması
- DPT öncülüğündeki kalkınmacı yatırım kredi tahsislerinin kaldırılması
- İhracat teşviklerinin artırılması

GRAFİK 2

Türk İmalat Sanayiinde Üretkenlik ve Ücret Endeksleri (1950 =100)

12 Eylül darbesini izleyen günlerde, ulusal ekonomimiz Dünya Bankası ve IMF uzmanlarınca hazırlanan yapısal uyum programları uyarınca, serbestleştirme, özelleştirme ve kuralsızlaştırma yoluyla küresel kapitalizmin yasalarına tabi kılınacak; bu süreçte en ağır darbeyi de emeği ile yaşayan sınıflar alacaktı.

Bu tespitin boyutlarını vurgulamak için sanayi kesiminde işçi ücretleri ile emek üretkenliği arasındaki bağıntıların 1980-sonrasında nasıl kopartıldığını gözlemek yeterlidir. Aşağıdaki 2 no’lu şekilde TÜİK’in İmalat Sanayi Yıllık Anketleri’nden derlenen 1950-1999 arasındaki özel imalat sanayi ücret ve işgücü üretkenliği endeksleri sergilenmektedir. Sergilenen veriler imalat sanayi emek üretkenliğinin 1980’den 1993’e değin reel olarak sürekli artış gösterdiğini ve 1999 itibarıyla işçi başına reel üretimin, 1980 düzeyinin 2.5 misline ulaştığını belgelemektedir. Ancak reel ücret gelirleri, 1980-88 arasında sürekli gerileme göstermiş ve 1989-91’deki ücret artışlarına karşın, sürekli olarak yarattığı üretkenlik kazanımlarının gerisinde kalmıştır.

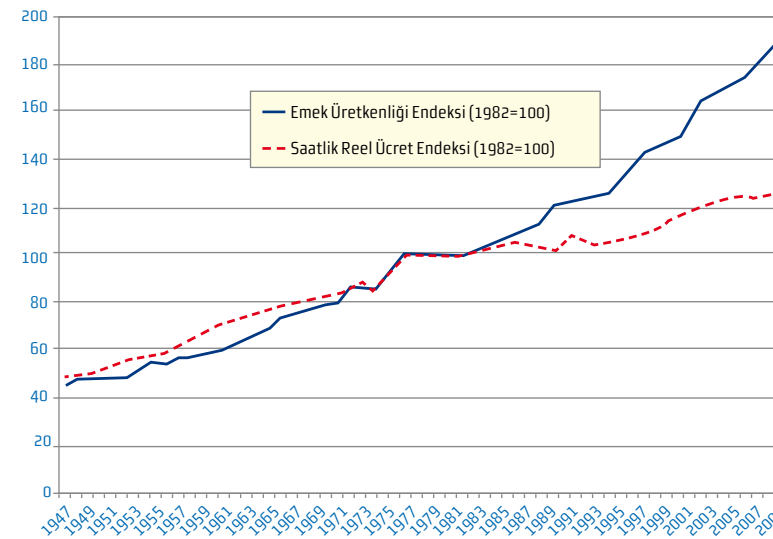
1980-sonrası Türkiye ekonomisinde reel ücretlerin durgunluğa itilmesinin sadece bir iki yıllık bir dönemsel dalgalanmadan ibaret olmadığı; bunun ötesinde, 30 yıllık ücret kazanımlarının genel trendinin kırılarak, yepyeni bir düzleme oturtulmuş olduğu açıkça görülmektedir.

Fakat burada çok ilginç bir başka gözlemle karşı karşıyayız. Türkiye’de imalat sanayi ücretlerinin 1980 sonrasında gözlenen gerilemesinin bir iz düşümü de Amerikan sanayiinde yaşanmaktaydı.

Aşağıdaki 3 no’lu şekil Amerikan ekonomisinde emeğin üretkenliği ile ücretlerindeki gelişimi özetlemektedir. 1950 sonrasında kabaca ücretler ile üretkenlik kazanımları Amerika’da da benzer seyrederken, 1980’lerden başlayarak iki seri birbirinden kopmaktadır. Reel ücretler giderek gerilemekte ve üretkenlik kazanımlarının gerisinde kalmaktadır. Üretkenlik artarken ücretlerin gerilemesi, kuşkusuz, sermayenin karlılığının yükselmesi ve sermaye sınıflarının milli gelirden aldıkları payın yükselmesi anlamına gelmektedir.

GRAFİK 3

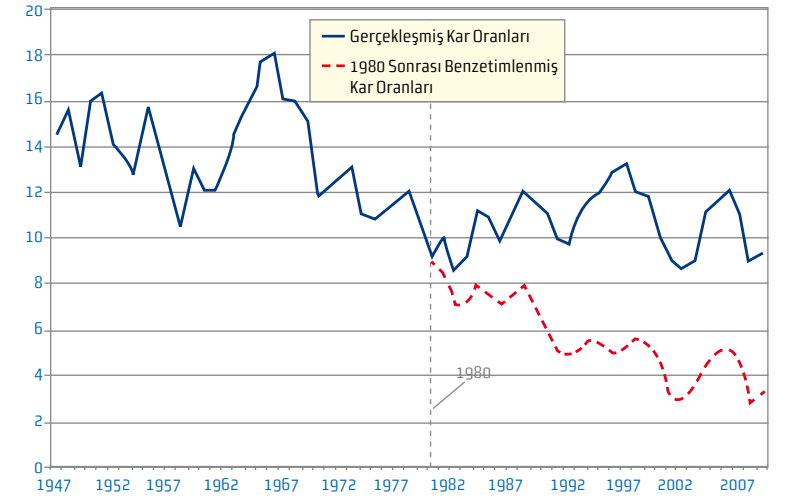
ABD Özel Sektörde Saatlik Reel Ücretler ve Emek Üretkenliği (1982=100)

Gözlemlerimizi bir adım daha ileri götürelim. Aşağıdaki 4 no’lu şekil bu olguları sermayenin karları açısından özetlemektedir. Şekil Amerikalı ekonomist-sosyolog Anwar Shaikh’in yeni bir

GRAFİK 4

ABD Finans Dışı Şirketlerin Gerçekleşmiş ve 1980 Sonrasında Benzetimlenmiş Kar oranları (%)

çalışmasına dayanmaktadır¹. Şekilde ABD finans dışı (sanayi) şirketlerinde ikinci dünya savaşı sonrasında kar oranlarının seyri sergilenmektedir. 1970’ler boyunca kar oranlarının düşme eğilimi şekilde açıkça izlenebilmektedir.

Şekil 4’de Anwar Shaikh’in çok ilginç bir başka verisi daha yer almaktadır: eğer söz konusu muhafazakar/neoliberal dönüşüm gerçekleştirilmeseydi ve ABD’de ücretlerin seyri 1980 sonrasında da aynı tempoda sürdürülseydi kar oranları ne olurdu? Bu varsayım, şekilde 1980 sonrasında kesik çizgilerle benzetimlenen kar oranları aracılığıyla izlenebilmektedir.

Şekil 4’deki verilerden çıkartılacak sonuçlar son derece nettir. Shaikh’in hesaplamaları, ABD’de ücret patikasının 1980 sonrasında da aynı düzeyde sürdürülmüş olması durumunda sermayenin karlılığının hızla gerilemiş olacağını ve kâr oranlarının yüzde 2’lere kadar düşeceğini vurgulamaktadır. Bu durum, kuşkusuz, küresel kapitalizmin merkezinde derin bir krize yol açacak bir gelişmeydi ve muhakkak müdahale edilmeliydi.

Küresel kapitalizm 1970’lerin sonunda içine sürüklenmiş olduğu krizi aşmak için en başta hegemonik

¹ Bkz. Shaikh, Anwar “The First Great Depression of the 21st Century” Socialist Register, Güz 2010, baskıda.

merkezi olan ABD ve İngiltere’den başlayarak emekçilerin ücret ve sosyal kazanımlarını geriletecek ve sermayenin kârlarını koruyacak bir dizi önlemleri uygulamaya koymayı amaçlamaktaydı. Bu dönüşüm, ABD’de Ronald Reagan, İngiltere’de de Margaret Thatcher’in siyasi önderliğinde “başka alternatifimiz yok” sloganıyla baskı ve anti-demokratik yöntemlerle dayatılan özelleştirme, esnekleştirme ve kuralısızlaştırmaya yönelik muhafazakar politikalar sonucunda gerçekleştirilmişti.

Dolayısıyla, küresel çapta 1980 sonrasında uygulamaya konulmuş olan emek aleyhtarı neoliberal küreselleşme süreci, kapitalizmin yapısal krizini 1980 sonrasına öteleme telaşının ürünü olarak değerlendirilmelidir.

İktisat Kuramında Monetarist Dönüşüm

Ulsal ekonomilerde bu gelişimler yaşanırken, bütün bunların iktisat kuramlarına yansımaları kuşkusuz kaçınılmadı. 1950 sonrasının “altın çağı”nın yaratıcısı ve destekleyicisi Keynes’i iktisat artık gündemden düşmekteydi.

Tam istihdamı açık bir hedef olarak gözetilen ve devleti gerektiğinde hem yatırımcı, hem de üretici olarak görevlendiren Keynes’i politikalar altında kapitalizm 2. Dünya Savaşı sonrasının konjonktürü altında “altın çağ”ını yaşadı. Sanayileşmiş ülkelerde “sosyal devlet” ilkesi, az gelişmiş ülkelerde de “kalkınmacı” politikalar, 1970’li yıllara kadar dünyada göreceli bir refah ve gelişmişlik sundu. Ancak, yoğunlaşan rekabet altında, kapitalizmin nesnel çelişkileri işlemekteydi. Teknolojik yoğunlaşmaya bağlı olarak kâr oranlarının azalması sonucunda 1970’li yıllarda artık Keynes’i talep arttırıcı politikaların izlenmesinin maddi koşulları ortadan kalkmaktaydı. Başını, Milton Friedman’ın çektiği parasalcı (monetarist) okulun öğretileri iktisat akademisi içinde hızla taraftar buldu.

Friedman’ın “parasalcı” iktisat öğretilerine göre “enflasyon her zaman ve her yerde parasal” bir meseledir. Kapitalist bir ekonomide işsizlik piyasanın kendi içsel dinamikleriyle ortadan kalkacaktır. Bu dengeye dışarıdan müdahalede bulunulması ise sadece daha yüksek enflasyonla sonuçlanacak, ekonominin reel dengesini değiştirmeyecektir.

Milton Friedman’ın parasalcı görüşleri 1990’lı yıllarda gittikçe güçlenerek bir “enflasyon fobisine” dönüştü. Sadece ve sadece “istikrar” ve “beklentileri doğru idare etmek” amacıyla

sınırlı yeni- “süper” parasalcı öğretisi, merkez bankalarına enflasyondan başka hiç bir sorun ile ilgilenmemeyi telkin ederek, “enflasyon hedeflemesi”ne yönelik daraltıcı politikaları savundu. Devletin maliye politikaları da, “faiz dışı fazla hedefleri” ile sınırlandırıldı ve bir zamanlar sosyal devletin iktisadi planlamasının aracı olan devlet bütçeleri, artık sadece borçların idare edildiği ve faiz harcamalarının yürütüldüğü muhasabe cetvellerine indirildi.

Ne yazık ki bütün bu gelişmeler tam da dünyamızda bir numaralı sorunun tekrardan yaygın işsizlik ve yoksulluk olduğu, piyasa tökezlemelerinin yol açtığı kriz ortamlarında yaşandı. İşsizlik, yaygın yoksulluk ve marjinalleşme emeğin konumunu tüm dünya ekonomilerinde gerilettiler. Örneğin, Yılmaz Akyüz hocanın aktardığı verilere göre, Sovyet sisteminin çöküşü ve Çin, Hindistan gibi az gelişmiş ekonomilerin giderek kapitalist ticaret piyasalarına dahil olması sonucunda, dünya işgücü piyasalarına iş arayan 1.5 milyar insan katıldı. Dünya üretim merkezlerinin hızla yer değiştirdiği günümüz ticaretinde, üretilen ve satılan malların yüzde 90’ı vasıfsız işçilerce, yoğun marjinalleştirme ve sömürü altında üretilmeye başlandı. Uluslararası Emek Örgütü (ILO) tarafından yapılan tahminlere göre az gelişmiş ülkelerde işçilerin yüzde 22’si günde 1 doların altında; yüzde 57’si de (1.4 milyar işçi) günde 2 doların altında gelir elde etmekteydi.

1980 Sonrası

1980 sonrası dünyada kanımızca çok önemli bir yapısal dönüşüme tanık olduk: tasarruf oranlarının düşmesi; borçlanmanın artışı. 5 no’lu şekilde üç büyük OECD ülkesinde özel kullanılabilir gelire oran olarak özel tasarruf oranlarını sergiliyoruz. Tasarrufların düşme eğilimi küresel ekonominin üç öncü ekonomisinde de belirgin.

İktisat akademisi uzun süredir bu sorunu “hane halklarının optimizasyon davranışı” olarak açıklamaya çalıştı. Geliştirilen incelikli dinamik modellerde, tasarruf tercihleri, sonsuz bir zaman ufku altında tüketimini yumuşatma (consumption smoothing) davranışı içinde olan temsili bir hanehalkının optimal kararı olarak gösterilmekteydi. Piyasa sinyalleri altında tüketimini arttırmaya ve tasarruflarını düşürmeye karar vermiş bir şahıs gelirinin üstünde tüketiyor; bu tüketimi ise borçlanmayla karşılıyordu. Kurgulanan modele göre ileri ki tarihlerde borçlar geri ödenecek, yani tüketim kısılacak, tasarruflar arttırılacak idi. Dolayısıyla, bugünün cari işlemler açığı sorunu, yarının cari işlemler fazlası veren nesiller sayesinde sorun olmaktan çıkacaktı.

Portföyünüzü
bir maestro gibi yönetiyoruz.

Varlıklarınızın yönetiminde, teknolojik altyapıdan ve her bankada neredeyse birbirinin aynı olan yatırım araçlarından çok daha fazlasına; yani üst düzey insan kalitesine ihtiyacımız olduğunu biliriz.

İşte bu yüzden, finansal varlıklarınızı tıpkı bir maestro gibi yöneten, konusunda uzman, Avrupa Finansal Danışmanlık Sertifikası’na sahip portföy yönetmenleriyle çalışırız.

PRIVATE
BANKING
YapıKredi

Ancak 20 seneyi aşkın bir süredir bir tüketim hummasına tutulmuşçasına borçlanan ve tasarruf etmeyen bir tüketici kitlesinin dirençli varlığı, artık gelenekselleşmiş tüketim yumuşatma modellerinin gerçek dünyayı açıklamakta yetersiz olduğu değerlendirmelerine yol açtı. Dünya çapında gözlenen bu davranışın, sadece tüketim ve borçlanmanın öne alınması kararlarıyla açıklanamayacak kadar karmaşık olduğu gözlenmekteydi.

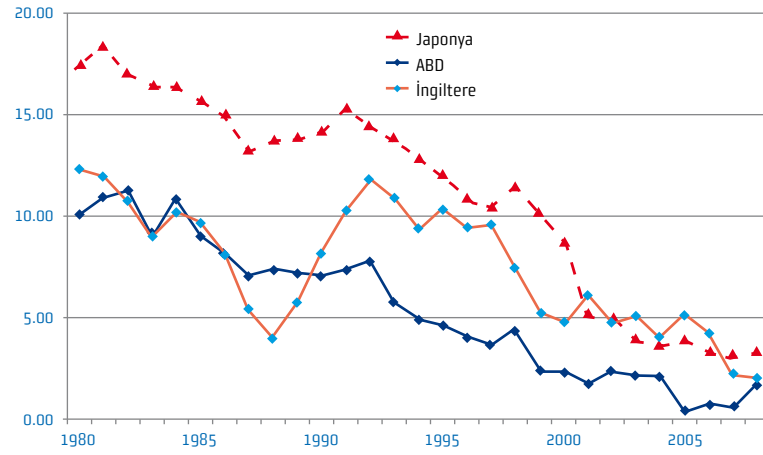
Elbette bu resmin bir de döviz kuru bölümü var ki, burada iktisat kuramlarının tamamen yetersiz kaldığı bir konuyla karşı karşıyayız. Döviz kurunun seyrine ve denge düzeyinin nasıl belirleneceğine ilişkin elimizde doyurucu bir

oturduğunu gösteriyor. 1982-1989 arası Türkiye'nin yoğun bir dışa açılım ve ihracatı teşviklendirme içinde olduğu dönemi veriyor. Dolayısıyla, kurun reel olarak ucuzlatılarak yurt dışı piyasalarda rekabet avantajı sağlanmaya çalışılmış olması dönemin genel politik tercihleriyle uyum göstermektedir.

1989'da Türkiye sermaye hareketleri üzerindeki denetimlerini kaldırıyor ve finans piyasalarını uluslararası sermayenin spekülasyonuna açıyor. Bu dönemde yaşanan yoğun sıcak para girişi, TL'nin de reel olarak değer kazanmasına neden oluyor. Grafikten 1994 ve daha sonra 2000 Kasım ve 2001 Şubat finansal krizlerinde reel kurun nasıl birden düzeltildiğini görebiliyoruz.

GRAFİK 5

Özel Tasarruf Oranı, 1980-2008 (Kullanılabilir gelirin %si olarak)

kuramsal açıklama yok. Birbirine alması bir dizi kuramsal yaklaşımdan çıkartabildiğimiz en tutarlı açıklama, reel kur hareketlerinin ülkeler arasındaki enflasyon farklılıklarına duyarlı olması. Satın alma gücü paritesi diye anılan bu yaklaşımda, iki ülke arasındaki reel döviz kuru uzun dönem dengesinde ekonomilerin yaşamakta olduğu enflasyon farklarıyla belirlenmektedir.

Satın alma gücü paritesine dayalı reel kur elbette kurun ne olması gerektiği öngören bir sihirli reçete değil. Ancak, dövizin reel değerinin uzun dönemde seyrini bize aktarması açısından, hanehalklarının ve üretici işletmelerin nasıl tepki verdiklerini anlayabilmek açısından önemli bir veri kaynağı oluşturuyor.

Hesaplamalarımız, 1982 ile 1989 arasında TL'nin reel olarak aşındığını 1989 sonrasında ise yepyeni bir patikaya

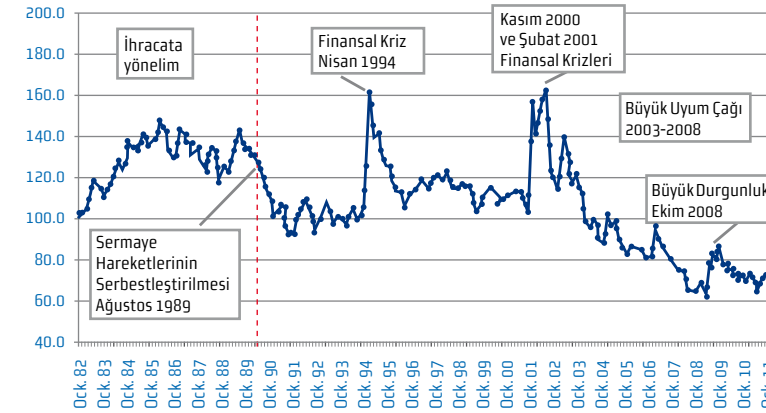
Bizim için ilginç olan dönem, kuşkusuz, 2003 sonrası. Ocak 2003'te reel kur endeksinin değeri kabaca 1982 düzeyinde ve 100 endeks puanında. Bu tarihten başlayarak TL'nin reel değerinde hızlı bir artış gözleniyor. Öyle ki, Ekim 2008'de Büyük Durgunluk (Great Recession) diye anılan dünya krizine değin Türk Lirasındaki (dolar bazında) reel değerlenmenin neredeyse yüzde 40'a ulaştığı görülüyor. Büyük Durgunluk altında yaşananlar, nihai olarak Türk Lirasının reel değerini çok da etkilemiş gözüküyor. Türk Lirası satın alma gücü paritesi reel kur hesabına göre, 1982 Ocak ayına görece yüzde 20 daha değerlidir².

Reel döviz kurunun bu şekilde değerli hale dönüştürülmesi kanımızca Türk ekonomisinin 1980 sonrasında finansallaşması sürecinin kaçınılmaz bir yapısal özelliğidir ve sadece Türkiye'ye de özgü değildir. 1994 krizi öncesi Meksika, 1997 Asya krizi öncesi Uzak Doğu Asya ülkeleri ve 2001 öncesi Arjantin'de de benzer şekilde ulusal paraların aşırı değerlendirildiği bir konjonktür devreye girmiş idi.

² Burada aktardıklarımızdan reel kurun tekrardan 1982 düzeyine çekilmesi için, yüzde 20 oranında devalüe edilmesi gerektiği gibi bir sav üretilmesin. Bu sav iki açıdan kusurlu olur: Birincisi, 1982'nin düzeyinin reel anlamda dengeli olduğunu iddia edecek bir kuramsal önermeye sahip değiliz. Dengenin nerede ve nasıl şekilleneceği konusunda, yukarıda da belirttiğimiz gibi, cehaletimiz sürüyor. İkinci olarak, 1982'den bu yana Türkiye ve dünya ekonomisinde çok önemli yapısal değişiklikler yaşandı. Bu yapısal dönüşümlerin göz ardı edilmesi bizi yanlış yargılara götürür. Ancak bir gerçek var ki, o da 1980'lerden bu yana yaşanan süreçler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kurun reel olarak yüzde 20 daha ucuz olduğunu gözlemekteyiz.

GRAFİK 6

Reel Döviz Kuru Endeksi (TL/\$) (Sabit 1982 Fiyatlarıyla İndirgenmiştir.)

Bu olgu, gelişmekte olan dışa açık bir yükselen piyasa ekonomisinde bir yapısal kısıt olarak kendini belli etmektedir. Bilindiği gibi Türkiye ödemeler dengesinde sermaye hareketlerini 1989 yılında bütünüyle serbestleştirmiş durumdadır. Böylece ulusal piyasalarda döviz ve faiz kuru birbirine bağlı hale gelmiş ve Merkez Bankası'nca birbirinden bağımsız biçimde birer politika aracı olarak kullanılabilme olanağı yitirilmiştir. Artık bu yapı altında makro-finansal dengelerin sağlanmasının gerekli koşulu, yurt-ici faiz getirisinin, dövizle bağlı spekülasyon getiriden yüksek olması; yani reel faiz haddinin aşırı yüksek tutulmasıdır. Böylece uyarılan kısa vadeli (spekülasyon) yabancı sermaye, bir yandan kamu açıklarını "dış tasarruflar" biçimiyle finanse ederken, bir yandan da ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişletmektedir.

Dolayısıyla, spekülasyon kısa vadeli sermaye hareketlerine açılan bir ekonominin temel ikilemi, bir yandan makro-finansal dengenin sağlanması için reel faiz haddini, TL'nin yabancı dövizler karşısındaki aşınma haddinin üstünde tutma gerekliliği, diğer yandan da dövizde ulusal paranın aşırı değerlenmesi sonucu dış ticarete açık üretici sektörlerin gerilemesi olgusudur. Yüksek reel faiz – aşırı değerli ulusal para politikasına sıkışan ulusal ekonomide kullanılabilir fonlar sabit yatırımlara yönelmek yerine, tüketim ve ithalat patlamasına dönüşmekte ve cari işlemler açığını tehlikeli biçimde yükseltmektedir.

Bu anlamda, Türkiye'nin 1989-sonrası deneyimi, mali piyasaların henüz çok genç ve sığ olduğu kalkınmakta olan bir ülkede, uluslararası para piyasalarının spekülasyonuna

erken ve denetimsiz bir biçimde eklenmesinin acı maliyetini sergilemektedir. Sermaye kaçıışı ve ulusal paranın ikamesi (dolarizasyon) tehditleri doğrudan reel faizlerin yükselmesine yol açmakta; bir yandan da dövizin ucuz tutulmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreçte artık yüksek reel faiz, düşük kur sarmalı uluslararası piyasalarca dışsal (egzojen) olarak yönlendirilen bir mali araç haline dönüşmüştür. Bu olgu karşısında, ulusal Merkez Bankası para politikasını sürdürebileceği mali araçlar üzerindeki denetimini kaybederek, döviz rezervlerini idare eden bir "döviz idaresi kuruluşu" konumuna indirgenmiş haldedir. Ulusal mali piyasalara aktif olarak müdahale etme olanağını kaybeden Merkez Bankası'nın gerçekçi bir reel kur ve ulusal kaynakları yatırım ve büyüme önceliklerine göre yönlendirebileceği bağımsız bir faiz politikası izleme olanağı artık kalmamıştır.

Türkiye gibi ulusal mali piyasalarında yeterince derinleşme ve olgunluk sağlamadan uluslararası spekülasyon sermayenin çıkar alanına çekilmiş bütün az gelişmiş ülkelerde, bu tür finansal krizlerin yapısal koşulları bu süreç altına girildiği andan itibaren hazırlanmış durumdadır. Kriz olgusunun somut olarak ne zaman ve hangi boyutlarda gerçekleşeceği artık sadece mali piyasalardaki rastlantısal olaylara ve panik ve güvensizlik ortamının yaygınlığına bağlı hale gelmektedir.

Unutmayalım ki ekonomik büyüme, nihayetinde sermayenin sabit yatırımlarla büyütülmesi sürecidir. Reel sabit sermaye yatırımlarından uzaklaşıp, ellerindeki fonları çoğunlukla finans piyasalarında rant peşinde değerlendirme uğraşı içinde olan küresel sermayenin, krizi geride bırakabilecek teknoloji, üretim organizasyonu ve bunlarla uyumlu finansal üst yapıyı gerçekleştirebilmesi bu koşullarda olanaksızdır. Öte yandan finans dünyasının tatlı spekülasyon rantları olmadan da kapitalizm kendini üretememektedir.

2010'lu yıllar küresel ekonomide topyekün bir yeniden yaratıcı yıkımın gerçekleştirilmesinin beklendiği bir dönem olacaktır. 1980 dünyası nasıl 1950-1970 arası dönemin genişleyici politikalarına bir tepki idiye, 2008 sonrası yaşananlar da küresel ekonominin tüm kararlarının doğrudan doğruya "piyasa koşullarına terk edildiği" sanal birikim döneminin sonuna geldiğini belgelemektedir.

AVRUPA BİRLİĞİ NEREYE KOŞUYOR? “EURO KRİZİ”NİN NEDENLERİ, SONUÇLARI VE TÜRK EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ BEKLENEN ETKİLERİ

Prof. Bahri Yılmaz

Jean Monnet Profesörü
Sabancı Üniversitesi

2 4-25 Kasım 2011 tarihlerinde AB Komisyonun tarafından Brüksel’de AB’nin kuruluşundan bu yana karşılaştığı en büyük ekonomik sorunu yaratan “Euro- /Borç Krizi”nin nedenlerini tartışmak ve krizden çıkış için çözümler üretebilmek amacıyla uluslararası bir konferans düzenlendi. Benim ilgimi çeken ilginç nokta, AB’nin içinde bulunduğu dağınıklığın yanı sıra, her AB ülkesinin soruna kendi çıkarları açısından bakıyor ve bir diğeri için herhangi bir mali fedakârlıkta bulunmaktan kaçınıyor olması idi. Daha da ilginç Çin’in devreye girmesini önerenlere Çinli iktisatçıların yanıtları idi. Kısacası, AB üyeleri arasında işlerin iyi gittiği günlerde çok sözü edilen “dayanışma ve yardımlaşma” kavramları artık anlamını yitirmiş gibi gözüküyor.

Euro Krizi Öncesi Durum:

Ekonomi politikalarının iki ana boyutu vardır. Birincisi, para ve diğeri de maliye politikalarıdır. AB 1980’li yıllarda “Tek Pazar” hedefini gerçekleştirdikten sonra, ekonomik bütünleşmeyi tamamlayabilmek için Maastricht Anlaşması (1991) ile “Avrupa Para Birliği (EMU)”nin kurulmasına karar vermiş ve 1999 yılında EMU’yu hayata geçirmiştir. EMU ile birlikte bugün 17 ülke ortak para birimi Euro’yu kabul etmiş ve Avrupa Merkez Bankası (ECB) kurulmuştur. EMU’ya üye olabilmek için, aday ülkelerin düşük enflasyon, düşük uzun dönem faizi, düşük bütçe açığı/ GSYH’ya oranı (%3), düşük kamu açığı/GSYH oranı (%60) gibi kriterleri yerine getirmeleri beklenmektedir.

EMU’ya üye ülkeler, ortak para politikaları uygulamaya karar verirken, maliye politikaları alanında ise, mali özerklik prensibini ilke olarak kabul etmiş ve her ülkenin kendi maliye politikasını bağımsız olarak yönetebileceğini kabul

AB üyeleri arasında işlerin iyi gittiği günlerde çok sözü edilen “dayanışma ve yardımlaşma” kavramları artık anlamını yitirmiş gibi gözüküyor.

etmişlerdi (fiscal federalism). Fakat maliye politikaları alanında koordinasyonu sağlayabilmek ve de kontrolden çıkabilecek maliye politikalarını önleyebilmek için de, “İstikrar ve Büyüme Pakti”(Stability and Growth Pact- SGP-) adlı bir anlaşmayı 1997 yılında yürürlüğe koydular.

Geriye baktığımızda, EMU’ye üye ülkelerin, Almanya ve Fransa dâhil olmak üzere, tamamına yakın bir bölümü, gerek bütçe açığı/GSYH ve gerekse de kamu borçları/ GSYH kıstaslarını değişik zamanlarda ihlal etmişlerdir. Fakat hiçbir ülkeye karşı şimdiye kadar herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Hatta 2005 yılında Almanya ve İngiltere’nin önerileri ile bazı SGP kriterleri sulandırılmıştır.

İşte, bugün AB’nin karşı karşıya geldiği “Euro krizi”nin temelinde, SGP’in para birliğine üye ülkeler tarafından ciddiye alınmayışı ve bütçe açığı politikası izleyen ülkelerin zamanında cezalandırılmaması yatmaktadır. Özellikle, Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi büyük ülkelerin kuralları ihlal etmesi halinde, SGP’nin kurallarının uygulanması daha da zor bir hale gelmiştir. Buna ek olarak, bazı ülkelerin Komisyona sundukları yıllık bütçelerinin gerçeği yansıtmadıkları daha sonra ortaya çıkmıştır. Diğer önemli bir eksiklik de, adayların EMU’ya girerken uyması gerekli kıstaslara, üye olduktan sonra uymamaları olmuştur. Zaten Lizbon anlaşmasına göre, para birliğinden kendi istekleri dışında çıkarılmaları da mümkün değildir.

“Euro Krizi”nin Çıkış Nedenleri:

Para birliğine bağlı ve dünyanın en borçlu on ülkesi arasında yer alan bazı ülkeler-Yunanistan, İtalya, Portekiz

ve İrlanda- son yıllardaki aşırı borçlanmaları nedeniyle Euro’nun finans piyasalarındaki istikrarını tehlikeye sokmuşlardır. “Euro Krizi”nin iki önemli nedeni vardır: Birincisi, para birliğine bağlı bazı ülkelerin izledikleri genişletici maliye politikaları nedeniyle aşırı derecede borçlanması ve ikincisi de para birliğinin kuruluşunda yapılan yanlışlıklar ve politik kararların önceliğidir.

“Euro-Krizi”nin ortaya çıkmasında değişik faktörler rol oynamışlardır. Yunanistan, para birliğine girmesi ile birlikte sahip olduğu ekonomik potansiyelinin üstünde ve çok uygun koşullarda borçlanabilme olanağını elde etmiştir. Eğer Yunanistan eski para birimi Drahmi ile borçlansa idi, daha yüksek faiz ödeyecek ve borç bulabilmekte güçlüklerle karşılaşacaktı. Doğal olarak, aşırı borçlu ülkelere borç veren finans kuruluşları, bu ülkelerin para birliği içerisinde yer almalarını ve ortak para birimi Euro’yu kullanmalarını da göz önünde tutarak, bu gibi ülkelerin, borçlarını geriye ödeyemeyecekleri konusunda herhangi bir endişe ve güvensizlik duymamışlardır.

Şimdi kısaca “aşırı borç” yükü altındaki ülkelerin durumlarına bir göz atalım:

Yunanistan: Ekim 2009 ile Nisan 2010 tarihleri arasında iktidara gelen Papandreou hükümeti gerçek bütçe açıklarını ve toplam kamu borçlarını masaya koyarak, AB’den ve IMF’den devletin iflasının önlemesi için yardım istemiştir. 2009 yılında Yunanistan’ın bütçe açığı / GSYH oranı %12-13 arasında bulunuyordu. Toplam kamu borcu/GSYH oranı ise %160 civarında idi. Bugün Yunanistan’ın toplam kamu borcu 352 milyar € dır.

Yunanistan’ın borç krizinin temel nedenlerini kısaca özetlemek gerekirse:(1) Yunanistan ve Portekiz’in EMU’ya alınması ekonomik olmaktan öteye, politik bir karardı ve EMU’ya üyelikleri büyük bir hata idi. Daha sonra da bu ülkelerin bütçe ve borçlanma politikasının Brüksel tarafından yeteri kadar izlenmediği veya AB kurumlarının sezgisiz ve kayıtsız kalmayı tercih ettiği anlaşıyor; (2) Yunanistan, AB’ye girdiği 1981’den itibaren tarım-bölgesel ve yapısal fonlardan önemli miktarda yardım aldı. Ancak aldığı dış kaynaklı borçları da verimli bir şekilde kullanmadığı görülüyor. Bugün Yunanistan, turizm dışında dış pazarlarda rekabet edebileceği sanayi ve hizmet sektörlerini oluşturamamıştır. (3) Devlet yapısının zayıflığı, yolsuzluklar ve memurlara ve işçilere üretime katkılarının üstünde

Yunanistan, para birliğine girmesi ile birlikte sahip olduğu ekonomik potansiyelinin üstünde ve çok uygun koşullarda borçlanabilme olanağını elde etmiştir. Eğer Yunanistan eski para birimi Drahmi ile borçlansa idi, daha yüksek faiz ödeyecek ve borç bulabilmekte güçlüklerle karşılaşacaktı.

maaş ve ücret ödemeleridir. 2011’de Yunanistan’ın kamu borçları/GSYH oranı %162.8, bütçe açığı/GSYH oranı—8.9’dır. İşsizlik oranı ise,%18. 3’e ulaşmıştır.

İrlanda’da 1990’lı yıllarda düşük faiz oranları, vergi indirimi politikaları ile bankaların sağladıkları kolay kredi olanakları emlak piyasasını iyice ısıtmıştır. Ev fiyatları on yıl içerisinde 4 katı artmış, 2008 yılında ABD’de emlak piyasasının çöküşe geçmesiyle birlikte, İrlanda’daki bankaların elindeki ipotek kâğıtlarının değerlerinde de hızla bir düşüş başlamış ve bankacılık sistemi büyük bir çöküş tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Hükümet bankaları kurtarabilmek için finans kuruluşlarına sermaye pompalamış ve toplam borçların GSYH oranı %100’e yükselmiştir. Bunun sonucunda da İrlanda hükümeti para birliğinden finansal yardım talebinde bulunmuştur. 2011 ‘de İrlanda’nın kamu borç/GSYH oranı % 108.1 ve bütçe açığı/GSYH oranı ise % -10.3 dir. İşsizlik oranı ise, %14. 5 dir.

Portekiz, AB içersinde düşük ücretlerden ötürü öncelikle tekstil sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahipti. 2004’den itibaren bu avantajını Doğu Avrupalı ülkelere kaptırdı. Portekiz ekonomisinin yapısal sorunları halen devam etmektedir. Ekonomik büyüme hızı düşüktür. 2011 yılında kamuborç/GSYIH oranı yaklaşık %108’dir. Bütçe açığı/GSYH oranı -10.3’dır. İşsizlik oranı ise %12.6 dır ve hızla artmaktadır. Yunanistan ile birlikte borç durumu en sıkıntılı olan ülkelere birisidir.

İtalya: Avrupa’nın üçüncü büyük ülkesine sahip İtalya’nın krize girmesinin temel nedeni, Berlusconi hükümetlerinin kötü bütçe politikaları ve aşırı borçlanmasıdır. 2011’de İtalya’nın kamu borçları/GSYH oranı %120, bütçe açığı/GSYH oranı ise %4.4 dür. İlginç bir nokta ise, İtalya’daki işsizlik oranı 2011’de %8 ile Euro ekonomilerinin(%10.1)

altındadır. Bu koşullarda, Roma hükümetinden ilk adımda bütçe açığını düşürmesi ve 40 milyar □’lık tasarruf etmesi beklenmektedir.

İspanya: Avrupa’nın 4. büyük ekonomisine sahiptir. Aynen İrlanda’da olduğu gibi emlak piyasaları önce balon yapmış ve daha sonra çökmüştür. İlginç olan nokta İspanya’nın kamu borçları/GSYH oranı 2011’de %69.6’dır ve Almanya’dan daha düşüktür. Bütçe açığı/GSYH oranı ise %6.6’dır. İspanya’nın sorunu, inşaat sektörünün çöküşünden sonra kendisini toparlayamamasıdır. Düşük büyüme hızları işgücü piyasasını da olumsuz yöne etkilemektedir. İspanya 2011’de %22,1’lik işsizlik oranı ile rekor düzeye ulaşmıştır.

“Euro-Krizi”nden çıkış yolları:

Euro bölgesi bugün üç önemli sorun ile karşı karşıya bulunmaktadır: Birincisi, aşırı borçlu ülkeler iflas durumu ile karşı karşıya bulunuyor. İkincisi, bu ülkelere borçlarını geri ödeyebilmeleri için kendilerine yeteri kadar mali yardım yapılmıyor. Üçüncüsü de, borçlarını geriye ödeyebilmeleri için hükümetleri değiştiriyorlar ve daraltıcı maliye politikaları uygulamak zorunda kalıyorlar. Bunun sonucunda, ekonomiler durgunluğa giriyor ve borç krizi daha da ağırlaşıyor

“Euro Krizi”nin çözümü için alınacak önlemleri iki ana grupta toplamak gerekiyor. Birincisi, krizle birlikte ortaya çıkan yangının acilen söndürülmesi, etrafa sıçramasının ve genişlemesinin önlenmesidir. Bir diğeri ise, krizlerin tekrarlanmaması için orta ve uzun vadede alınması gerekli önlemlerin alınmasıdır.

Kısa bir süre önceye kadar, “aşırı borçlanma” Latin Amerika, Uzak Doğu, Rusya ve Meksika krizlerinde yaşadığımız gibi, gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak algılanmıştır. Krize giren gelişmekte olan ülkeler, IMF’ye teslim edilir ve onun denetimi altında klasikleşen istikrar programlarını uygulamak zorunda kalırlardı. Bugün ise gelişmiş ülkelerdeki aşırı borç krizi üzerine konuşuyoruz.

Borçlu ülkenin borçlarını zamanında ve anlaşmalara uygun şekilde ödediği sürece bir sorun yoktur. İktisat literatürüne göre, ancak borçlu ülke, borcunu zamanında ve anlaşmaya

göre geriye ödeyemez ise, temerrüde düşer (default). Aşırı borçlanmış ülkelerin borç sorununu çözerken “likidite problemi” (liquidity problem) ve “ödeme kabiliyeti problemi” (solvency problem) arasındaki farkı açıklamak gerekir. Birincisinde, borçlu ülke borçlarını geri ödeyebilecek durumda, fakat kısa dönemde karşılaştığı likidite daralması nedeniyle, borçlarını düşük faizle yeniden zamana yayılmasını (debt – rescheduling) talep edebilir. İkinci durumda ise, borçlu ülke borçlarını ödeyemeyecek durumda ve borçlu ülke resmen iflas etmiş konumdadır. Bu durumda, borçlu ülke “moratorium” ilan edebilir. Geçmişteki uygulamalara baktığımızda, bu duruma düşen ülkeler, örneğin 1917 “Komünist devriminde ve 1930’larda Nazi Almanyası kendisinden önceki rejimlerin borçlarını doğrudan reddetmişlerdir. Diğer bir çözüm de ülke borçlarının kısmen veya tamamen silinmesidir (debt relief or debt reduction). Finans çevrelerinde kullanılan deyim “saç kesimi (hair cut) olarak da tanımlanmaktadır. Son bir çözüm ise bir grup kredi veren ülkelerin kendi aralarında oluşturacakları konsorsiyum ile borçlu ülke ve ülkelere mali yardımda bulunmalarıdır.

Herhangi bir ülkenin yurt dışından borçlanabilmesinin 5 ana yöntemi vardır: (1) Devlet tahvillerinin özel şahıslara satışı (2) Ticari bankalardan borçlanma;(3) devletlerarası ve uluslararası kuruluşlardan borçlanma (IMF ve Dünya Bankası); (4) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Portföy yatırımları ve yabancılara yönelik özelleştirme gelirleri.

Şimdi Avrupa Birliği’nin borç krizini çözmek için kısa dönemde aldığı önlemleri kısaca özetleyelim:

1. Kemer sıkma politikaları: Öncelikle Yunanistan ve İtalya’ da seçimle gelen hükümetlerin yerine teknokrat kökenli başbakanlar kuruldu. İspanya’da seçimle yeni bir başbakan iş başına geldi. Çünkü bir sonraki seçimleri düşünen, bu olumsuz gelişmelere neden olan, radikal çözümler üretemeyen politikacıların bu sorunu çözebilmeleri olanaksızdı. Dolayısıyla bu ülkeler, IMF ve AB’nin denetimi altına alındı. Bütçe açığının ve toplam borçlarının aşamalı olarak düşürülmesi planlandı. Burada önemli olan nokta, hükümetlerin vatandaşlarına sundukları acı reçetelerin

nedenlerini, süresini ve dayanışma zorunluluğunu açık bir dille anlatmalarıdır. Bu duruma benzer bir krizi 1999–2001 yılları arasında Türkiye yaşamış ve Kemal Derviş ekonomiden sorumlu bakan olarak atanmıştı.

2. Açık Bütçe politikası uygulayan ülkelere yaptırım: Şubat 2009 tarihinde AB Komisyonu Maastricht kriterlerine uymayan Yunanistan ve 5 ülkeye- Fransa- İspanya, İrlanda ve Malta- ve Para Birliğine üye olmayan Letonya’ya da uygulama başlattı. Kriz sırasında 27 üyeli AB’nin 20 ülkesinin SGP’ın koşullarına uymadığı anlaşıldı. 2011 yılında Malta, Almanya ve Lüksemburg’un bütçe açığı oranları % 3’ün altında gerçekleşti. Toplam kamu borçları oranının % 60’ın altına düşürebilen ülkeler ise, sadece Lüksemburg, Slovenya, Slovakya ve Finlandiya’dır.

3: Euro-alanı Kurtarma Fonu: 750 milyar Euro tutarındaki fon, acil ihtiyaç sahibi ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri için oluşturulmuştur. Fon üç ana bölümden oluşmaktadır: 440 milyar Euro tutarındaki “Avrupa Mali

Öncelikle Yunanistan ve İtalya’da seçimle gelen hükümetlerin yerine teknokrat kökenli başbakanlar ve bakanlardan oluşan kabineler kuruldu. İspanya’da seçimle yeni bir başbakan iş başına geldi. Çünkü bir sonraki seçimleri düşünen, bu olumsuz gelişmelere neden olan, radikal çözümler üretemeyen politikacıların bu sorunu çözebilmeleri imkânsızdı.

İstikrar Fonu” 250 milyar Euro IMF’den ve 60 milyar Euro AB bütçesinden karşılanacaktır. 2013 yılından itibaren “Avrupa İstikrar Mekanizması” adı altında işlevini sürdürmesi planlanmaktadır. Toplam sermayesi 620 milyar Euro olarak öngörülmektedir. Önemli pay sahipleri arasında Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya da yer almaktadır.

4: Çin’den beklenen katkı: Alman Şansölyesi Merkel önümüzdeki günlerde Çin’e yapacağı ziyaret çerçevesinde Pekin’den Avrupa’dan ithalatını artırmasını, Avrupa’ya yapacağı yatırımları hızlandırmasını ve borç krizinin çözümüne katkıda bulunmasını isteyecektir. Bütün dikkatler, Çin’in 3.2 trilyon US\$ tutarındaki rezervlerinden pay alabilme yarışına dönüşmüştür.

Avrupa Nereye koşuyor?

9 Aralık 2011 tarihinde devlet ve hükümet başkanlarını “Avrupa Mali Birliği”nin kurulmasını kararlaştırmışlardır. 30 Ocak 2012 tarihinde toplanacak AB Zirvesinin en önemli ana konularından birisi, 17 Euro ülkesinin ve İngiltere dışındaki (İngiltere toplantıya gözlemci sıfatı ile katılacaktır) 9 AB ülkesinin de katılacağı “Avrupa Mali Birliği” anlaşmasına son şeklinin verilmesidir. Bugüne kadar üzerinde çalışılan ve üç defa değiştirilen taslağın Mart ayında taraf ülkeler tarafından imzalanması beklenmektedir.

Halen Avrupa kamuoyunda tartışılan anlaşma taslağı aşağıdaki başlıkları kapsamaktadır:

- Borçlanma Freni: Anlaşmaya imza atan her ülkenin yapısal bütçe açığının, nominal GSYH'nın %0,5'ni geçmesine izin vermemesi gerekiyor. Bunu aştığı takdirde gerekli önlemlerin alınması gerekiyor. Ayrıca, borçlanma freninin her ülkenin anayasasında yer alması da isteniyor. Almanya, olağanüstü hallerde bu oranın arttırılması maddesine karşı çıkmaktadır.

- Ağırlaştırılmış bütçe açığı yaptırımları: Maastricht anlaşmasına göre bütçe açıklarının ve toplam kamu borçlarının GSYH' ya olan oranlarının %3 ve % 60'ı aşmaması gerekmektedir. Bu oranların üstünde seyreden ülkelere, eskiden Komisyon sadece uyarılarda bulunabiliyordu ve kurala uymayan ülkelere bir cezai yaptırımda bulunamıyordu. Şimdi bu kural değişiyor; artık cezai yaptırımların kaldırılması ancak üye ülkelerin oy çokluğu ile mümkün olabilecek.

- Dava açma hakkı: Yeni antlaşma taslağının 8. maddesine göre, her hükümet tasarruf eğiliminde olmayan partnerine karşı Avrupa Birliği mahkemesinde dava açma yetkisine sahip olacaktır. Almanya, bu yetkinin Komisyon dışında bir kuruma verilmesini istemektedir.

- Baskı aracı olarak Avrupa İstikrar Mekanizması: Alman hükümeti, anlaşmada, Avrupa İstikrar Mekanizmasındaki fonları sadece, Avrupa Mali Birliğine kabul eden üye ülkelerin kullanabilmesini öngörmektedir. Böylece, Avrupa İstikrar Mekanizması mali birliğe karşı çıkan ülkelere bir baskı aracı olarak kullanılacaktır.

- Ekonomi Politikalarının Koordinasyonu: Herhangi bir hükümetin alacağı “önemli reform” kararlarının önceden üye ülkelerle birlikte tartışılması ve birlikte koordine edilmesi önerilmektedir. İngiltere, bu öneriye karşı çıkarak ekonomi politikalarının 27 üye ülkenin kendi meselesi

olduğunu ve küçük bir grup içersinde değiştirilmesinin mümkün olmayacağını savunmuştur.

- Avrupa Tahvilleri (Euro-bonds): Bugüne kadar her ülke devlet kendi adına piyasaya devlet tahvili sürüyordu. Euro-bond ile para birliğine bağlı ülkelerin ortak tahvil çıkarmaları planlanıyordu. Bugün, İtalya, Yunanistan ve İrlanda, kendi tahvillerini, ancak daha yüksek faiz oranlarında satabilmektedirler. Mali piyasalardaki spekülasyonları önleyebilmek için bu yol önerilmektedir. AB Komisyonun hazırladığı seçeneklerden birisi de, Euro-bond'ta tek faiz haddi olacak ve bölgeler arası farklılıklar giderilebilecektir. Euro-bondu savunanlar, işi para ve mali birliğe kadar götürmektedir. Alman hükümeti “Euro bonds” kelimesinin taslak içersinde herhangi bir şekilde geçmesine karşıdır. Sadece antlaşmayı imzalayan ülkelerin “devlet tahvilleri” çıkarmadan önce diğer ortakları bilgilendirmesini istemektedir.

30 Ocak' da toplanacak AB zirvesinde ortaya çıkması muhtemel sorunları ve önemli tartışma noktaları ise şöyle özetlenebilir:

1. Taslağa bakıldığında Almanya'nın istediği koşulların önemli bölümünün metin içersinde yer aldığını görülmekte. Fransa'nın kredi notunun düşülmesinden sonra, Almanya, AB'nin en güçlü ve finans piyasaların en itibarlı ülkesi haline gelmiştir. Bugün Almanya krizle ilgili politikaları kendisi oluşturmakta ve dilediği gibi de yönlendirmektedir. Bu durum aslında, birçok AB

İngiltere asırlardır kara Avrupası'na karşı yürüttüğü “güçler dengesi”ne dayalı politikasını, bu sefer Almanya'ya karşı güç oluşturmak için uygulamaya gayret gösterecektir.

ülkesini de rahatsız etmektedir. Özellikle borç batağının içersindeki ve dış krediler ihtiyacı yüksek olan Yunanistan ve İtalyan halkı Almanların dikte ettirdikleri “kemer sıkma” politikalarından şikâyet etmektedirler. İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar ve para birliğinin dışında bulunması, tüm bu gelişmelere katkısını ve etkisini azaltmaktadır. İngiltere, Avrupa Mali Birliğine karşı

maliye politikalarının bağımsızlığını savunarak Almanya'ya karşı bir cephe oluşturmaya çalışmaktadır. İngiltere asırlardır kara Avrupası'na karşı yürüttüğü “güçler dengesi”ne dayalı politikasını, bu sefer Almanya'ya karşı

Avrupa'nın diğer önemli eksikliği olağanüstü ekonomik ve politik koşulları yönetebilecek ve ülkeler arasında “uzlaşma” sağlayabilecek güvenilir politikacıların eksikliğidir.

güç oluşturmak için uygulamaya gayret gösterecektir. Son zamanlarda Almanya'ya karşı yükselen eleştiriler ve direnişler, bu anti-Almanya cephesinin oluşmasına yardımcı olabilir.

2. Avrupa'nın diğer önemli eksikliği olağanüstü ekonomik ve politik koşulları yönetebilecek ve ülkeler arasında “uzlaşma” sağlayabilecek güvenilir politikacıların eksikliğidir. Mevcut politikacıların, krizi yeterince iyi ve bilinçli yönettikleri söylemez. Bugün AB'yi yeniden yapılandıracak, geleceğe yönelik perspektif verebilecek üst düzey liderlere ihtiyaç vardır. İşbaşındaki vasat taşra politikacılarını AB'yi kuran devlet ve hükümet başkanları ile karşılaştırıldığımızda umutsuzluğa kapılmamak mümkün değildir. İster istemez, Helmut Schmidt'i, General Charles de Gaulle'ü, François Mitterrand'ı, Konrad Adenauer'ü ve AB'nin kurucuları Jean Monnet'yi, Robert Schuman'ı ve AB Komisyonunun efsanevi başkanı Jacques Delors'u anımsamadığımızda bu çapta Avrupalı liderlere ve yöneticilere olan ihtiyaç görünür olmaktadır.

3. “Euro Krizi”nin temel sorunu Yunanistan'dır. Yunanistan'ın şu an itibarıyla toplam borcu 352 milyar Euro'dur. Bunun 92 milyar Euro'sunu Yunanistan'a verilen krediler, 260 milyar Euro'sunu devlet tahvilleri oluşturmaktadır. Bunun 55 milyar Euro'luk bölümü Avrupa Merkez Bankası'nın elindedir. Temel sorun, geriye kalan 205 milyarlık Euro'luk bölümün yeniden nasıl yapılandırılacağıdır.

4. Alman hükümeti bir yandan, aşırı borçlu ülkelerin sıkı bütçe politikaları uygulamasını isterken, borçlu ülkeler de Almanya'nın krizin aşılabilmesi için daha fazla katkıda bulunmasını beklemektedirler. Şu anda Yunan hükümeti

özel alacaklılarla borçlarının %50'sinin silinmesi (saç traşı baskısı) konusunda çok sert pazarlık yapmaktadır. AB hükümetleri, özel kişi ve kuruluşları bu pazarlığa zorlamaktadırlar. Bunun anlamı, özel sektörün elinde tuttuğu devlet tahvillerinin yenileri ile takas edilmesi ve yeni tahvillerin 30 yıllık vadeli ve 10 yıllık bekleme süresine bağlı olmasıdır. Borç-takas anlaşmasında özel sektör alacaklarının kaybının %65-70 dolaylarında olacağı tahmin edilmektedir. Böylece, Yunanistan'ın silinen borç tutarı

yaklaşık 100 milyar Euro olacaktır. Tüm bu görüşmeler olumlu geliştiği takdirde, AB ve Yunanistan derin bir nefes alabilecektir.

5. Bir başka sorun ise, bilindiği üzere, IMF, ECB ve AB Komisyonu'ndan oluşan üçlü Troyka'nın, 30 Ocak tarihinde Yunanistan ile ilgili raporunu sunacak olmasıdır. Eğer Troyka'nın raporu olumsuz olursa, o zaman Yunanistan'a verilecek 130 milyar Euro'luk ikinci yardım paketi dondurulabilir. Bu da Yunanistan'ın tam anlamıyla iflası anlamını taşır ve olay diğer ülkelere de olumsuz yönde yansiyabilir(Domino-Etkisi).

İşbaşındaki vasat taşra politikacılarını AB'yi kuran devlet ve hükümet başkanları ile karşılaştırıldığımızda umutsuzluğa kapılmamak mümkün değildir.

6. 1 Haziran 2012 tarihinden itibaren Euro Kurtarma Sistemi (ESM) faaliyete başlayacaktır. Bu fona İspanya ve İtalya'nın da katkıda bulunması kararlaştırılmıştır. Bu iki ülkenin uyguladıkları sıkı tasarruf önlemleri nedeniyle sözlerini yerine getirememeleri halinde, Almanya'nın 5 aşamada ödemesi öngörülen 22 milyar Euro 'luk fonu bir defada ödemesi gerekebilir.

7. Bazı iktisatçılar ve kurumlar Yunanistan'ın bu yükün altından kalkamayacağını, iflas edeceğini, bazıları ise Yunanistan'ın EMU'dan çıkartılmasının kaçınılmaz olduğunu öne sürmektedirler. Bu iki tezi savunanların her

iki seçeneğin getireceği maliyetleri çok iyi hesaplamaları gerekmektedir. Birincisi, iflas halinde Yunanistan'dan ECB başta olmak üzere tüm alacaklıların borçlarını silmeleri gerekir. Belki ülkenin borç yükü ortadan kalkacaktır, fakat bu durum ülkenin dış ve iç itibarını sıfırlayacaktır. Atina'nın EMU'dan dışlanması halinde, ülkenin Drahmi'ye döneceği, parasını devalue etmek zorunda kalacağı ve

Atina'nın EMU'dan dışlanması halinde, ülkenin Drahmi'ye döneceği, parasını devalue etmek zorunda kalacağı ve böylece dış piyasalardaki rekabet gücünü artıracığı tezi geçerli değildir. Çünkü Yunanistan'ın turizm sektörü dışında uluslararası piyasalarda rekabet gücü oldukça zayıftır.

böylece dış piyasalardaki rekabet gücünü artıracığı tezi geçerli değildir. Çünkü Yunanistan'ın turizm sektörü dışında uluslararası piyasalarda rekabet gücü oldukça zayıftır. Buna ek olarak borç krizindeki çözümsüzlüğün, yaklaşık 46 milyar Euro'luk sermaye kaçışına da neden olduğu tahmin edilmektedir. Bizce yapılması gereken, Atina'nın sıkı bir uluslararası kurul tarafından, tüm ekonomik faaliyetlerinin denetlenmesi, yeni borçlanmaya olanak verilmemesi, özelleştirmenin hızlandırılması, üst düzey gelir gruplarında vergi kaçığının önlenmesi gibi köklü reformların yapılması gerekir. Yunan halkına açık ve net bir biçimde durumun vahameti anlatılmalı ve belki uzun sürecek zorlu dönemde tüm kesimlerin fedakârlık yapmalarının kaçınılmaz olduğu bilinci yerleştirilmelidir. Kısacası, kendileri fedakârlığa yanaşmadıkları sürece kimse onları kurtaramaz. Mesele onur kırıcı bir hale dönüşür ve işler Merkel'in önerdiği gibi, başlarına bir "Borç Komiseri"(Düyun-u Umumiye) tayinine kadar gidebilir.

8. 2012 yılının Avrupa açısından çok zor bir yıl olacağı ve durgunluğun Almanya dâhil tüm Avrupa ülkelerini kapsaması beklenmekte. Örneğin Almanya'nın 2012'deki büyüme hızı %0,5 olarak tahmin edilmektedir. Euro ekonomilerinde ise, % -0,1 olarak gerçekleşmesi

öngörülmektedir. Bunun anlamı, borç krizinin daha da ağırlaşabileceği, işsizliğin artacağı ve başka bazı ülkelerin de borçlular kervanına katılacağıdır.

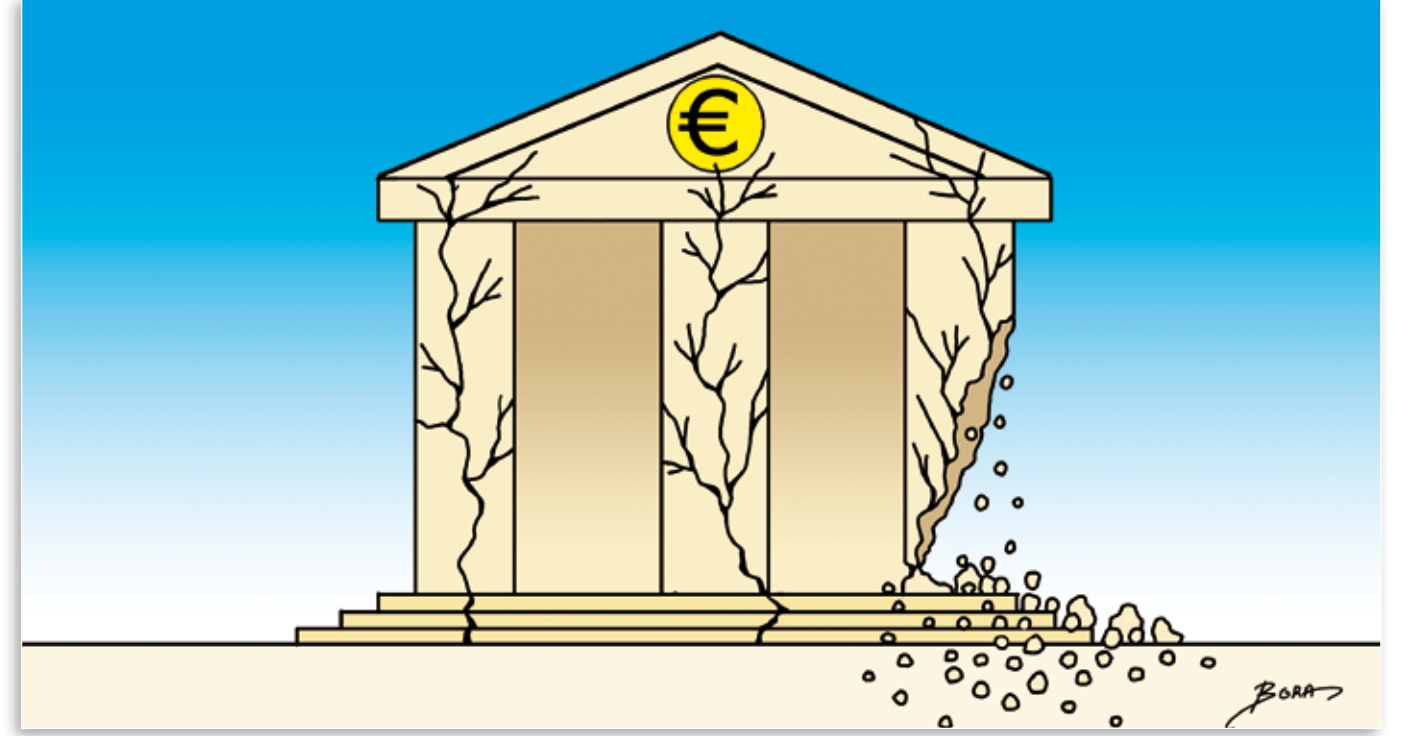
Krizin Türkiye üzerindeki muhtemel etkileri:

Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusu uzun bir süre gündeme gelmeyecektir. Avrupa genelinde beklenen ekonomik durgunluğun Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi, öncelikle ihracat sektörü üzerinde olacaktır. İhracat gelirlerindeki azalma ve ithalatımızın aynı düzeyde kalması, cari işlemler açığımızı genişletebilir. Bu durum ise, cari işlemler açığının küçültülebilmesi, yeterli sermaye girişlerine ve döviz rezervlerimize bağlı olacağı anlamına gelecektir. Diğer yandan "Euro-Krizi"nin ve durgunluğun Türkiye'ye yatırım

yapacakların kararlarını olumsuz yönde etkilemesi de olasıdır. Bunun neticesinde, ülkemize Avrupa'dan sermaye girişleri yavaşlayabilir. Böylece cari işlemler açığı sorunu, gündemimizde ağırlılığını daha da hissettirebilir. Uluslararası kuruluşların Türkiye için öngördükleri büyüme hızı %2- 3 arasında değişmektedir. Bunun en olumsuz etkisi işgücü piyasasında görülebilir ve işsizlik artabilir.

Yunan halkına açık ve net bir biçimde durumun vahameti anlatılmalı ve belki uzun sürecek zorlu dönemde tüm kesimlerin fedakârlık yapmalarının kaçınılmaz olduğu bilinci yerleştirilmelidir. Kısacası, kendileri fedakârlığa yanaşmadıkları sürece kimse onları kurtaramaz.

Düşük büyüme hızları, yatırımları ve vergi gelirlerini de olumsuz etkiler. Bu durumda bütçe açığını bugünkü düzeyinde tutabilmek için harcamaların kısılması ile daraltıcı maliye politikalarına geçilebilir. ECB para arzını arttırarak likidite yaratmadığı sürece, Türk ekonomisinin Avrupa'dan düşük faizle borçlanabilmesi zor hale gelecektir. Ancak 2012 yılındaki gelişmeleri hükümetin ve Merkez Bankası'nın kamuoyuyla zamanında paylaşacağı, gelişmelere gerçekçi yaklaşarak ve de geç kalmadan gerekli önlemleri alacağını bekliyoruz.

GÜNÜ KURTARMAK MI, KURTULMAK MI? EURO ALANININ GELECEĞİ

Jean Pisani-Ferry¹

Direktör, Bruegel

Üç yıldır, Euro bölgesi dünya ekonomisinin zayıf noktası durumunda ve uluslararası ilginin odak noktasında. 2010 yılında tartışmalar çevre ülkelerinin-Yunanistan, Portekiz ve İrlanda- krize verecekleri yanıt üzerinde yoğunlaşmıştı. 2011'de İtalya ve İspanya'nın ateşinin yükselmesiyle kriz merkeze doğru yaklaştı ve Euro bölgesinin varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğine ilişkin endişeler artmaya başladı. Gerilim hafifleyecek mi, yoksa yeni bir zirve mi yapacak, 2012'nin sorusu da bu.

Avrupa Merkez Bankası'nın 2011 Aralık ayında başlattığı bankalara büyük ölçekte likidite sağlama girişimi güvenin geri gelmesi ve devlet tahvili piyasalarındaki gerilimin azalmasına neden olmuştu. 2011 sonunda ise bankalar arası piyasa yeniden yarı-felç durumundaydı ve bankalar

kuvvetli bir biçimde kredi vermeme ve kredileri geri çağırma (deleveraging) ve egemen devletler kaynaklı riskleri azaltma çabasındaydı. Avrupa Merkez Bankası'nın hızlı ve cüretli girişimi belki büyük bir kredi daralmasını ve devlet borçlanma faizlerinin (ülke spread'lerinin) yukarı tırmanmasını engellemiş olabilir. Üç yıllık likidite desteğinin ikinci dilimi perspektifi önümüzdeki bir kaç ay için korkuları yatıştırıyor. Ama daha derinde sorunlar çözülmemiş halde duruyor. Bu sorunların ilki, bir kere daha Yunanistan.

Yunanistan: Avrupa'nın başarısızlığının timsali

Yorgo Papandreu'dan iki yıl sonra, yeni seçilmiş başbakan kamu hesaplarındaki deliğin derinliğini açığa çıkarmaya

¹ Bu yazının hazırlanmasındaki yardımları için Silvia Merler'e teşekkür ederim.

başladı: Yunanistan'daki yangın söneceğe benzemiyor. Pek çok kişiye göre Yunanistan Avrupa'nın başarısızlığının timsali olmayı sürdürüyor. Avrupalılar elbette yangını söndürmek için gecikmiş, tereddütlü ve sık sık çelişkili girişimlerin sorumluluğunu üstlenmeli.

Avrupalıların, geniş çaplı bir borç affının, çözümün kaçınılmaz bir bileşeni olduğunu anlamaları iki yıl aldı. Ancak bizzat bu kadar uzun bir gecikme, özel sektördeki alacaklıların elindeki borç stokunun düşürülmesini neredeyse yetersiz hale getiriyor ve bu da krizde yeni bir sayfa açıyor: Resmi alacaklılara olan borçların bir bölümünün silinmesi gündeme geliyor. Kısa vadede, 2012 başında alınan kararların en azından bir süre için yolu açacağı umut ediliyor, ama Yunanistan meselesinin geri döneceği ve yılın geri kalan kısmında ve sonrasında Avrupa zirvelerini meşgul edeceği gibi bir risk var. Bir kere daha Yunanistan krizinin ele alınış tarzı, Portekiz'den başlayarak Euro alanının geri kalan kısmı için önemli sonuçlar doğuracak.

Gerçekten de Yunanistan, Avrupa'nın tabularının birbiri ardına devrilmesine yol açtı. IMF müdahalesini Eski Kıtanın kalbine geri taşıdı; Avrupa Merkez Bankası'nı devlet tahvili satın almak zorunda bıraktı; Avrupalı liderleri Parasal Birlik içinde borç yapılandırması konusunda uzlaşmaya zorladı ve nihayet bütün bunların devletlerin temerrüde düşmesi hayaletini bertaraf etmeye yetmeyebileceğini gösterdi. Hatta Kasım 2011'de Angela Merkel ve Nicolas Sarkozy'nin Papandreu'ya, yapmaya niyetlendiği referandumun Euro'da kalmak ya da Euro'dan çıkmak üzerine olması gerektiğini açık açık söylemeleriyle, tabuların en kutsalı da sorgulanmaya başladı.

Ancak Yunanistan'ın dertlerinin derinliği, onun çok küçük bir ekonomi olduğunu ve pek çok açıdan uç noktada bir özel durum oluşturduğunu gözden kaçırmaya yol açmamalı. Başka hiçbir ülke kuralları hiçe sayarak kamu borcunu bu kadar artırmadı. Başka hiçbir ülkede bu ölçüde işlemeyen bir devlet ile rekabetçi olmayan özel sektör bileşimi bulunmuyor.

Yangının yayılmasını önlemek

2012'de gerçekten anlamlı olan mücadele, borçlanma şartları 2011'in ikinci yarısında hızla kötüleşen İspanya ve İtalya'da verilecek. Bu ülkeler, Euro bölgesi GSYH'sının sırasıyla %11 ve %17'sini temsil eden iki büyük ekonomiye sahip. Yunanistan'ın tersine, bunları piyasa dışına çıkararak çok taraflı yardımlarla finanse etmek, Euro bölgesinin ve IMF'nin kaynaklarını –eğer tüketmezse- çok zorlayacağı için yapılabilir değil. Her iki ülke

de piyasaların baskısı altında 2011 sonbaharında hükümetler değişti. Bu ülkelerde, rekabet gücünü yeniden oluşturmak, büyümeyi hızlandırmak, kamu maliyesini sağlamlaştırmak ve banka bilançolarını temizlemek üzere bir dizi sert ve siyaset açısından nahoş reformu hayata geçirmek sorumluluğunu üstlenecek, reformcu yeni ekipler iktidara geldi. Euro'nun yaşamını sürdürmesi tartışılmaz biçimde onların başarısına bağlı.

Nitekim son bir kaç ayın tartışmaları büyük ölçüde İspanya ve İtalya'daki düzenleme ve reformların nasıl desteklenebileceğine dairdi. Bu tartışmalar genel terimlerle sürdürülse de, kriz yönetiminde atılacak adımların –hiç değilse zımnen– İtalya ve İspanya akılda tutularak önerildiğini herkes biliyordu. Avrupa Merkez Bankası'nın tahvil piyasalarına daha kararlı müdahale etmesi, ya da Avrupa finans aracının geliştirilmesiyle “güvenlik duvarının” yükseltilmesi fikirleri, bu ülkelerin borçlanırken ödeyecekleri faize bir üst sınır getirmeyi amaçlıyordu. Ortak tahvil çıkarma önerileri de, benzer şekilde, bu ülkelerin partnerlerinin garantisile borçlanmayı sürdürübilmesini güvence altına alarak, temerrüt beklentilerini yatıştırma amacına yönelikti.

Bu önerilerin hiçbirinin kısa vadede hayata geçirilmemesi pek muhtemeldir. Avrupa Merkez Bankası İtalyan ve İspanyol tahvilleri satın aldı ve daha da almaya devam edebilir; ama uzun vadeli faiz oranlarına bir tavan getirme işini üstlenmeye hazır olmadığını da açıkça belirtti. Kalıcı bir Avrupa İstikrar Mekanizması'nın (ESM) kurulması ve Avrupa Finansal İstikrar Fonu (EFSF) ile bütünleştirilmesi ile büyüklüğü artacak olan Avrupa Finansal İstikrar Aracının (EFSF) kapasitesi şimdilik 500 milyar Euro ile sınırlı kalacak görünüyor. Bazuka gibi bir çözüm taraftarları bir trilyonun üzerinde bir düzeyi öngörüyor. Bu rakam bu düzeyin çok altında kalıyor. 500 milyar tavanı daha sonraki bir aşamada, özellikle ABD ve yükselen piyasa ülkelerinin ısrarı ile kaldırılabilir. Ama Almanya'nın görüşü her şeyi kapsayan bir sigortanın reformlardan kaçınmayı teşvik edeceği yolunda. Ayrıca Eurobond'lar da en azından şimdilik resmi olarak gündemden düşmüş durumda.

Buna karşılık Avrupa, Euro bölgesindeki bütün ülkelerin sıkı bütçe düzenlemelerini uygulamaya sokmasını güvence altına alacak yeni bir mali anlaşma oluşturuyor. 27 AB üyesinin (Birleşik Krallık ve Çek Cumhuriyeti dışında) 25 üyesi tarafından onaylanan yeni “İstikrar, Eşgüdüm ve Yönetişim Sözleşmesi” neredeyse bütünüyle bütçe disiplinine odaklanıyor. Sözleşme, genel kamu bütçesini yapısal olarak dengeleme zorunluluğunu,

katılımcı devletlerin kendi yasal düzenlemelerine sokmalarını, borcun GSYH'nın %60'ını geçen bölümünün her yıl 1/20 oranında azaltılmasını hükme bağlıyor. Ayrıca, nitelikli bir çoğunluk karşı çıkmazsa, Avrupa Komisyonu'nun öneri ve tavsiyelerinin devletler tarafından benimsemesini güvence altına almak üzere bir yaptırım sürecini karara bağlıyor. Bir arada değerlendirildiğinde bu önlemler bütçe disiplini de ciddi bir sıkılaştırma anlamına geliyor.

Euro bölgesinde güveni geri getirmek için doğru çözüm ne?

Mesele şu: Avrupalı liderler uzun vadeyi ele almak zorunda, ancak Euro bölgesinde güveni geri getirmek için doğru çözüm acaba mali disipline odaklanmak mı? İlk on yılı boyunca Euro bölgesinin kimi ülkelerdeki aşırı gevşek politikalarından çok çektiğine, sürdürülebilir bir kamu maliyesi açısından uygun zamanların heba edildiğine ve mali kuralların inandırıcılığının zedelendiğine kuşku yok. Ama bir süre önce yayımlanan bir makalede² belirtildiği gibi yalnızca mali disipline odaklanmak, daha derin sorunların yüzeyini eşelemek anlamına geliyor olabilir. Buna ilişkin ilk bulgu, Avrupa mali çerçevesi (İstikrar ve Büyüme Sözleşmesi ya da SGP) kurallarına karşı takınılan tutumun Euro bölgesi ülkelerinin bugünlerde yaşadığı sıkıntıları öngörme açısından pek bir işe yaramamış olmasıdır.

“Kurallara uygun oynayan” ve hiçbir kural ihlaline rastlanmamış ülkeler (mesela İrlanda ve İspanya) yüksek borçlanma faizlerine maruz kalırken, daha önce kural ihlalinden suçlu bulunan Almanya ve Hollanda dikkat çekici düşük faizlerden yararlandı. Dahası, Euro bölgesindeki pek çok ülke, ABD, Birleşik Krallık veya Japonya'dan çok daha sağlam bir durumda olmasına rağmen yüksek kamu borçlanma maliyeti ile karşı karşıyalar.

Euro bölgesini özellikle kırılgan hale getiren şey, parasal birliğin ilkelerinden kaynaklanan üç özelliğin bileşimi. Bu üç özellik şunlar: kamu borçlanmasında ortak sorumluluğun olmayışı; katı bir parasal-olmayan finansman kuralı; ve bankalarla devletlerin birbirine bağımlılığı, yani devletin bankacılık sistemini denetleme (ve gerekirse kurtarma) sorumluluğu ile bu bankaların devletler tarafından çıkarılmış borç kağıtlarından oluşan büyük bir stoku ellerinde bulundurmaları gibi iki durumun birlikteliği.

² Pisani-Ferry, “The Euro Crisis and the New Impossible Trinity (Euro krizi ve Yeni İmkansız Teslis)”, Bruegel Policy Contribution, Ocak 2012

Ortak sorumluluğun olmaması ilkesi, Euro bölgesindeki hükümetlerin yaptıkları borçlanmadan ayrı ayrı ve tek tek sorumlu olması anlamına geliyor. Avrupa Birliği'nin ya da ulusal hükümetlerden birinin bir başka üye ülkenin borcunun sorumluluğunu üstlenmesini yasaklayan bizzat AB Antlaşmasıdır. Bu “kurtarma yasağı maddesi”, istismar riskini önlemek ve hükümetleri mali disipline bağlı kalmaları için işin başında açıkça uyarmak gibi bir gerekçeye sahip. Sonuç olarak, piyasaların devlet risklerini bu ilkeyle uyumlu olarak fiyatlandırması bekleniyordu. (Ama Yunan Krizi Euro bölgesinde ülkelerin temerrüde düşmesi riskinin gerçek bir risk olduğunu herkese hatırlatıncaya kadar, on yıl boyunca piyasalar böyle davranmadı.)

Yine Antlaşmadan kaynaklanan parasal finansman yasağı Avrupa Merkez Bankası'nın devlet borçlanmalarının herhangi bir kurumsallaşmış yoldan finanse etmesini engelliyor ve onu benzeri olmayan bir Merkez Bankası haline getiriyor. FED ya da İngiltere Merkez Bankası da elbette hükümete karşılıksız para kullanma imkanları sağlamaktan geri durur, ama devlet

Euro bölgesini özellikle kırılgan hale getiren şey, parasal birliğin ilkelerinden kaynaklanan üç özelliğin bileşimi. Bu üç özellik şunlar: kamu borçlanmasında ortak sorumluluğun olmayışı; katı parasal-olmayan finansman kuralı ve bankalarla devletlerin birbirine bağımlılığı.

tahvillerini satın alma serbestileri vardır – Nitekim 2008'den bu yana standart– dışı para politikaları uyarınca böyle yapıyorlar. Avrupa Merkez Bankası ise farklı bir durumda.

Birincisi yukarıda sözü edilen açık kısıtlamalar var. İkincisi, tahvil piyasalarında kargaşayı önlemek için “saldırgan” bir müdahalede bulunmasını gerekçelendirecek nitelikte bir finansal istikrar sağlama işlevi, Avrupa Merkez Bankası'nın görev tanımında bulunmuyor. Üçüncüsü (parasal politika kararları Yönetim Konseyi tarafından “her Yönetim Konseyi üyesine bir oy” kuralıyla alınmasına karşılık uğradığı zararlar üye ülkelere, Avrupa Merkez Bankası sermayesine katkıları oranında dağıtıldığı için) uygun bir yönetim yapısından yoksun. Bütün bunlar Avrupa Merkez Bankası'nı devletler için nihai kredi mercii rolünü oynamak için donatımsız bırakıyor.

Euro bölgesinin kırılganlığının üçüncü bileşeni, bankalarla devletlerin birbirine bağımlılığı, hem politika ilkelerinden, hem de miras alınan ulusal finans sistemlerinin yapısından kaynaklanıyor. Bir yandan, bankacılık sistemleri hala büyük ölçüde ulusal ve ayrı devletler kendi hukuksal yetki alanlarındaki bankaları kurtarmaktan sorumlu bulunuyor. Bunun sonucunda devletler bankacılık krizlerinin maliyetine karşı son derece savunmasız durumda kalıyor ve bankacılık sistemindeki gerilimler devletleri etkileyebiliyor. Öte yandan bankalar, ellerindeki kamu borçlanma senetleri yüzünden kendi hükümetlerinin riskine maruz kalıyor.

Kıta Avrupa'sında, ülkelerin devlet borçlarının büyük bir bölümü yerel bankalar tarafından üstleniliyor. Devlet borçlarını elinde bulundurmak eğer uygun biçimde çeşitlendirilmişse bir sorun oluşturmayabilir. Ama Euro bölgesinde bankaların devlet borçları portföyü ciddi biçimde iç borçlanma ağırlıklı ve bu durum devletlerin sıkıntılarının bankacılık sistemini nasıl kolayca etkileyebildiğini açıklıyor. Devletlerin "kendi" bankalarının risklerine, bankaların "kendi" devletlerinin risklerine açık oluşunun önemli bir zaaf oluşturduğunu piyasalar kavramış durumda ve bankaların zayıflığı yüzünden devletlerin daha fazla borçlanması riskini, ya da ellerindeki devlet borçlanma senetleri yüzünden bankaların ağır zararlara uğraması riskini fiyatlandırıyor ve bu da bir kısır döngü yaratıyor.

Bugün, Euro krizine verilen yanıt, sıkı bir bütçe konsolidasyonu üzerinde odaklanıyor. Kemer sıkma kuşkusuz gerekli, ama sorun yaşayan ülkelerde piyasaların baskısıyla devreye sokulan acil kemer sıkma önlemlerinin karakteri, düzenlemelerin büyük ölçüde gelir tarafını etkilemesini gerektiriyor ve büyümeye zarar verme riski taşıyor. Oysa İtalya ve İspanya gibi ülkelerde reformların başarısının ve dolayısıyla bir bütün olarak parasal birliğin ayakta kalmasının anahtarı büyümedir. Hem İtalya hem de İspanya hükümetleri harekete geçmek için teşvik edilmeye ihtiyaç duyuyor olabilir. Ancak yurttaşlarına reformların bir getirisi olduğunu gösterebilmeleri de gerekiyor.

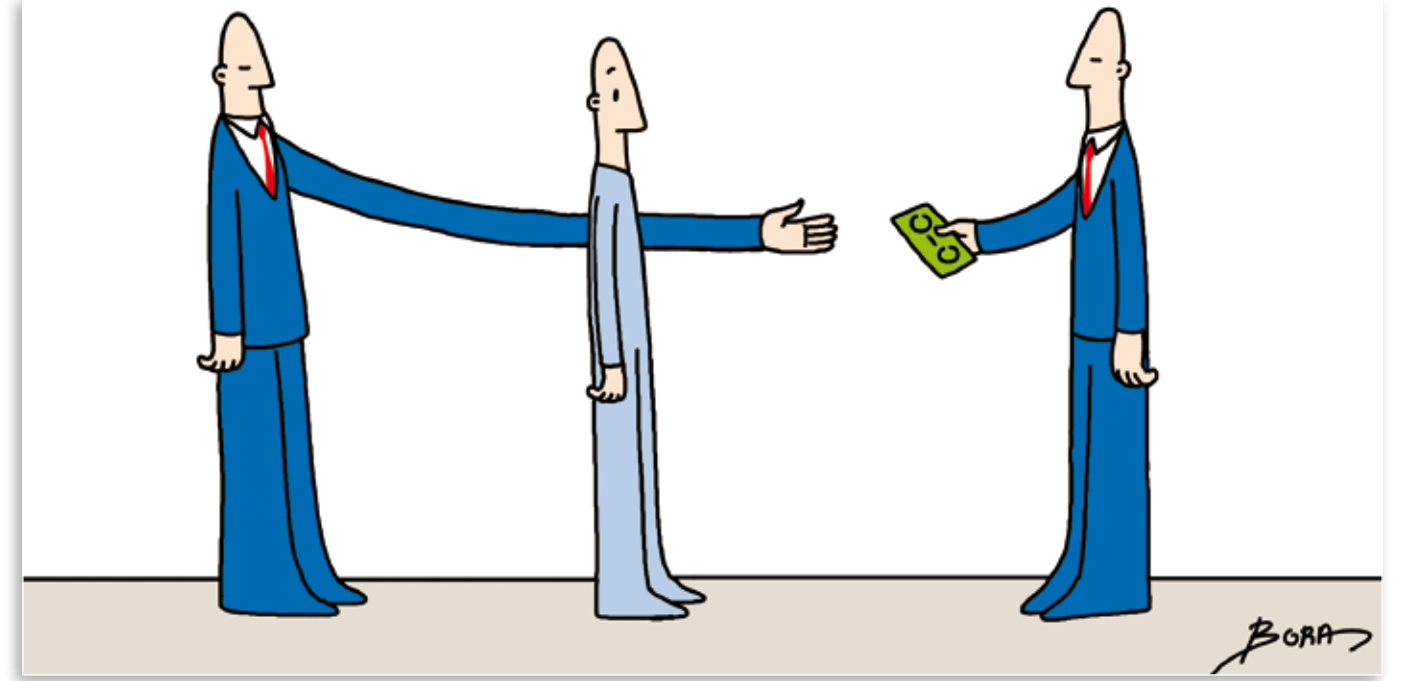
Eğer mali düzenlemeler ve acı verici reformlarla geçen birkaç çeyreğin ardından üretim düşer, işsizlik artar ve gelecek eskisinden daha karanlık görünürse, Yunanistan'da gördüğümüz gibi hükümetler halk desteğini hızla kaybedebilir ve reformlar kesintiye uğrayabilir. Reformcu ekipler iktidarı popülistlere kaptırabilir. Dahası, bozulan makroekonomik ve finansal ortam, banka iflasları riskini de artırır, bunun dolaysız olarak kamu maliyesini ve ekonomik güveni etkiler. Bu mali düzenlemeler ve

acı verici reformların aynı anda birden çok ülkede gerçekleşmesi riskleri daha da vahimleştirir. İstikrar ve uyuma yönelik tehditleri ortadan kaldırmak için, Avrupa'nın başka cepheler de açması ve üçgenin üç noktasına karşılık gelen, birbirinden dışlamayan üç seçeneği değerlendirmesi gerekiyor.

Değerlendirilmesi gereken ilk imkan Avrupa Merkez Bankası'na, devletlerle ilişkisinde nihai kredi mercii rolünü de içeren daha geniş bir görev tanımı vermek olabilir. Avrupa Merkez Bankası, devletlerin finans imkanlarının kesilmesini engellemek için likidite sağlayabilir; borçlanmak için ödemek zorunda kaldıkları faize bir üst sınır getirmeye yardım edebilir ve böylece borç krizlerinin oluşmasına engel olabilir. İkinci bir seçenek, Euro bölgesinde bankacılık sistemini kapsamlı bir reform sürecine sokarak devletler ve bankalar arasındaki kısır döngüyü kırmak olabilir. Bu bir taraftan devlet tahvillerinin risksiz olmadığının ve bankaların (ve sigorta şirketlerinin) tek bir borçlunun riskine açık oluşuna sınır getiren düzenlemelere ihtiyaç olduğunun tanınmasını gerektirir. Öte taraftan da büyük bankaların ve onların kurtarılmasına ilişkin sorumluluğun Avrupa düzeyine taşınmasını gerektirir. Bu durumda vergi gelirleri ile devletlerin olası yükümlülükleri arasındaki uyumsuzluk giderilmiş olur. Ancak bunun için Avrupa düzeyinde bir mali kabiliyetin yaratılması zorunludur.

Üçüncü çözüm Euro bölgesi üyeleri arasında bir mali birlik yaratılması olabilir. Bu, yakın zamanlarda Eurobond'lar biçiminde yeniden gündeme gelen eski bir öneridir. Önerinin birbirinden farklı çok sayıda çeşitlenmesinin tümünde Eurobond'lar, her ülkenin borcuna ortaklaşa kefil olmak (katılan devletler teknik olarak müşterek ve müteselsil olarak sorumlu olacaktı) karşılığında (istendiği kadar borçlanma özgürlüğünü sınırlandıracak biçimde) ülkelerin bütçelerinin daha sıkı bir ön denetimini gündeme getiriyordu.

Üç seçeneğin her biri, hatırı sayılır ekonomik, yasal ve siyasi engelle karşı karşıya ve bu durum her birini zor bir seçenek haline sokuyor. Avrupa'nın reform seçenekleri arasında kıvranıp durmasının nedeni de budur. Ancak en azından birinin hayata geçirilmek üzere seçilmesi gerekiyor, çünkü hiçbirini seçmemek, Euro bölgesini bir kırılganlık halinde tutmak demek oluyor. Kısa süre önce, Avrupa Merkez Bankası'nın müdahalesinin ve mali sözleşme üzerinde uzlaşmanın tetiklediği piyasalardaki olumlu hava, en kötüsünü ardımızda bıraktığımız ve büyük ölçekli bir reforma artık gerek kalmadığı izlenimi verebilir. Ama kendini bu izlenime kaptırmak, tehlikeli bir vurdumduymazlık olur.

PARA POLİTİKASI 'DENEMEYE' GELİR Mİ?

Uğur Gürses

Son 10 yılda en çok tartışılan konuların başında para politikası geliyor. Her alanda olduğu gibi para politikasının da, Türkiye'nin değişim sürecindeki tartışma alanlarından biri olmasına şaşmamak gerekiyor.

Tartışmaların da odağında, son bir yılda para politikası otoritesi olan Merkez Bankası'nın uyguladığı politikalar var. Tartışmanın odağında, çünkü Merkez Bankası deneysel bir para politikası geliştirerek bunu yürürlüğe koydu. Başlangıçta hedeflediği sonuçlara ulaşamadığı gibi, hem fiyat istikrarında, hem de finansal istikrarda daha geri bir noktaya gelindi.

2010 yılsonuna doğru Merkez Bankası'nca iki temel hedefe dönük olarak üç adım atıldı. İki temel hedeften biri, 'sıcak para' olarak tarif edilen kısa vadeli sermaye hareketlerinin caydırılmasıydı. Diğeri ise kredi hacmindeki genişleme hızının yüzde 25'lik bir oranda sınırlandırılmasıydı. Neden bu oran belirlenmişti? Hükümet ve Merkez Bankası'nın gerekçesi, 2011 için hedeflenen GSYH'nın yüzde 5.4'ü oranındaki cari açıkla uyumlu olarak hesaplanan kredi genişleme hızı yüzde 25 oranındaydı.

Bu hedeflere ulaşmak için; birincisi faiz oranları düşürülerek kısa vadeli sermaye için faiz oranı cazibesi azaltılıyor, ikincisi de gecelik faiz koridoru genişletilerek bir belirsizlik yaratılıyordu. Bu iki araç kısa vadeli sermaye girişini caydırmak içindi. Üçüncü olarak da bankaların zorunlu karşılık yükümlülüklerine ilişkin oranlar yükseltiliyordu.

Bu araçlarla bu hedeflere ulaşma olanağı yoktu. Çünkü birincisi, gecelik vadede yüzde 1.5 ile yüzde 9 arasında oluşturulan koridorda dalgalanan faiz oranının ağırlıklı politika faizine yakın seyrettiğine tanık olduk. Buradan beklenti şöyleydi; gecelik faize yatırım için ülkeye gelecek yabancı sermaye fonları için, faiz koridorunda sağlanacak dalgalanma ile para piyasasında yatırım cazibesi daha az olacaktı.

Merkez Bankası'nın 17 Aralık 2010 - 3 Ağustos 2011 arasındaki dönemde, gecelik vadede faizleri yüzde 1.5 ile yüzde 9 arasında oluşturduğu koridorda serbest bırakması sonucu; anılan dönemde İMKB'deki repo piyasasındaki gerçekleşen gecelik faizlerin dönem ortalaması yüzde 6.51

olmuş. Bankalararası para piyasasında oluşan faizler üzerinden belirlenen TRLIBOR oranının da anılan dönemdeki ortalaması yüzde 6.65 olmuş. Anılan dönemdeki 163 iş gününde, gerçekleşen gecelik repo işlemlerinde yüzde 5'in altında olan gün sayısı sadece 18. Özetle, arzu edilen dalgalanma sağlanamamış oldu.

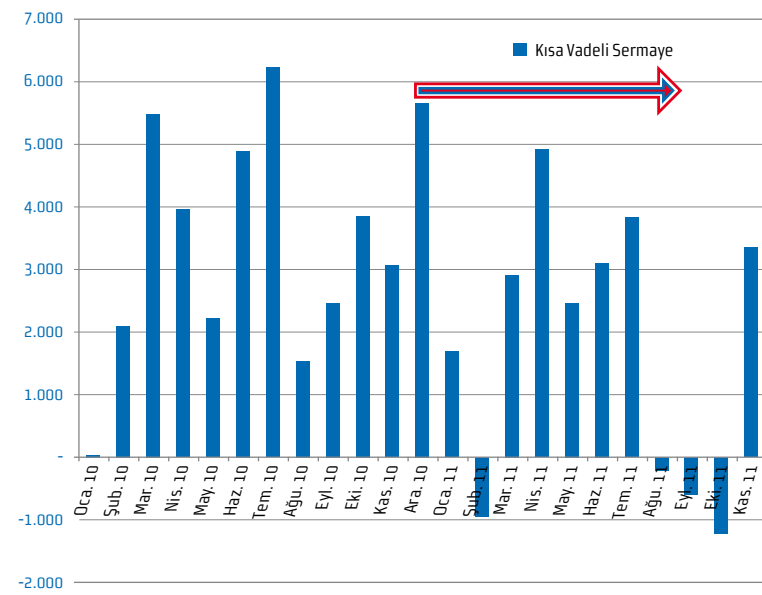
Uygulamaya konulan ikinci politika aracı da politika faizlerinin önce yarım puan, sonra da çeyrek puan düşürülerek, yüzde 7'den yüzde 6.25'e çekilmesi idi. Buradaki amaç da, faiz indirimi yoluyla kısa vadeli sermaye için cazibenin azaltılması olarak duyurulmuştu.

Her iki aracın kullanımı ile arzulanan hedefe ulaşamadı. Aylık olarak açıklanan ödemeler dengesi istatistiklerine göre, ülkeye giren kısa vadeli sermaye akımlarında bir azalış olmadı.

2010 Aralık-2011 Ağustos döneminde aylık ortalama 3 milyar dolara yakın kısa vadeli sermaye girişi oldu. Önceki yılın aynı döneminde bu ortalama, 3.3 milyar dolardı. 2011 Şubat ayındaki gerilemenin nedeninin de, o dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki 'Arap Baharı' eylemleri nedeniyle sermaye hareketlerindeki gerileme olduğunu not düşelim.

2011 Ağustos ve izleyen birkaç ayda, Avrupa'daki finansal kriz nedeniyle sermaye girişlerinin durduğuna tanık olduk.

GRAFİK 1 AYLIK KISA VADELİ SERMAYE HAREKETİ (Bin Dolar)

Kaynak : Merkez Bankası

TABLO 1

BİR AYLIK MEVDUATIN EFEKTİF FON MALİYETİ

TCMB Politika Faizi (%)	7.00	6.50	6.25	5.75
1 Aylık Mevduat (%)	8.00	7.50	7.25	6.75
Z. Karşılık (%)				
6	8.51	7.98	7.71	7.18
7	8.60	8.06	7.80	7.26
8	8.70	8.15	7.88	7.34
9	8.79	8.24	7.97	7.42
10	8.89	8.33	8.06	7.50
11	8.99	8.43	8.15	7.58
12	9.09	8.52	8.24	7.67
13	9.20	8.62	8.33	7.76
14	9.30	8.72	8.43	7.85
15	9.41	8.82	8.53	7.94
16	9.52	8.93	8.63	8.04

Nitekim Merkez Bankası da, uyguladığı 'politika bileşimini' rafa kaldırarak, yeni bir aşamaya geçti.

Aralık 2010'da yürürlüğe konulan deneysel para politikasının ikinci ayağı, kredi genişlemesindeki hızın yavaşlatılması idi. Kredilerdeki yıllık artış oranının yüzde 25 olması arzu ediliyordu. Bunun için de, Merkez Bankası'nca Türk Lirası yükümlülüklerle uygulanan zorunlu karşılık oranları iki puan artırılmıştı.

Bunun yeterli olmayacağı çok açıktı. İki puanlık bir karşılık artışı, bankaların maliyetini artırmıyordu. Çünkü buradan bankalara gelen 0.17 puanlık maliyet artışı, kısa vadeli sermaye girişinin frenlenmesi için 0.50 puan düşürülen faizlerle fazlasıyla ortadan kalkıyordu. İlave bir unsur da, bankaların 2 puanlık zorunlu karşılık artışı nedeniyle ortaya çıkan yükümlülükleri de yine Merkez Bankası'ndan borçlanabiliyor olmalarıydı. Bankalar ilave olarak tutacakları likiditeyi (karşılıkları), kendilerini fazla da sıkmadan yine Merkez Bankası'nda borç aldılar.

Merkez Bankası aşamalı olarak Haziran ayına dek zorunlu karşılık oranları artırmaya devam etti. Bir taraftan da bankacılık sisteminde uzun vadeli kaynak yapısının sağlanması amacıyla, karşılıklar vade yapısına göre farklılaştırıldı. Uzun vadeli yükümlülüklerle uygulanacak karşılık oranları görece düşük olarak belirlendi. Son gelinen noktada, Aralık 2010'a göre örneğin aylık mevduat için 10 puanlık bir karşılık artışı yapılmış oldu.

Aralık 2010-Ağustos 2011 arası dönemde, Merkez Bankası'nın faiz indirimleriyle beraber bankaların mevduat faizi de gerilemiş, karşılık artışlarıyla maliyetleri yükselmiştir. Tabloda, TL mevduat karşılık oranları yüzde 6'dan yüzde 8'e çekilirken, faizlerin de yarım puan düşürülmesi sonucu, bankaların efektif fon maliyetinin yüzde 8.51'den yüzde 8.15'e düştüğü hesaplanıyor. Daha sonra, 2 puanlık bir karşılık artışı ile yüzde 8.33'e yükseliyor. Yeni bir faiz indirimiyle (yüzde 0.25'lik) efektif fon maliyeti yüzde 8.06'ya düşüyor.

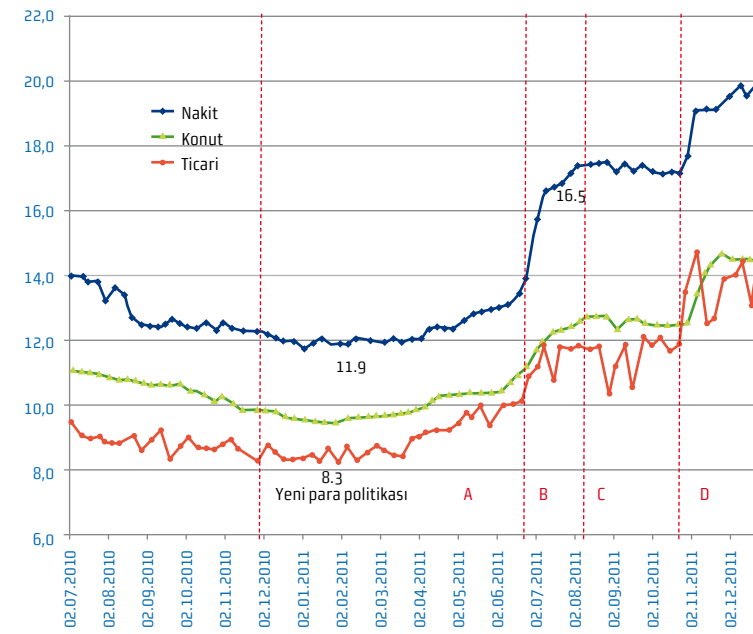
Yukarıdaki örnek tabloda, faiz indirimleriyle birlikte uygulanan zorunlu karşılık artışının bankacılık sektöründeki maliyetlere etkisinin azaltıcı yönde olduğu açık biçimde görülüyor. Karşılık oranlarının yüzde 16'ya çekilmesiyle en başa dönülüyor.

İşte kredi genişleme hızının bir türlü frenlenememesinin ardında bu matematik yatıyor. Merkez Bankası'nın 'politika bileşiminin' etkili olması sağlanamadı. Bankacılık kesimindeki kredi hacmi yılın son çeyreğinin ortasına dek yüzde kabaca 40'lık bir hızla arttı. Ama Haziran ayı ortasında bankacılık otoritesi BDDK bankalara ilave karşılık uygulamaya başladı. Bunun maliyetlere ilave etkisi kabaca 1 ile 2 puan arasında idi.

GRAFİK 2

BANKALARIN TL KREDİLERE UYGULADIĞI FAİZLER

Ağırlıklı Ortalama, Haftalık, Yüzde

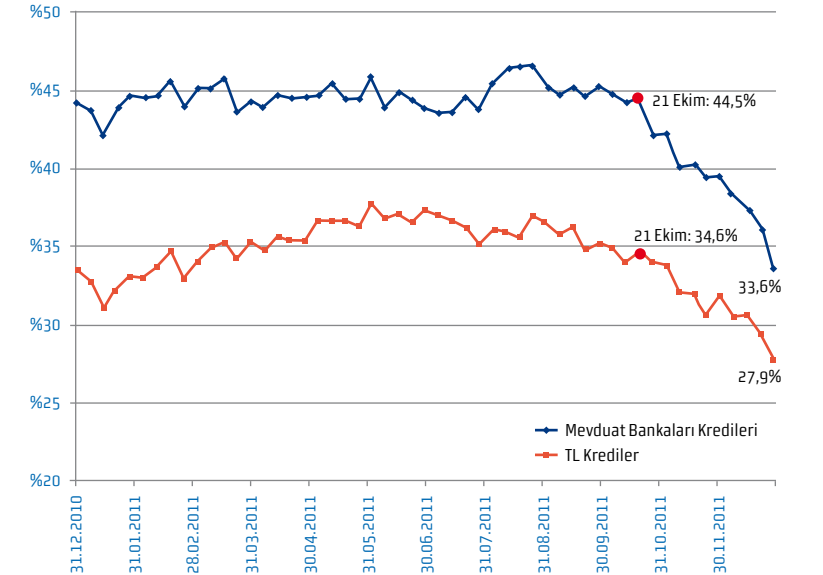

Kaynak : Merkez Bankası

GRAFİK 3

BANKA KREDİLERİ ARTIŞ HIZI

(Son 12 aylık artış)

Kaynak : TCMB

Nitekim kredi genişlemesinde yavaşlama kendini belli etmeye başladı. Daha sonra derinleşmeye başlayan Avrupa finans krizi, ödemeler dengesi kanalıyla finansman girişlerindeki kesilme ile kendini belli edince, 21 Ekim tarihinde Merkez Bankası faizleri yükseltince, bankacılık kesiminde kredi muslukları da kısılverdi.

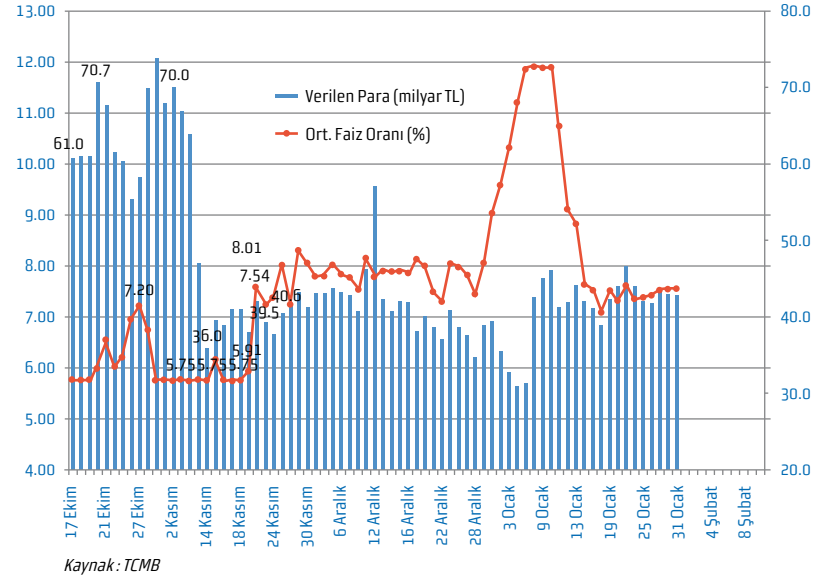
Bankaların TL kredilere uyguladığı faiz oranları grafiğinde çok açık biçimde görülüyor. Yeni para politikasının uygulandığı Aralık 2010-Ağustos 2011 döneminde (grafikte A ve B olarak işaretlenen dönem), önce kredi faizlerinde düşüş, sonra zorunlu karşılıklarda sert artışla bir miktar yükseliş, nihai olarak da Haziran ayı ortasındaki BDDK karşılık artışı ile belirgin bir artış dikkat çekiyor.

Grafikte 'C' olarak tanımlanan dönem, Merkez Bankası'nın deneysel para politikasını terk ederek, 0.50 puanlık bir faiz indirimi yaptığı 4 Ağustos-21 Ekim arası dönem. Merkez Bankası bu döneme, iki senaryo çizerek her ikisi için de geçerli olacağını düşündüğü bir faiz indirimi yaparak başladı. Birincisi, başta Avrupa'daki finansal kriz nedeniyle Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) ve FED'in ilave parasal genişlemeye gidecekleri, bu yüzden ülkemize sermaye akacağı biçimindeki 'erken senaryo' idi. İkincisi ise 'geç senaryo' olarak adlandırılan başını Avrupa'nın çekeceği yeni bir ekonomik durgunluk ve resesyon senaryosu idi. Her iki senaryo için faiz indirimi yapıyordu.

GRAFİK 4

MERKEZ BANKASININ PİYASAYA VERDİĞİ PARA VE ORTALAMA FAİZ ORANI

Ne yazık ki, Merkez Bankası bariz biçimde Avrupa'daki finansal kriz fotoğrafını doğru okuyamamıştı. Çünkü Avrupa'daki finansal kriz nedeniyle ECB tarafından basılan her ilave Euro, biziatihi bankalarca yine ECB'deki hesaplarında tutuluyordu. Likidite istifi yapmaları doğaldı, çünkü her yeni gün Avrupa'da bir bankanın zor durumunda olduğu konuşuluyordu. Merkez Bankası'nın bu farklı 'okumasına', Avrupa'daki finansal kriz nedeniyle Türkiye'ye gelen finansmanın azalması da eşlik edince, döviz kurunda yükseliş başladı. Başkan Dr. Erdem Başçı'nın daha sonra döviz kuruna ilişkin seviye konusundaki konuşmasıyla, yüksek aralıktaki bir dalgalanma dönemine girildi.

Ağustos-Eylül-Ekim aylarındaki toplam cari açık 14.5 milyar dolar olurken, ülkemize gelen finansman 6.5 milyar dolarda kaldı. 1.6 milyar dolarlık bir net hata ve noksan da dikkate alınırsa Merkez Bankası rezervlerinden 6.4 milyar dolarlık bir azalış gerçekleşti. Nedeni, döviz girişinin durması!

Döviz kurundaki artışın enflasyona yansımalarıyla beraber, beklentilerin bozulması ve ikincil etkilerin ortaya çıkmasından çekinen Merkez Bankası bu defa faizlerin daha yüksek bir yerde oluşmasına izin verecek bir adım attı. 21 Ekim tarihinde, faizlerin yeni bir koridorda salınmasına izin verdi. Gecelik faizler yüzde 5 ile yüzde 12.5 arasında seyredecekti. Banka bir taraftan yüzde

5.75'ten haftalık olarak para verirken, gecelik vadede de yüzde 12 ile yüzde 12.5 faizle para verecekti. Böylece, bankaların Merkez Bankası'ndan aldıkları paranın ortalama maliyeti yükseldi. Yıl boyunca işlemeyen 'kredileri yavaşlatma' ve yüzde 25'lik hızla gerileme hedefi menzile yaklaştı.

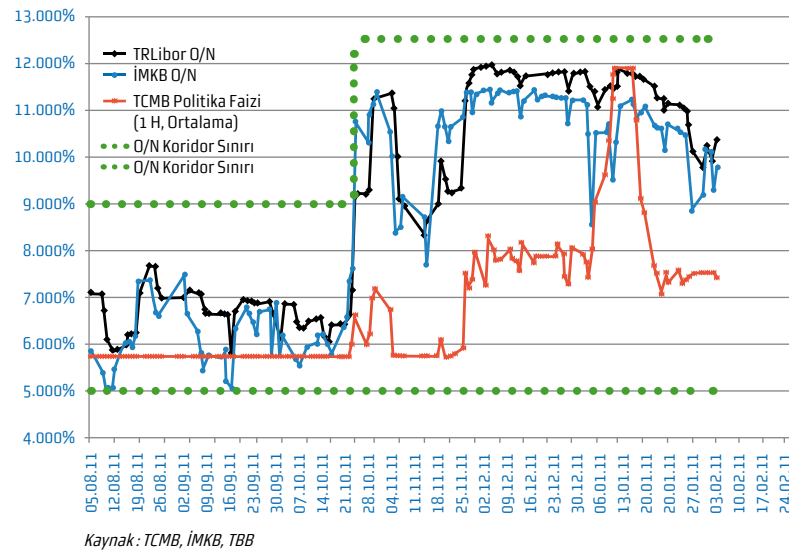
Şimdi sorun şurada; Merkez Bankası faizi yüzde 5 ile yüzde 12.5 arasında tutuyor, ama efektif olarak yüzde 7.5'tan para veriyor. Ama sabit politika faizi (işlevsiz kalsa da) yüzde 5.75'te duruyor. Yüzde 12.5'e ise döviz kuru yükselme eğilimi belirlediğinde ihtiyacı olacak. Bant içinde kalması belirsizlik yaratıyor. Oysa üç aydır piyasaya verdiği paranın ortalama faizi, uç değerleri görmezden gelirsek yüzde 7 ile 8 arasında. Banka bunu en başından, bilemediniz Kasım ortasından bu yana örneğin yüzde 7.5 olarak ilan etmiş olsaydı, piyasadaki

faizler gerilemiş olacaktı. Zira belirsizlik nedeniyle 'en kötü' olasılığın risk primi fiyatlanıyor, piyasa faizleri ve kredi faizleri yüksek bir yerde oluşuyor.

ABD Merkez Bankası FED; ekonomideki toparlanmanın kalıcı olabilmesi için, politika faizinin seviyesini bulunduğu yerde 2013 ortasına kadar garanti ederken, faizlerin karar alıcı kurul üyelerinin kafasında 2014'e dek uzanan ufku da, beklentilerini de paylaşmaya başladı. Biz ise belirsiz tutmakta ısrar ediyoruz.

GRAFİK 5

TCMB POLİTİKA FAİZİ VE O/N FAİZ

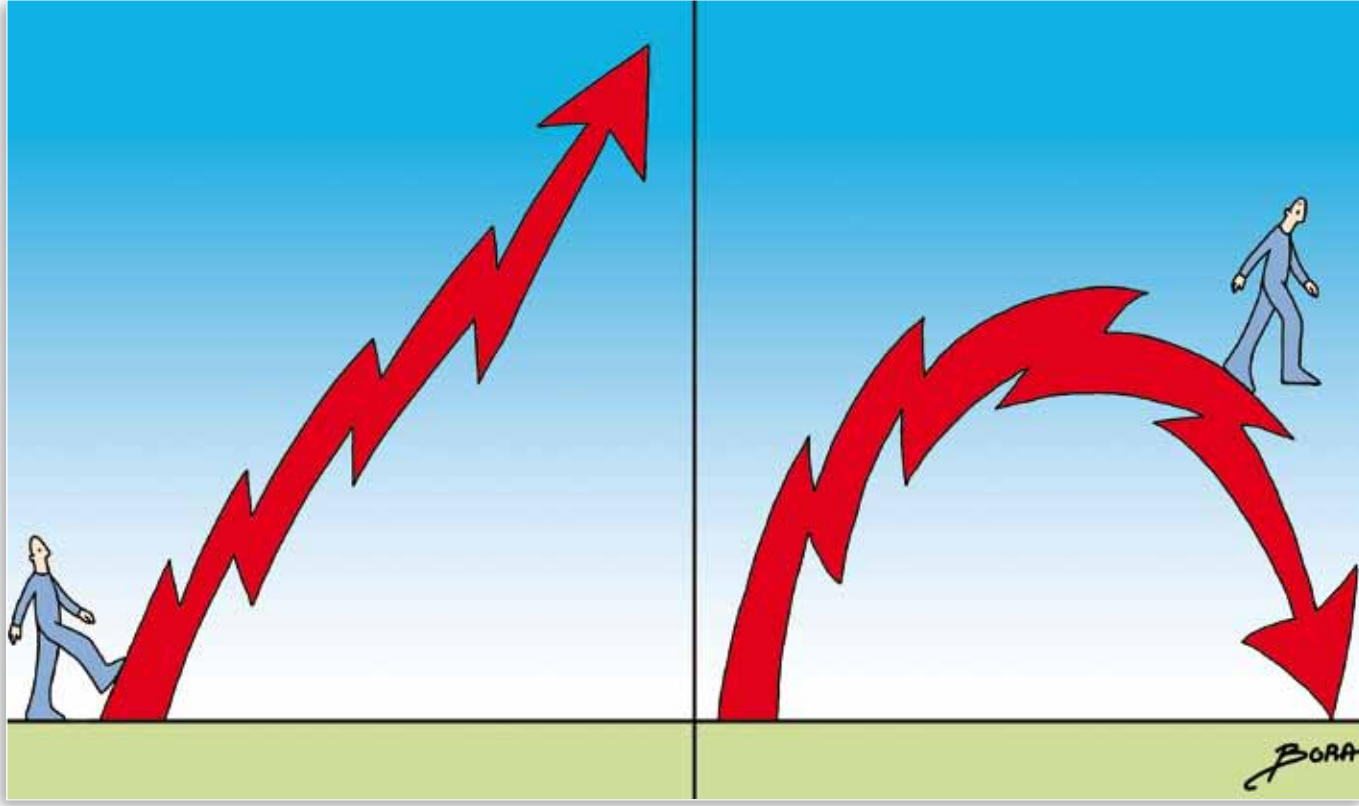

TÜRKİYE'NİN SAĞLIKLA BÜYÜYEN MARKASI...

Türkiye'nin sağlık öncüsü Acıbadem, 14 hastane, 9 tıp merkezi ve 11.000 sağlık personeli ile 20 yıldır dünya standartlarında sağlık hizmeti veriyor. Acıbadem Sağlık Grubu, hastaneler ve ayakta tedavi merkezlerinin yanı sıra 'entegre sağlık hizmeti' ile dünyaya örnek bir model sunuyor. Bünyesinde; Üniversite, Sigorta, Labmed, Mobil Sağlık, APlus ve Proje Yönetimi gibi hizmetleri de bulunduran Acıbadem Sağlık Grubu her geçen gün büyümeye devam ediyor.

ACIBADEM

www.acibadem.com.tr

TÜSİAD 2012 MAKRO EKONOMİK SENARYOLARI VE TAHMİNLERİ

Hünkar Cem Doğan
TÜSİAD

Her yıl olduğu gibi, 2011 yılında da birçok uluslararası ve yerli kuruluş Türkiye ekonomisinin geleceğine ilişkin öngörü ve senaryolar ortaya koydular. Genel olarak, büyüme odaklı bu tahminler birbirlerinden oldukça farklı varsayım ve yöntemlerle üretilmekte. Doğal olarak da çok geniş bir yelpazede farklılaşan sonuçlara işaret ediyorlar. Ayrıca, tahmin ve senaryolarda, değişen küresel koşullar başta olmak üzere, ekonomik gelişmelerle birlikte sürekli bir gözden geçirme süreci söz konusu.

2012 yılında uluslararası kuruluşların öngörülleri

Türkiye ekonomisinin temel bazı makro büyüklükleri açısından, çeşitli uluslararası kuruluşların 2012 yılına ilişkin öngörülerini bir arada sunan aşağıdaki tablodan

görülebileceği üzere, öngörüler arasındaki farklılıklar özellikle sabit fiyatlarla GSYH büyüme hızı açısından önemli seviyelere çıkmakta.

Türkiye Ekonomisine İlişkin 2012 Yılı Tahminleri

Örneğin, 2012 yılı için IMF tarafından Eylül Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'nda %2.2 olarak belirtilen büyüme oranı, OECD'nin 2011 yılı Ekonomik Görünüm Raporu'nda %3.0, Dünya Bankası'nın 2010 yılı Küresel Ekonomik Beklentiler Raporu'nda %2.9, Oxford Economics, Consensus Economics ve Economist Intelligence Unit'in en son tahminlerinde ise sırasıyla %2.2, %1.3 ve %2.5 olarak öngörülmektedir. Bu tahminler, Orta Vadeli Program (2012-2014) çerçevesinde hazırlanan 2012 Yılı Programı'nın büyüme hedefi olan %4.0 oranının oldukça altında kalmaktadır.

TÜSİAD Ekonomik Araştırmalar Bölümü tarafından temel (baseline) senaryo çerçevesinde ortaya koyduğumuz %3.2 oranındaki büyüme öngörüsüyle birlikte incelendiğinde, bu farklı öngörülerin gerek ortalamada gerekse medyan değerinde %2.7 oranında bir büyüme ifade ettiği görülmektedir.

Büyüme rakamlarındaki farklılıklarla paralellik içerisinde, özel nihai tüketim artışı öngörülleri arasında da önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. En düşük %1.2, en yüksek %4.2 arasında değişen öngörüler, ortalamada %2.4, medyanda ise %3.0'a denk gelmektedir ve bu talep bileşeni hakkında TÜSİAD ve Consensus Economics'in öngörülleri 2012 Yılı Program hedefinin üzerini işaret ederken, Dünya Bankası dışındaki diğer öngörüler hedefin altında değerler ifade etmektedir.

Toplam sabit sermaye yatırım harcamaları konusunda, hemen her kuruluşun 2012 öngörüsü mevcut bulunmakla beraber, özel sektör sabit sermaye yatırımları konusunda öngörülerin halihazırda oldukça kısıtlı olan karşılaştırmalı inceleme kapsamını daha da zorlaştırmaktadır. Yine de, bu kısıtlı çerçeve içerisinde, 2012 Yılı Program hedefi %7.7 olan özel sektör yatırım harcamaları artışının, OECD ve TÜSİAD öngörülerinin oldukça üzerinde olduğunu söyleyebiliriz.

Öngörülerin, birbirine yakınsadığı temel alanların başında ise, GSYH zımni deflatörü itibarıyla enflasyon, işsizlik, bütçe açığı ve kamu borç stoku/GSYH oranı gelmektedir. Ayrıca, 2012 Yılı Program hedefinin üzerinde olmakla beraber, tüm mal ihracatı dolar FOB değeri öngörülleri, ortalamanın %2.5'ini aşmayan bir aralık içinde kalmaktadır. İhracat öngörülleri açısından geçerli olan bu yakınsama, dolar CIF değeriyle ithalat öngörülerinde yerini %8'leri aşan bir geniş aralığa bırakmaktadır. Doğal olarak, ithalat öngörülerindeki görece ayırma sonucu, cari açık/GSYH oranları arasındaki farklılık da artmakta ve %7.4 ile %9.1 arasında önemli derecede ayrılan bir öngörü aralığı oluşmaktadır.

Farklı yöntemlerle, farklı varsayımlar altında geliştirilen 2012 öngörülerinin genelini incelediğimizde, aslında ortak bazı senaryolara işaret ettikleri göze çarpmaktadır. Özellikle, 2012 yılına ilişkin öngörülerin tamamının, sabit fiyatlarla tüketim, yatırım ve GSYH büyüme hızlarında, 2011 yılı artışlarına göre yarı yarıyadan fazla bir yavaşlama ifade ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Diğer yandan, öngörüler, 2012 yılında tüketim ve yatırım harcamalarının hızındaki yavaşlamaya paralel olarak hız kesen büyümenin, ithalat artış hızını da azaltacağı,

TABLO 1

2012 YILINDA ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ÖNGÖRÜLERİ

	IMF	World Bank	OECD	Oxford Economics	Consensus Economics	Economist Intelligence Unit	2012 Yılı Programı	TÜSİAD	Ortalama	Medyan
Büyüme	2.2	2.9	3.0	2.2	1.3	2.5	4.0	3.2	2.7	2.7
Özel Tüketim Harcamaları Artışı		3.0	1.2	1.2	4.2	1.0	3.0	3.5	2.4	3.0
Özel Sabit Sermaye Yatırımları Artışı			4.8				7.7	6.1	6.2	6.1
Enflasyon, GSYH Deflatörü	7.1		8.2	6.6			7.0	8.5	7.5	7.1
Bütçe Açığı / GSYH, %	-1.5			-2.1			-1.5	-2.1	-1.8	-1.8
Kamu Borç Stoku / GSYH, %	38.1			42.5				42.0	40.9	42.0
İhracat, FOB, MİD Dolar				154.0	155.9		148.5	150.3	152.2	152.2
İthalat, CIF, MİD Dolar				235.2	228.9		248.7	265.0	244.4	242.0
Cari İşlemler Açığı / GSYH, %	-7.4		-8.0	-8.6			-8.0	-9.1	-8.2	-8.0
İşsizlik, %	10.7		10.7	10.5			10.4	10.7	10.6	10.7
Reel Kur Endeksi (TÜFE BAZLI, TCMB), %				0.5			1.2	0.0	0.6	0.5
Reel Faiz (Ortalama İç Borçlanma Faizi), %								2.1		

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, IMF, World Bank, OECD, TÜSİAD, Thomson Reuters Datastream

böylelikle cari işlemler dengesi/GSYH oranında gözle görülür iyileşme kaydedilebileceğine işaret etmektedir.

İthalatın bir önceki yıla gerileyeceğini öngören Oxford Economics ve Consensus Economics'in tahminleri %6'lara varan küçülmeler ortaya koyarken, 2012 Yılı Programı'nın bir önceki yıla göre ithalat artış hedefi zımni olarak %2.4'te kalmakta, TÜSİAD'ın temel senaryosundaki zımni ithalat artışı beklentisi %9'u aşmaktadır. Yıllık ihracat artışı açısından 2012'de %10'u aşan oranlar bekleyen Oxford Economics ve Consensus Economics'e karşın, TÜSİAD'ın ihracat artış beklentisinin %10'un altında kalması, 2012 yılı için cari açık/GSYH oranında en yüksek öngörünün TÜSİAD'a ait olması, ithalat öngörülerini ile birlikte ele alındığında daha anlaşılır bir şekilde açıklanmaktadır. Ayrıca, IMF'nin %7.4 oranındaki cari açık oranı öngörüsü, söz konusu kuruluşun ithalatta çok yüksek oranlı bir gerileme öngördüğüne açıkça işaret etmekte.

Bu çerçevenin bize anlattığı temel bakış açısı ise, 2011 sonunda %10'ları geçeceği düşünülen cari açık/GSYH oranı kapsamında, 3 puanlara varan bir düzeltmenin (IMF öngörüsü) çok nadir ölçüde beklendiği, daha çok 2 puan etrafında (2012 Yılı Programı dahil) yakınsamanın gözlemlendiği, fakat en düşük cari açık düzeltmesinin bile büyümede önemli bir yavaşlama anlamına geleceğinin ortak öngörü olduğudur.

Elbette, öngörüler arasındaki farklılaşmanın en temel nedenlerinden birisi olan dış ekonomik koşulların, Türkiye ekonomisinin dış kaynak ve yabancı tasarruf ihtiyacı açısından ne ifade edeceğine ilişkin varsayımlardır. TÜSİAD öngörülerinin, ithalat ve cari açık anlamında belirgin bir ayrışma göstermesinin temel nedenini de bu varsayımına yönelik farklı bakış açısı oluşturmaktadır. TÜSİAD çalışmasında da, diğer analizlerde olduğu gibi, ithalat artış hızında yavaşlama ve cari açıkta görece bir iyileşme beklenmekle beraber, bu gelişmelerin kısıtlı olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, yavaşlayarak artan ithalatla birlikte yatırım ve tüketim talebinin artmaya devam edeceği, küresel risk iştahı ve

küresel likidite açısından olumsuz koşullara karşın Türkiye ekonomisinin daha kısıtlı ölçülerde olmakla birlikte dış kaynak kullanma olanaklarının etkisini koruyacağı beklenmektedir. Bu nedenle, TÜSİAD temel senaryosunda ithalat büyüme hızı %9'u aşmakta ve cari açık oranındaki iyileşme 1 puan civarında kalmaktadır.

2012 yılı TÜSİAD senaryoları

Yukarıdaki karşılaştırmalı inceleme çerçevesinde temel öngörülerini açıklanmaya çalışılan, 2012 yılına ilişkin TÜSİAD senaryolarını daha detaylı olarak ortaya koymak için, senaryoları şekillendiren varsayımları ve nihayetinde elde edilen senaryo ve öngörülerini aşağıdaki tablo aracılığıyla sunmakta fayda olacaktır.

Bu tablo kapsamında, TÜSİAD 2012 senaryo ve tahminlerini üç ana başlık halinde sunmak mümkündür: “Gecikmeli Makro Uyum”, “İçeride Güven” ve “İçeride Güven, Dışarıda İstikrar”.

Bu senaryolardan temel (baseline) senaryo kabul edilen “İçeride Güven” senaryosunun arka planındaki temel varsayım, küresel makroekonomik ve finansal sorunların 2011 sonunda ulaşılan boyutlarda devam edeceği, buna karşılık yurtiçi ekonomiye ve ekonomi politikalarına olan güvenin güçlü bir şekilde korunacağıdır.

“İçeride Güven” senaryosu, 2012 yılında küresel finansal koşullar nedeniyle kısıtlı yabancı tasarruf olanağı ile sınırlanan Türkiye ekonomisinin, 2011 yılına göre %3.2 gibi oldukça düşük bir büyüme göstermesini öngörmektedir.

TÜSİAD tarafından 2012 yılına yönelik olarak geliştirilen senaryolar içinde, en olumsuz beklentilere sahip olan, “Gecikmeli Makro Uyum” başlıklı senaryoda, küresel makro çerçevedeki sorunlara karşın içeride makroekonomik politika uyumunun gecikebileceği varsayılmaktadır. Bu senaryoda, yabancı kaynak kısıtı, ekonomiye olan güvende bozulma ile birarada değerlendirilerek, yatırım ve tüketim yıllık büyüme oranlarında temel senaryoya göre daha fazla gerileme beklenmektedir.

TABLO 2

TÜSİAD 2012 MAKROEKONOMİK SENARYOLARI

	Gerçekleşme		TÜSİAD Gerçekleşme Tahmini	TÜSİAD Senaryo ve Tahminleri (*)		
				Gecikmeli Makro Uyum	İçeride Güven	İçeride Güven, Dışarıda İstikrar
Makroekonomik Değişkenler	2009	2010	2011	2012		
Büyüme	-4.8	9.0	8.3	1.7	3.2	5.1
Özel Tüketim Harcamaları Artışı	-2.3	6.7	7.5	1.9	3.5	5.2
Özel Sabit Sermaye Yatırımları Artışı	-22.5	33.5	23.5	3.0	6.1	9.1
Enflasyon, GSYH Deflatörü	5.3	6.3	9.1	9.5	8.5	7.2
Bütçe Açığı / GSYH, %	-5.5	-3.6	-1.7	-2.5	-2.1	-1.8
Kamu Borç Stoku / GSYH, %	46.3	42.9	41.6	43.3	42.0	41.6
İhracat, FOB, Mİr Dolar	102.1	113.9	137.3	145.7	150.3	156.5
İthalat, CIF, Mİr Dolar	140.9	185.5	242.8	255.2	265.0	271.9
Cari İşlemler Açığı / GSYH,%	-2.3	-6.4	-8.7	-9.0	-9.1	-8.9
İşsizlik, %	14.0	11.9	10.1	11.2	10.7	9.8
Reel Kur Endeksi (TÜFE BAZLI, TCMB),%	-7.0	10.7	-4.9	-0.5	0.0	2.1
Reel Faiz (Ortalama İç Borçlanma Faizi), %	5.8	1.6	1.7	3.1	2.1	1.2

Kaynak: (*) 2012 Senaryoları TÜSİAD Zaman Serisi Modeli kullanılarak geliştirilmiştir

Büyümeyi yavaşlatan en temel faktörün özel sektör yatırımlarındaki yavaşlama olacağı düşünülen bu senaryoda, yatırım harcamalarının 2012 yılında yıllık olarak %6.1 büyümesi, buna paralel özel tüketim harcamalarının artış hızının %3.5'e gerilemesi beklenmektedir.

Ekonomik büyümede yavaşlamanın neticesinde özellikle azalan dolaylı vergi gelirleri nedeniyle, bütçe açığı/GSYH oranının 2012 yılında %2.1'e yükseleceği, bu gelişmeye paralel olarak da, kamu borç stoku/GSYH oranının %42.0'a yükseleceği düşünülmektedir. Ayrıca, bu senaryo çerçevesinde yavaşlayan ekonomik büyümenin işsizlikte artışa, enflasyon ve reel faizlerde ise 2011'e göre düşüşe neden olması beklenilmektedir. Temel senaryonun cari açıkla ilgili öngörüsü, dış pazarlarda devam eden sorunlar ve %6.1 oranındaki özel sektör yatırım artışı çerçevesinde, cari dengede bozulma yönündedir.

TÜSİAD tarafından 2012 yılına yönelik olarak geliştirilen senaryolar içinde, en olumsuz beklentilere sahip olan, “Gecikmeli Makro Uyum” başlıklı senaryoda, küresel makro çerçevedeki sorunlara karşın içeride makroekonomik politika uyumunun gecikebileceği

varsayılmaktadır. Bu senaryoda, yabancı kaynak kısıtı, ekonomiye olan güvende bozulma ile birarada değerlendirilerek, yatırım ve tüketim yıllık büyüme oranlarında temel senaryoya göre daha fazla gerileme beklenmektedir. Bu kurgu dahilinde, özel tüketim harcamaları yıllık büyüme hızının 2012'de %1.9 oranında artacağı ve özel sabit sermaye yatırım harcamaları büyüme oranının %3.0 ile sınırlanırken, milli gelir büyümesinin %1.7 oranında olacağı öngörülmektedir.

“Gecikmeli Makro Uyum” senaryosunun temel başka bir unsuru bütçe açığı/GSYH oranının 2011 yılına göre artarak %2.5'e yükselmesidir. Bu öngöründe rol oynayan başlıca beklenti, ekonomik büyümedeki yavaşlamanın dolaylı vergi gelirlerini azaltması ve geciken makro uyum nedeniyle gerekli mali disiplinin zamanında sağlanamamasıdır. Ayrıca, reel faiz oranında, temel senaryoya göre daha yüksek bir değerin, artan bütçe açığı ile birlikte kamu borç stoku/GSYH oranını %43.3 gibi yüksek bir değere taşıması beklenmektedir.

Diğer taraftan, bu senaryoda yine gecikmeli makro uyum temasıyla bağlantılı olarak, görece genişlemeci bir para

politikası duruşunun GSYH zımni deflatörünün artışı %9.5 gibi, gerileyen iç taleple pek de uyumlu olmayan bir orana çıkarması öngörülmektedir.

Temel senaryoya göre daha kötümser nitelikli varsayımlara dayalı “Gecikmeli Makro Uyum” senaryosu, 2012 yılı ortalamasında işsizliğin temel senaryodan daha yüksek bir oranda, %11.2 olarak gerçekleşeceğini, diğer yandan yavaşlayan iç talebe ve TL’nin reel değer kaybına rağmen cari açık/GSYH oranının %9.0 ile 2011 yılı beklenti tahmininden daha yukarıda olacağına dair öngörüler ortaya koymaktadır.

Üç temel senaryo içerisinde, en iyimser varsayımlara sahip olan “İçeride Güven, Dışarıda İstikrar” senaryosu, 2012 yılında yurtdışında ekonomiye güvenin daha da güçleneceğini ve buna ek olarak küresel makro çerçevede istikrar sağlanacağı varsayımları üzerine inşa edilmiştir.

Dünya ekonomisindeki mevcut gelişmeler ışığında oldukça iddialı bir iyimserliğe sahip olan bu senaryo, Euro Bölgesi’nde, Çin başta olmak üzere gelişmekte olan ekonomilerde ve küresel finansal sistemdeki sorunların, 2012 yılının ilk yarısında olumlu gelişmeler neticesinde etkisini kaybedeceği beklentisine dayalıdır.

“İçeride Güven, Dışarıda İstikrar” senaryosu çerçevesinde, dışarıda oluşan makro istikrar neticesinde küresel risk istahında artış ve ihracat pazarlarında olumlu gelişmeler

Temel (baseline) senaryo kabul edilen “İçeride Güven” senaryosunun arka planındaki temel varsayım, küresel makroekonomik ve finansal sorunların 2011 sonunda ulaşılan boyutlarda devam edeceği, buna karşılık yurtdışı ekonomiye ve ekonomi politikalarına olan güvenin güçlü bir şekilde korunacağıdır.

beklenmektedir. Bu kapsamda, 2012 yılında, Türkiye ekonomisinin yabancı tasarruf ihtiyacına yönelik sağlıklı kaynak girişi temin edebileceği ve ihracat performansını arttırabileceği öngörülmektedir. Bu iyimser varsayımlar, 2012 yılında Türkiye ekonomisinde özel sektör yatırım

harcamalarında %9.1, özel tüketim harcamalarında ise %5.2 oranında bir artışa olanak vermekte, böylelikle büyüme oranı %5.1 ile temel senaryonun oldukça üzerinde gerçekleşmektedir.

Türkiye ekonomisinin “sürprizlerle dolu” son on yıllık geçmişinin, tüm olumlu senaryoları bile aşabilecek yukarı yönlü düzeltmelere açık olmayı gerektirdiğini akılda tutmakta fayda olacaktır.

Olumlu yönde varsayımlara dayalı olarak geliştirilen “İçeride Güven, Dışarıda İstikrar” senaryosu, görece yüksek büyüme oranına bağlı olarak dolaylı vergi gelirlerinde artış sayesinde, bütçe açığı/GSYH oranında temel senaryoya nazaran düzelmeye işaret etmektedir. Reel faiz oranının %1.2 gibi diğer senaryolardan daha düşük bir oranda gerçekleşmesi ve azalan bütçe açığı, kamu borç stokunun GSYH’ye oranında, temel senaryo ile karşılaştırıldığında herhangi bir bozulma öngörmemektedir. Ayrıca, söz konusu bu senaryo kapsamında, reel kurda öngörülen değer artışının, enflasyon üzerindeki baskıları azaltacağı ve ithalat artışına karşın, dış pazarlardaki olumlu gelişmeler neticesinde ihracat performansında iyileşmenin, cari işlemler dengesi açısından, temel senaryodan daha olumlu bir gelişmeye olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

“İçeride Güven, Dışarıda İstikrar” senaryosu çerçevesinde bir diğer olumlu öngörü ise yüksek yatırım ve GSYH büyümesine bağlı olarak, işsizliğin %9.8 oranına gerilemesidir.

Elbette, tüm bu detaylı varsayım ve senaryo analizlerine karşın, küresel ekonomik koşullarda gözlenen yüksek belirsizlikler altında yapılan tüm bu çalışmaların kısıtlı etkinliği, söz konusu

öngörülerin sürekli revizyonundan açıkça görülmektedir. Ayrıca, Türkiye ekonomisinin “sürprizlerle dolu” son on yıllık geçmişinin, tüm olumlu senaryoları bile aşabilecek yukarı yönlü düzeltmelere açık olmayı gerektirdiğini akılda tutmakta fayda olacaktır.

CITIBUS

Yeni nesil otobüs

Daha uzun, daha geniş, daha ekonomik ve sınıfının en yüksek yolcu kapasitesine sahip otobüsü CITIBUS. Üstelik çevreci motoru, alçak tabanı ve engelli rampasıyla tam bir şehirli.

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK VE KAYIT DIŞILIK İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Güneri Akalın

İstanbul Aydın Üniversitesi

Türkiye ekonomisinde son on yıldır milli gelir büyürken, tasarruf eğilimi düşmektedir. Yurt içi tasarruf açığının, neticede cari açık olarak ortaya çıkması bir sürpriz sayılamaz. Gerçekçi olmayan, cari açığı sadece yurt içi kredi genişlemesiyle arttığı düşünülen tüketime bağlamak veya ara malları ithalatındaki artışla açıklamaya çalışmaktır. Oysa Türkiye’de cari açık, büyüme hızı, yurt içi tasarruflar ve kayıt-dışı ekonomi ile birlikte hareket etmektedir.

Cari açık niye sorundur?

Bir ekonomide iktisadi fazla, yani milli gelirin tüketilemeyen kısmı iki kesimden oluşur: vergiler ve tasarruflar. Ancak açık ekonomiye geçince; cari açık, yurt içi tasarruf açığını finanse ederek, kısa dönemde tasarruf eğiliminin önemini bize unutturabilir.

Küreselleşme çağında, bir açık ekonomi modelinde; “büyüme hızının % 7 veya üstünde tutulması yani kalkınma hızının maksimize edilebilmesi için; eğer dış piyasalardaki borçlanma maliyeti, iç piyasadan daha düşük ise, kalkınmanın cari açıkla finanse edilmesi rasyonel bir harekettir” denilebilir. Zaten uluslararası piyasalardaki gelişme de bu yöndedir.

Sorun cari açıkla yüksek büyüme hızının finanse edilmesinde değil; büyüme devam ederken, tasarruf eğiliminin düşmesinde ve cari açığın büyümeye devam etmesindedir. Bu da Türkiye’nin, özellikle 2023 hedefleri göz önünde tutulduğunda, kalkınma perspektifinin dışsal faktörlere yani büyük ölçüde yabancı sermaye hareketlerine terk edilmesi sonucunu doğurur.

Ekonomik büyümeye rağmen tasarruf eğiliminin hızla düşmesi ve cari açığın artması ekonominin sağlığı hakkında kuşku yaratır. Genişleyen cari açığın varlığı, mevcut küresel kriz ortamında, ekonomiyi dış şoklara karşı dirençsiz kılmaktadır. Cari açığın finanse edilmesinde sorunla karşılaşılması, ekonominin krizlerle

sarsılmasına ve dolayısıyla büyüme performansının düşmesine neden olacak; bu da bizi 2023 hedeflerinden uzaklaştıracaktır.

Cari Açık ve tasarrufların vergilendirilmesi

Türkiye’de son aylarda cari açıkta görülen yavaşlamanın kaynağında, tasarruf artışından çok büyümenin yavaşlamış olmasının yatması muhtemeldir. Büyümenin yavaşlaması ile cari açığın düşmesinin sağlık işareti olduğuna hükmetmek zordur.

Türkiye yurt içi tasarruf hacminin iki katı olan bir vergi yükü ile kalkınmasını sürdürmeye çalışmasının bedelini geri kalmışlık, cari açık, kayıt dışı ekonomi, işsizlik ve krizler şeklinde ödemektedir.

Kısa dönemde yüksek cari açık ile yüksek büyüme hızını yakalamanın fırsat maliyeti, tüketim artışının sürdürülmesidir. Yapılması gereken, piyasaları kısa dönemde cari açıkla büyümeye iten ve yurt içi kaynak maliyetinin yani nominal faizlerin dış aleme bakışla yüksek olmasına rağmen tasarrufların yetersiz kalmasına yol açan nedenlerin ortadan kaldırılmasıdır.

Bunun için öncelikle tasarruflar üzerindeki vergi yükü azaltılmalıdır. Yurt içi tasarruflar üzerindeki aşırı vergi yükü tasarruf oranını düşürmektedir.

Vergi sistemimiz iki koldan, cari açığı beslemektedir. Bunlardan ilki, tasarrufların vergilendirilmesi, ikincisi ise toplam vergi yükünün ağırlığıdır. Bu iki husus, iktisadi fazladan tasarruflara yeterince pay ayrılmasını önleyerek, büyümenin yurt içi kaynaklar ile finansmanını engellemekte ve ekonomiyi büyüme açısından, dış tasarruflara yani cari açığa muhtaç kılmaktadır. Dolayısıyla sadece tasarrufların çifte vergilendirilmesinden vazgeçilmesi değil, dahası toplam vergi yükünün de düşürülerek tasarrufların artırılması gerekir.

Tasarrufları çifte vergilendirerek kalkınmasını başaran ve tam istihdama ulaşabilen bir ülkeyi iktisat tarihi kaydetmemektedir. Tasarrufların çifte vergilendirilmesinden vazgeçilmesi hem vergi adaleti, hem kalkınma hem de cari açık açısından gerekli bir önlemdir.

Tasarrufların vergilendirilmesi ve kayıtdışı

Bugün Türkiye’nin karşı karşıya olduğu kalkınma, cari açık, işsizlik, kayıt dışı ekonomi gibi birçok sorunun kökeninde iktisadi fazlanın tasarruflar ve vergiler arasındaki dağılımındaki dengesizlik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yurt içi tasarruf açığı ve sermaye birikiminin yetersizliği yatmaktadır.

Ağır vergi yükü, üretimin ve istihdamın kayıt dışı sektöre kaymasına yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, bir polisiye olay(kara para) veya vergi denetimi(vergi kaçakçılığı) sorununun ötesinde ekonomik kalkınma sorunudur.

Türkiye yurt içi tasarruf hacminin iki katı olan bir vergi yükü ile kalkınmasını sürdürmeye çalışmasının bedelini geri kalmışlık, cari açık, kayıt dışı ekonomi, işsizlik ve krizler şeklinde ödemektedir.

Aşırı yüksek bir vergi yükü ve bu vergi yükü ile finanse edilen sosyal yardımlar, gelir dağılımı ve kalkınmada arzulanan sonucu üretmekten uzaktır. Vergiler ile finanse edilen sosyal yardımlar, yeşil kart, yaşlılık veya yoksulluk maaşları, yakacak veya gıda yardımları vb. ile kişisel risklerin sosyal olarak havuzlanması, hem işgücü arzının, hem de tasarruf eğiliminin düşmesi için uygun bir zemin hazırlamaktadır.

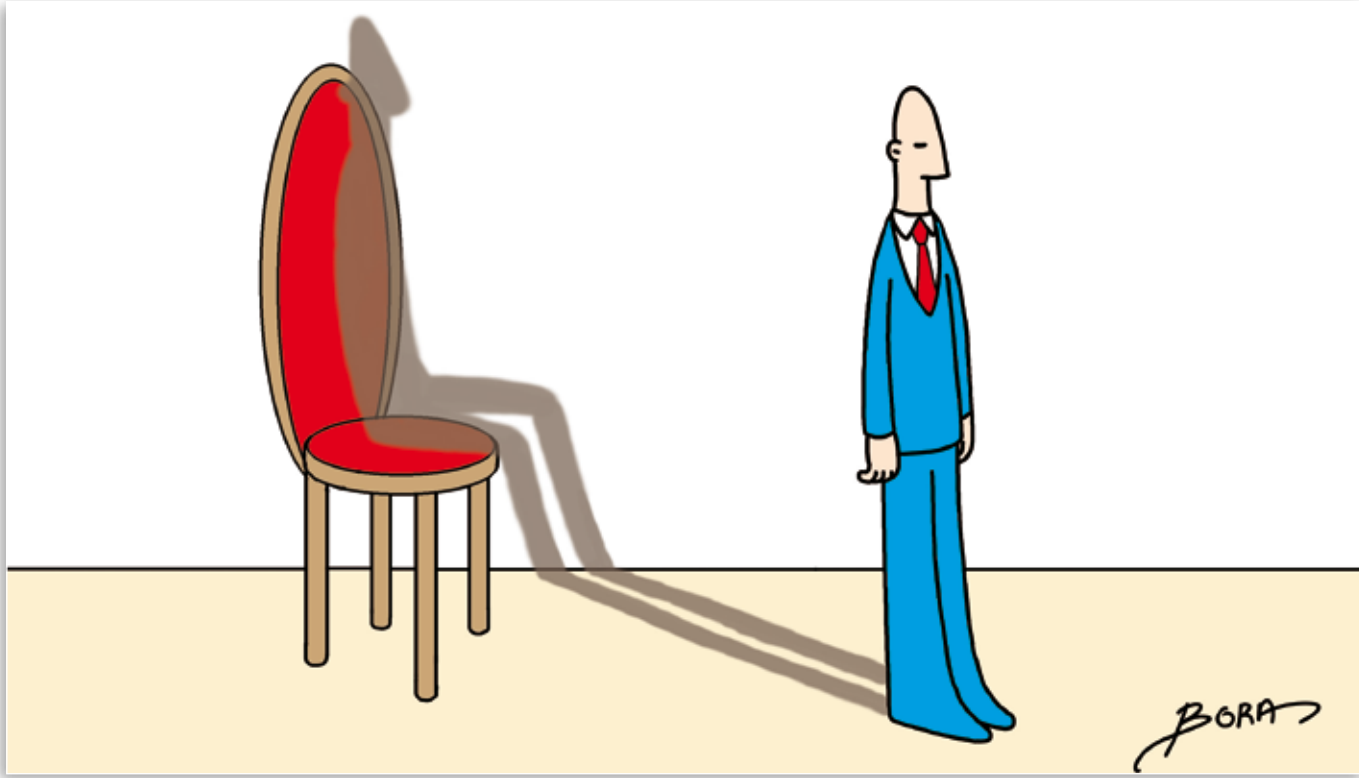
Cari açığın sürdürülebilir düzeye indirilmesi için ya büyümeden vazgeçilecektir veya yurtiçi tasarruflar artırılacaktır. Büyümeden vazgeçilmesi, cari açığı azaltsa bile işsizlik artacağı için kayıt-dışılığı besler. Kayıt-dışılığı, geri kalmışlığı, bunların yetersiz sermaye birikiminin bir sonucu olduğunu unutarak yasal önlemler ile çözmeye çalışmak,

Firmalar ve hane halkının talep ettikleri kalkınmanın finansmanı içeride kayıt dışılığa, dışarı da ise cari açığa yol açmaktadır. Türkiye, bu sorunların üstesinden gelebilmek için kalkınmış ülkelerin, geçmişte uyguladıkları ve başarılı olan vergi ve tasarruf politikalarını ihmal etmemelidir.

sonunda devletin seçmen ile çatışmasına dönüşeceğinden, demokrasilerde işlemez. Dolayısıyla cari açığı sürdürülebilir kılmak veya tasarruf hacmini artırabilmek için doğru çözüm bütçe politikasında reformdan geçmektedir. Aşağıda bu reformun satır başları yer almaktadır:

- (1) Vergi yükü, tasarrufların artmasını sağlayacak düzeye düşürülmeli,
- (2) Tasarrufların çifte vergilendirilmesinden vaz geçilmeli, yani tasarruflar Gelir Vergisi veya Kurumlar Vergisi matrahından indirilebilmeli,
- (3) Gelir Vergisi matrahının, gelirden tüketime kaydırılması amacıyla mükelleflerden geçim bildirimi alınmalı,
- (4) Bireysel Emeklilik desteklenmeli,
- (5) Vergi yükünün vasıtalı vergiler ve tüketim malları üzerindeki ağırlığı devam ettirilmeli,
- (6) Firmaların yatırım indirimi, krediler ile finansman yerine tasarruflarına bağlanmalı.
- (7) Sosyal yardımlar, bütçe disiplininin korunması ilkesi ile uyumlu hale getirilmeli,
- (8) Mali piyasaların etkinliği artırılmalı ve çeşitlendirilmeli.
- (9) Sosyal ahlâkın, tasarrufu, yatırımı, girişimciliği ve istihdam artışını teşvik etmesi sağlamalı,
- (10) İddiharın (yastık altının) anti sosyal bir davranış olduğu kamuoyuna anlatılmalı.

İş ve yatırım ortamının sermaye birikimi ve kalkınma için yeterince uygun olmadığı durumlarda, sonuç kaçınılmaz olarak kayıt dışılık ve cari açık olmaktadır. Firmalar ve hane halkının talep ettikleri kalkınmanın finansmanı içeride kayıt dışılığa, dışarı da ise cari açığa yol açmaktadır. Türkiye, bu sorunların üstesinden gelebilmek için kalkınmış ülkelerin, geçmişte uyguladıkları ve başarılı olan vergi ve tasarruf politikalarını ihmal etmemelidir.

BAŞKANLIK SİSTEMİ İLE PARLAMENTER SİSTEM ARASINDAKİ TERCİHİ NE BELİRLER?

John M. Carey

Wentworth Sosyal Bilimler Profesörü

Başkanlık sistemi nedir?

Başkanlık sistemi sıklıkla “güçler ayrılığı” olarak ifade edilir. Daha somut bir tanımla başkanlık sistemlerinde, cumhurbaşkanının hem menşei hem de bekası yasama organının menşeinden ve bekasından bağımsızdır.

Başkanlık sisteminin karşılaştırıldığı diğer sistem seçmenlerin sadece yasama organının üyelerini seçmek için oy kullandıkları **parlamentar sistemdir**. Bu sistemde yürütmenin başını yasama organı seçer ve istediği zaman çoğunluk oyu ile düşürebilir. Parlamentar sistemde yürütmenin hem menşei hem de bekası yasama organına bağlıdır. Avrupa demokrasilerinin çoğu –İngiltere, Almanya, İspanya, İtalya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, İsveç– ile

Kanada, İsrail, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan, Tayland ve Güney Afrika saf parlamenter sistemin örnekleridir.

Saf başkanlık sistemlerinde cumhurbaşkanı ve yasama organı farklı seçimlerle belirlenir ve normal şartlarda cumhurbaşkanı anayasal görev süresi (genellikle dört, beş, veya altı yıl) dolmadan önce yasama organı tarafından görevden alınamaz¹. Keza saf başkanlık sistemlerinde yürütmenin başı da yasama organını görev süresinin

¹ Başkanlık sistemine yer veren anayasaların çoğu yüksek seviyelerdeki devlet memurlarının azledilmesine ilişkin hükümler içerir ve devlet başkanları da zaman zaman bu hükümlere dayanılarak azledilir. Ancak azil siyasi değil hukuki bir prosedürdür; ve her ne kadar işin içine yasama organı girse de genellikle salt çoğunluktan daha fazlasını gerektiren bir durum söz konusudur.

bitiminden önce feshedemez. Dolayısıyla seçimle gelen bu iki organ birbirinden bağımsızdır. Başkanlık sistemlerinden en iyi bilineni elbette Amerika Birleşik Devletleridir. Fakat Latin Amerika demokrasilerinin (örneğin Brezilya, Meksika, Şili) çoğunda da saf başkanlık sistemi vardır. Filipinler, Endonezya, Güney Kore, Nijerya ve Gana da diğer örneklerdir.

Bir de parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin özelliklerini bir araya getiren **karma sistemler** vardır. Karma sistemlerin ortak özelliği halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanının yanı sıra, saf parlamenter sistemlerde olduğu gibi meclisin çoğunluk oyuyla düşürülebilen, başbakanın idaresi altındaki bir bakanlar kurulunun varlığıdır. Karma sistemlerin en iyi bilineni Fransa’nın Beşinci Cumhuriyetidir. Finlandiya, Polonya, Litvanya ve Portekiz gibi diğer Avrupa ülkelerinde ve Ukrayna, Kırgızistan, Sri Lanka ve Tayvan gibi diğer ülkelerde de karma sistemlere artık daha sık rastlanmaktadır.

Niçin önemli?

Parlamentar, başkanlık ve karma sistemlerin uygulandığı anayasal rejimlerin her türünde istikrarlı demokrasiler mevcuttur ve dünyanın her tarafında gerek yeni gerekse köklü demokrasiler arasında her türün örnekleri bulunabilir. Dolayısıyla önemli olan bir ülkenin seçmiş olduğu anayasal rejimin o ülkedeki siyasi hayatın işleyişini ve özellikle temsilin niteliğini etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa nasıl etkilediğidir. Bu makalede yapılan karşılaştırma esas itibarıyla başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasındadır. İki sistem arasında devletin işleyiş açısından başlıca fark, iç politikadaki anlaşmazlıkların kamusal alanda çözülmemesi halinde tarafların ödeyeceği olası bedelin başkanlık sisteminde, parlamenter sisteme kıyasla daha düşük olmasıdır. Bu, hem yasama ve yürütme organları arasındaki anlaşmazlıklar için, hem de siyasi partiler arasındaki ve hattâ siyasi partilerin kendi içlerindeki anlaşmazlıklar için geçerlidir.

Bedel ödeme olasılığının daha zayıf olmasının nedeni başkanlık sisteminin uygulandığı devletlerde, devlet içindeki bariz anlaşmazlıkların yürütme organının bekasına yönelik bir tehdit oluşturmamasıdır. Oysa parlamenter sistemde böyle bir tehdit sıklıkla söz konusudur.

Parlamentar sistemde, politika belirleme girişimleri meclis veya hattâ parti grubu tarafından kabul görmeyen bir

hükümet anayasada öngörülen görev süresi dolmadan önce değiştirilebilir. Hükümetin düşürülmesi de erken seçimleri tetikleyebilir. Herkes hükümetin girişimlerine açıkça karşı çıkmanın olası siyasi bedelini göz önünde bulundurur. Hükümetle fikir ayrılıklarını ve anlaşmazlıkları açıkça sürdürmenin bedeli hükümetin düşmesi olacaksa siyasi kavgaları meclis kürsüsü dışında yapıp anlaşmazlıkları kapalı kapılar ardında halletmek daha fazla prim yapar.

Başkanlık sisteminde cumhurbaşkanının bir politika belirleme girişiminin kabul görmemesi bu konuyla sınırlı kalan bir başarısızlıktır. Dolayısıyla devletin güçleri arasındaki çekişmeler her zaman kamuoyunun önünde ve sıklıkla meclis kürsüsünde veya komisyonlarında gerçekleşir.

Bu durum şeffaflık açısından potansiyel bir avantaj taşır. Başkanlık sisteminin siyasi mücadelelerin açıkta yapılmasını teşvik etmesi, yurttaşlara, gazetecilere ve çıkar gruplarına seçilmişlerin performansını değerlendirme imkanı sağlar.

Fakat bunun dezavantajları da mevcuttur. Yasama organı ile cumhurbaşkanı arasında çıkacak anlaşmazlık halinde ödenecek bedelin düşük olması bu tür anlaşmazlıkların çoğalmasına zemin hazırlar.

Başkanlık sistemlerinde siyasi partilerin gücü parlamenter sistemlere kıyasla daha azdır. Bu durum çeşitli şekillerde kendisini belli eder.

Yasama organı ile cumhurbaşkanı arasında çıkacak anlaşmazlık halinde ödenecek bedelin düşük olması bu tür anlaşmazlıkların çoğalmasına zemin hazırlar. Başkanlık sistemlerinde siyasi partilerin gücü parlamenter sistemlere kıyasla daha azdır.

Bunlardan ilki oylamalarda görülür. Parlamentar sistemlerin çoğunda herhangi bir milletvekilinin kendi partisinin veya ortağı olduğu koalisyonun saflarından ayrılıp mecliste onlardan farklı yönde oy kullanması son derece ender rastlanan bir olaydır. Başkanlık sistemlerinin birçoğunda ise milletvekilleri kendi partilerinin veya iktidardaki koalisyonun ortak çıkarlarından ziyade kendi seçim bölgelerindeki seçmenlerin ve çıkar gruplarının baskılarına duyarlı

olduklarından, oylamalarda bu tür ayrılıklar olağandır. Bunun sonucu parti “marka adının” anlamının seçmenler nezdinde ağırlık kaybetmesidir. Parti içi birlik olmaması, parti ile hükümetin/muhalefetin performansı arasındaki ilişkinin netliğini kaybetmesine yol açar.

Başkanlık sisteminde, partiye mensup olmayan kişilerin ve hattâ partiye muhalefet eden politikacıların en yüksek mevkilere gelmeleri partileri zayıflatan bir başka faktördür.

Başkanlık sisteminde, partiye mensup olmayan kişilerin ve hattâ partiye muhalefet eden politikacıların en yüksek mevkilere gelmeleri partileri zayıflatan bir başka faktördür. Parlamenter sistemlerde bir başbakan o mevkiye ancak meclisteki bir partinin veya koalisyonun desteğini kazanarak ulaşabilir. Büyük bir olasılıkla kendisi de bir milletvekili olarak bu mevkiye meclisin sinesinden yükselmiştir. Başkanlık sistemlerinde ise siyasetçilerin profili, genellikle parlamenter sistemde öne çıkanlardan oldukça farklıdır. Politikacıları bir araya getirerek koalisyon oluşturma yeteneğinden ziyade geniş halk kitleleriyle ilişki kurmak önem kazanır. Kişisel karizmalarını başbakanlara kıyasla daha fazla kullanan cumhurbaşkanları, seçmenlerin sempatisini kazanmak için siyasi partilere ve yerleşik siyasi kurumlara saldırırlar. Latin Amerika’da Venezuela’nın Hugo Chavez’i, Bolivya’nın Evo Morales’i ve Ekvator’un Rafael Correa’sı kendilerinden önceki siyasi partileri yok ederek o mevkilere gelmiş politikacılarıdır.

Başkanlık sistemi ve “daha kalın” anayasalar

Başkanlık sisteminde hükümet etmek parlamenter sistemdekinden daha ayrıntılı anayasalar gerektirir. Yürütmeye halkın oyuyla seçilecek yeni bir organın eklenmesi anayasada, başkanlık seçimlerinin ne zaman ve nasıl yapılacağı ve görevdeki cumhurbaşkanının yeniden seçilmesi konusunda kısıtlamalar getirilip getirilmeyeceği, getirilecekse bunların neler olacağı gibi yeni hükümlerin yer almasını gerektirir. Başkanlık sisteminde (ve karma sistemde), anayasa yürütme

organının yetkilerini ayrıntılarıyla tanımlamalıdır. Oysa parlamenter sistemde aynı ayrıntılar iktidardaki parti veya koalisyon bünyesinde müzakere yoluyla belirlenebilir. Yürütme organının görevlilerinin (örneğin, bakanlar) atanması ve görevden alınması ve yasama konuları ile ilgili olan bu ayrıntılar şunları kapsayabilir:

- Cumhurbaşkanı yasama sürecini başlatabilir mi? Başlatabilirse yasama gündeminde cumhurbaşkanının girişimlerine ayrıcalık tanınır mı (örneğin, bu teklifler üzerinde değişiklik yapılabilir mi yoksa oldukları gibi kabul veya ret mi edilmelidirler?)

- Cumhurbaşkanı, yasama organında kabul edilmiş yasa tasarılarını veto edebilir mi. Edebilirse,

- Bir kısmını veto edip geri kalanını onaylayabilir mi yoksa veto tasarının tamamı için mi geçerli olur?

- Cumhurbaşkanının veto ettiği bir tasarımı meclisten geçirmek için en az kaç oy gerekir?

- Cumhurbaşkanı, referanduma başvurarak yasama sürecini tamamen devre dışı bırakabilir mi?

- Cumhurbaşkanı, kanun hükmünde kararname – geçici veya daimi – çıkarmak suretiyle yasama organının dahil olmaksızın kanun koyabilir mi?

- Cumhurbaşkanı acil durumlarda anayasal hakları askıya alabilir mi?

- Cumhurbaşkanı yasama organı tarafından onaylanmış bütçenin tamamını harcamak zorunda mıdır yoksa kendi inisiyatifine göre bazı kalemlere tahsis edilen parayı kullanmayarak bütçe önceliklerinde değişiklik yapma yoluna gidebilir mi?

Başkanlık sistemlerinde siyasetçilerin profili, genellikle parlamenter sistemde öne çıkanlardan oldukça farklıdır. Politikacıları bir araya getirerek koalisyon oluşturma yeteneğinden ziyade geniş halk kitleleriyle ilişki kurmak önem kazanır.

Dünyada hiçbir cumhurbaşkanı bu yetkilerin hepsini birden haiz değildir. Fakat çoğu en azından birkaçını haizdir. Başkanlık makamına hangi yetkilerin verileceği, yürütme ve yasama organlarının nisbî müessiriyetlerinin ve dolayısıyla yurttaşların seçimlerde ifadesini bulan tercihlerinin temsilde ve kamu politikalarında ne derece hayata geçirildiğinin anlaşılması bakımından belirleyici önem taşır.

Anayasanın tasarlanış şeklinin cumhurbaşkanının yetkileri üzerindeki etkileri

Cumhurbaşkanının yetkileri konusunda anayasalarda yer alan ayrıntılar burada tek tek ele alınamayacak kadar çok ve çeşitlidir. Ancak bazı kalıpların üzerinde durmak gerekir.

Seçim dönemleri

İlk olarak, anayasalar cumhurbaşkanının ve yasama organının görev sürelerini ve dolayısıyla bunların seçimlerinin zamanlamasını belirler. Seçim dönemleri gerek cumhurbaşkanının kendi partisinin gerekse diğer partilerin kaderini etkiler. Bazı ülkelerde (örneğin, Brezilya, Şili, Peru) başkanlık seçimi daima yasama organı seçimleri ile aynı zamanda yapılır. Bazılarında ise (örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, Meksika, Arjantin) yasama organının bir kısmı cumhurbaşkanı ile eşzamanlı olarak seçilirken, diğer bir kısmı cumhurbaşkanının görev süresi içinde seçilir. Bazı ülkelerde de (Rusya, Venezuela) başkanlık seçimi ile yasama organı seçimleri ayrı zamanlarda yapılır. Seçimler aynı zamanda yapılıyorsa seçmenlerin nazarında başkanlık seçimi yasama organı seçimlerine göre daha fazla öne çıkar. Kazanma şansı yüksek başkanlık adaylarının mensup olduğu partiler, yasama organı seçimlerinde de daha çok rağbet görürken küçük partilerin oy sayısında azalma olur. Diğer taraftan, seçimler farklı zamanlarda yapılıyorsa başkanlığın çekim gücü azalır ve yasama organı için kullanılan oylar partiler arasında daha dengeli bir şekilde dağılma eğilimi gösterir. Seçmenler ayrıca dönem ortasında yapılan yasama organı seçimleri aracılığıyla cumhurbaşkanının partisini cezalandırıp onun yasama organındaki desteğini azaltarak, yetkilerine müdahale edebilirler.

Cumhurbaşkanını seçmenin kuralları

Anayasalar başkanlık seçimlerini kimin kazandığının nasıl anlaşılacağına dair kuralları da belirler. Bu konuda dünyanın

her tarafında geçerli olan en yaygın yöntemler tek turlu ve çift turlu çoğunluktur. Tek turlu çoğunluk yöntemine göre (örneğin, Meksika’da geçerli) seçim tek turda tamamlanır ve en çok oy alan aday seçimi kazanır. Çift turlu çoğunluk sisteminde ise birinci turda adaylardan hiçbiri oyların % 50’sinden fazlasını alamamışsa, cumhurbaşkanı en çok oy alan iki aday arasından ikinci turda seçilir.

Oyların dağıldığı tek turlu çoğunluk sistemi, adaylardan birinin çoğunluğun desteği olmadan seçimi kazanması riskini de beraberinde taşır. Bu aday seçmenlerin çoğunluğunun hiç istemediği birisi bile olabilir. İşte böyle bir sonuca karşı sigorta görevi gören çift turlu çoğunluk sistemi son onyıllarda birçok ülke tarafından benimsenmiştir. Ancak burada ters bir mantık işlemektedir. Şöyle ki, tek turlu seçimler, kampanyada önde giden adayların arkasında seçimlerden önce geniş tabanlı koalisyonların oluşmasını teşvik eder. Çünkü seçim tek turludur ve her şey bu tek turda birinci gelmeye bağlıdır. Buna mukabil çift turlu sistemler seçim öncesi koalisyonlara elverişli değildir. Çünkü hem birinci turda başarı eşiği daha düşüktür (yani ikinci tura geçebilmek için birinci turda ikinci gelmek bile yeterlidir), hem de ilk turdan sonra iki tur arasında elenen adaylarla oy pazarlığı yapma imkânı vardır.

Tek turlu seçimler, kampanyada önde giden adayların arkasında seçimlerden önce geniş tabanlı koalisyonların oluşmasını teşvik eder. Çünkü seçim tek turludur ve her şey bu tek turda birinci gelmeye bağlıdır. Buna mukabil çift turlu sistemler seçim öncesi koalisyonlara elverişli değildir.

Burada bir ironiyle karşı karşıyayız: çift turlu sistemler halkın geniş desteğine sahip olmayan adayların seçilmesini önlemek için tasarlanmıştır ve kural başarıyla işlemektedir. Fakat birinci turda oyların ve buna paralel olarak parti sisteminin parçalanması olasılığı da artmaktadır. Bu durum cumhurbaşkanını yasama organında çoğunluk oluşturmaya ve korumaya elverişli olmayan bir ortamla karşı karşıya bırakmaktadır.

Yeniden seçilme

Başkanlık sistemlerinde anayasaların çoğu cumhurbaşkanlarının yeniden seçilmesine birtakım kısıtlamalar getirir. Bunların yaklaşık yarısı iki dönem ardı ardına başkanlık

Cumhurbaşkanlarının koltuklarını muhafaza etmek için devletin parasını kendi destekleyicilerine aktarmak, basın ve yayın kuruluşlarını susturmak, icraatlarını sorgulamaya yeltenenleri hapse attırmak veya taciz etmek için yargıyı ve güvenlik güçlerini kullanmak, seçimlerin dürüstlüğüne gölge düşürmek suretiyle devlet mekanizmasının işleyişini çarpıttıkları vakaların sayısı hiç de az değildir.

yapmış olanların üçüncü kez seçilmesini yasaklarken, yarısı da başkanlığı bir dönem ile sınırlamaktadır. Bu kategorilerin her birinde, bazen eski cumhurbaşkanlarının ikinci bir kez göreve talip olması yasaklanırken, bazen de bir süre dönem bekledikten sonra yeniden göreve gelmelerine izin verilmiştir. Böylece, örneğin Meksika ve Güney Kore cumhurbaşkanları bir dönem görev yaptıktan sonra bir daha ömür boyu seçilemezler. Şili ve Peru’da cumhurbaşkanları bir dönem görev yaparlar ve bir dönem bekledikten sonra yeniden seçilebilirler. Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya, Kolombiya, Polonya, Namibya ve Gana’da cumhurbaşkanları iki dönem görev yaptıktan sonra bir daha ömür boyu seçilemezler. Arjantin, Rusya, Finlandiya ve Portekiz’de ise iki dönem peş peşe görev yapabilirler ve bir dönem bekledikten sonra yine seçilebilirler. Yeniden seçilme konusunda anayasasında hiçbir kısıtlama olmayan ülkeler sadece Fransa, Endonezya ve Venezuela’dır.

Yeniden seçilmeye getirilen kısıtlamaların yukarıdaki örneklerin tümünde tutarlılık arzeden gerekçesi, görevdeki cumhurbaşkanının demokrasinin temelini oluşturan rekabet ve hesap verme sorumluluğu ilkelerini hiçe sayarak bulunduğu mevkiin yetki ve olanaklarını kullanıp koltuğuna kalıcı şekilde yerleşmesini önlemektir. Nitekim cumhurbaşkanlarının koltuklarını muhafaza etmek için devletin parasını kendi destekleyicilerine aktarmak, basın ve yayın kuruluşlarını susturmak, icraatlarını sorgulamaya yeltenenleri hapse attırmak veya taciz etmek için yargıyı ve güvenlik güçlerini kullanmak, seçimlerin dürüstlüğüne gölge düşürmek suretiyle devlet mekanizmasının işleyişini çarpıttıkları vakaların sayısı hiç de az değildir. Örnek olarak muhaliflerin Venezuela’da devlet başkanı Hugo Chavez’i, Bolivya’da Evo Morales’i, Nikaragua’da Daniel Ortega’yı ve onlardan önce de 19. ve 20. yüzyıllarda Latin Amerikanın nice cumhurbaşkanını suçlamaları gösterilebilir.

Bu sorunlara rağmen yeniden seçilmenin tamamen yasaklanması cumhurbaşkanlarını seçilir seçilmez değişmez bir son kullanım tarihi olan, bunun ötesinde seçmenlere hesap verme durumunda olmayan, pek kaale alınmayan, önemsenmeye değmez bir figüre dönüştürmektedir. Ayrıca, halkın sevdiği becerikli bir cumhurbaşkanının yeniden seçilemeyecek olması ülkenin onun yönetiminden daha fazla yararlanamayacağı anlamına gelir. Tek dönem kuralını

1990’larda gevşeterek cumhurbaşkanlarının peş peşe iki dönem görev yapmasına olanak tanıyan Brezilya, o zamandan beri yürütmenin başına geçen son derece başarılı iki ismin, yani Fernando Henrique Cardoso ve Luiz Inacio (Lula) da Silva’nın yönetiminde refah içinde yaşamıştır. Her iki cumhurbaşkanı da ilk seçildikleri güne kıyasla halkın daha büyük sevgisini kazanmış olarak görevden ayrılmışlardır.

Bundan alınacak ders eğer bir ülkenin diğer temel kurumları – yani yasama ve yargı – kendi bağımsızlıklarının başkanlık makamı tarafından ihlâl edilmesi olasılığına karşı direnecek kadar güçlü ise cumhurbaşkanının hiç olmazsa bir kez yeniden seçilmesine izin verilmesinin o ülke için muhtemelen faydalı olabileceğidir. Buradaki çıkmaz ise böyle bir direncin mevcut olup olmadığının son ana kadar bilinmemesidir. 2009’da Kolombiya Anayasa Mahkemesi ülkenin o zamanki cumhurbaşkanı Alvaro Uribe’nin taraftarlarının, anayasadaki kısıtlama hükmünün askıya alınarak cumhurbaşkanının üçüncü bir ardışık dönem için yeniden seçilmesini önünü açacak yasa girişimine karşı çıktı. Uribe’nin bu karara riayet etmesi Mahkemenin itibarı arttı ve sonuç olarak Kolombiya’da demokrasi güç kazandı. Oysa bu olaydan on yıl önce benzer bir vakada Peru Anayasa Mahkemesi ülkenin o zamanki cumhurbaşkanı Fujimori’nin destekçilerinin baskısına boyun eğerek Fujimori’nin 2000 yılında yolsuzlukların karıştığı bir seçimle üçüncü kez göreve gelmesinin yolunu açmış, bunu takip eden anayasa krizi ise bir yıl sonra Fujimori’ye başkanlığı kaybettirmişti. Özetle, cumhurbaşkanlarının yeniden seçilmesinin olumlu yönleri olduğu gibi tehlikeleri de vardır.

Yasama yetkileri

Son olarak cumhurbaşkanlarının yasama yetkileriyle – veto hakkı, kararname çıkarma yetkisi, referanduma gitme yetkisi, bütçe üzerinde söz sahipliği, vb – donatılması konusunda

genel kural “ne kadar azsa o kadar çoktur” kuralıdır. Dünyadaki bütün yasama organları anayasa uyarınca kanun koyma yetkisini haizdir. En başarılı başkanlık sistemleri cumhurbaşkanına yasama sürecine müdahale etmeden bu süreci yönlendirme yetkisi veren sistemlerdir. Bunlar yasalar üzerinde tartışma ve uzlaşmayı gerektiren yetkiler, yasa paketlerinin veto edilmesine ve yasama gündeminin belirlenmesine ilişkin yetkilerdir. Cumhurbaşkanının yasama organından bağımsız yasama tasarrufunda bulunabileceği iki alan kararname ve referandumdur. Kısmi bir veto da cumhurbaşkanlarına, yasama organının onayladığından farklı politikalar uygulama olanağı sunar.

Rejim türüyle ilgili ödünleşimler

Başkanlık sistemini eleştirenler arasında “sorumlu parti hükümetini” savunanlar da vardır. Bunların görüşüne göre başkanlık sistemi partileri zayıflatarak demokratik hesap verme sorumluluğunu önemsenmez hale getirmektedir. Bu savın mantığı toplu halde hesap verme sorumluluğunun, ancak taleplerini geniş politika platformlarında dile getirebilen ve iktidara gelmeyi başardıklarında bu politikalarını uygulayabilecek disiplini haiz, birlik bütünlük sahibi partiler aracılığıyla var olabileceğidir. Partilerin birlik bütünlük ve disiplinini zafiyete uğratan başkanlık sistemi, sorumlu parti hükümeti tarzı bir hesap verme sorumluluğunu zorlaştırmaktadır. Fakat bunu yaparken, aldığı kararların hükümetin bekasına olabilecek etkilerini düşünmek yerine, yürütmenin başının doğrudan halk tarafından seçilmesi yoluyla ve milletvekillerini seçim bölgelerindeki seçmenlerin somut taleplerine karşı daha duyarlı olmaya teşvik etmek suretiyle, başka türden hesap verme sorumlulukları geliştirmektedir.

Parlamente sistemde yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkiler büyük ölçüde biçimsellikten uzak ve iktidardaki partinin veya koalisyonun bünyesinde pazarlıkla belirlenirken, başkanlık sisteminde bütün bu hususların anayasada düzenlenmesi gerekmektedir. Bu özellikle, başkanlık sisteminde, cumhurbaşkanının yasama organında azınlığa düşmesi, yani yürütmenin iki başlı olması ihtimalinin yüksek olmasının sonucudur. İki başlı bir hükümette cumhurbaşkanının yetkisini kullandığı her tasarruf sorgulanır ve bu sorgulamaların dayanağı da her zaman anayasanın lafzı olur. Dolayısıyla

başkanlık sisteminde hükümetlerin yargı organına bindirdiği yük parlamenter sistemdekinden daha ağırdır.

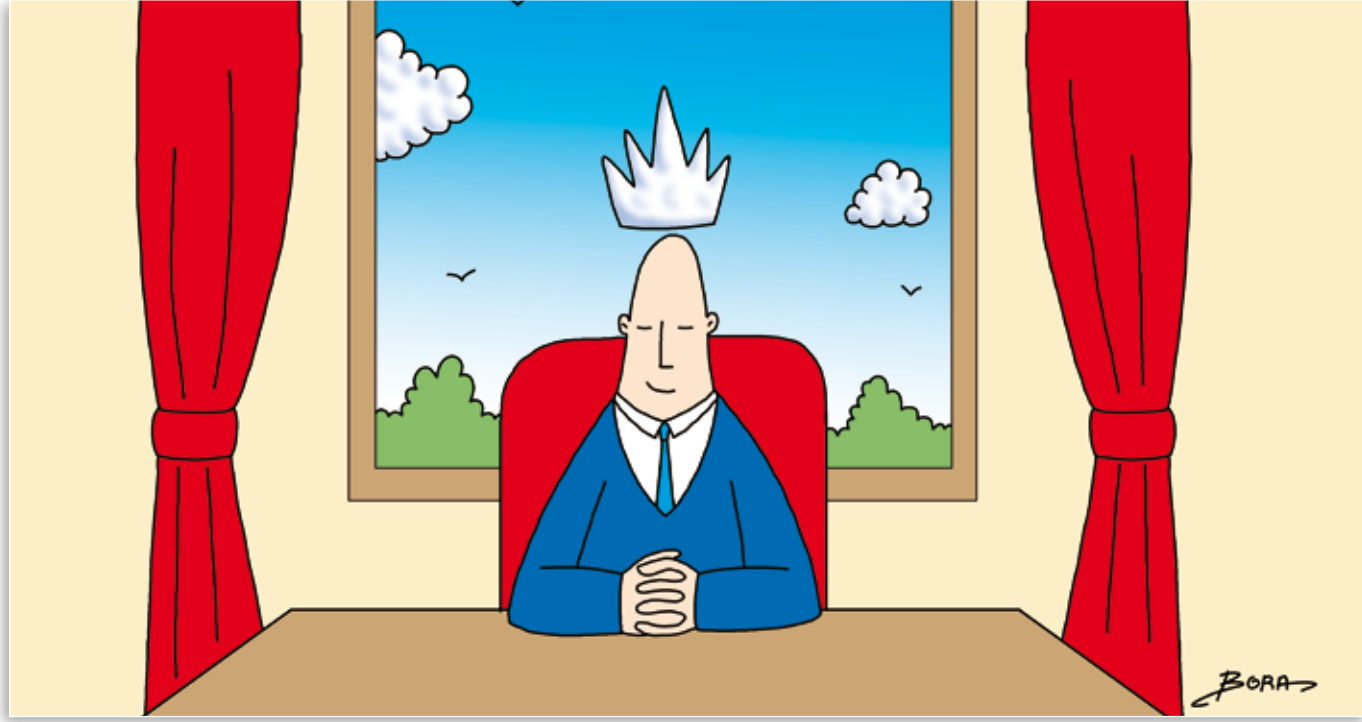
Başkanlık rejimleri cumhurbaşkanlarına bazı anayasal yasama yetkileri de tanımıştır. Halkın cumhurbaşkanını doğrudan seçtiği düşünüldüğünde bu, olması gereken bir durumdur. Fakat yasama organında çoğunluğa sahip olanlar da yasama yetkilerini kullanabilirler ve kendileri de halk tarafından seçilmiş olduklarından, aynı meşruiyeti ileri sürebilirler. Yasama yetkilerinin dağılımı, cumhurbaşkanlarının kendilerine karşı hasmane bir tutum içinde olan yasama organıyla bir “yasalar savaşı”na girişmek üzere donatılması yerine, devletin organları arasında karşılıklı ödün verilmesini ve fikir ayrılıklarının uzlaşmayla çözümlenmesini sağlayacak türden rekabeti teşvik edecek şekilde düzenlenmelidir.

Son olarak, başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında tercihte, bir taraftan alırken bir taraftan verme zorunluluğu dikkate alınmalıdır. Başlıca özelliği verimlilik olan parlamenter sistem yasama ve yürütme organlarının menşeyini ve bekasını birbiriyle kaynaştırarak ikisinin kaderini birleştirir ve onları uyum içinde hareket etmeye yöneltir. Başkanlık sistemi ise, bu iki kurumun kaderlerini ayırarak, yasama alanını çatışmalara

Başlıca özelliği verimlilik olan parlamenter sistem yasama ve yürütme organlarının menşeyini ve bekasını birbiriyle kaynaştırarak ikisinin kaderini birleştirir ve onları uyum içinde hareket etmeye yöneltir. Başkanlık sistemi ise, bu iki kurumun kaderlerini ayırarak, yasama alanını çatışmalara açar – bu ise şeffaflık fakat aynı zamanda verimsizliği getirir.

açar – bu ise şeffaflık fakat aynı zamanda verimsizliği getirir. Öte yandan başkanlık sisteminde yürütmenin başının seçimi ve yetkilerinin düzenlenmesi konularında tek bir çözüm yoktur. Başkanlık sistemi anayasaları hem çok çeşitli hem de yetkilerin düzenlenmesi konusunda içerdikleri ayrıntılardan dolayı, çok daha kalındır. Ancak, cumhurbaşkanının yetkilerine dair alınan her kararın, başkanlık rejiminin işleyişi ve demokratik niteliğini koruyarak ayakta kalıp kalamayacağı konusunda kalıcı etkileri olacağından, şeytan gerçekten bu ayrıntılarda gizlidir

TÜRKİYE’NİN BAŞKANLIK SİSTEMİ İLE İMTİHANI

Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu

Sabancı Üniversitesi

Bir vakte erişir ki bizim günümüz
Yiğit belli değil, mert belli değil,
Herkes yarasına derman arıyor
Deva belli değil, dert belli değil.

Ruhsati

Türkiye bugün özellikle makro ekonomik başarıları nedeniyle son on yılda G-20 ekonomilerinden birisi haline gelmiştir. Avrupa Birliği’nin birçok ülkesi ekonomik krizle boğuşurken yurt içinde ve dışında kendisine methiyeler yazılan bir parlamenter demokrasi rejimi olan Türkiye’nin başkanlık rejimine geçmeyi tasavvur etmesi için ne gibi bir neden vardır? Dünyanın belki de en başarılı ordusu olan Britanya ordusunun kullandığı ünlü bir deyim¹ atfen sormak

¹ “Bu deyim Britanya ordusunun onarım kılavuzu olarak kullanılan ”if it is not broke, do not fix it!” (bir alet veya makine bozuk değil de çalışıyorsa, onu tamir etmeye kalkma!) deyimidir.

gerekirse, Türk siyasal hayatında iyi çalışmayan nedir; bozuktur da, müthiş karmaşık ve büyük siyasal zorluklar içerecek olan bir rejim değişikliği sürecine girilmesi önerilmektedir?

Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Rejimi Tartışmaları

Bundan yirmi yıl kadar önce partisinin hızla oy kaybetmeye başladığı ve fakat kendi popülerliğinin sürdüğünü düşündüğü bir sırada Turgut Özal ülke siyaseti üzerinde etkisini sürdürebilmesinin tılsımlı formülü olarak halkın oylarıyla doğrudan seçilen bir başkanın büyük güçlerle donatıldığı bir sistemi önermişti. Bu öneriyi Türk siyasal hayatı için uygun görenlerin temel vurgusu gücünü halktan alan (temsili demokratik) kuvvetli bir siyasal kişiliğin dolduracağı, büyük güce sahip bir başkanlık makamı üretmek olmuştur. Bu söylem özellikle Türkiye’nin toplumsal, kültürel ve siyasal zorunlulukları yüzünden seçmenin oyunun dört veya daha fazla siyasal parti arasında görece olarak eşit bölündüğü

ve zorunlu olarak koalisyonlarla yönetildiği dönemlerde güçlenmiş ve yöneten bir demokrasi üretmek adına başkanlık rejimi çağrıları yapılmıştır.

Başbakan R. Tayyip Erdoğan için de popülerliğini koruduğu bir ortamda gücünü halktan alan (temsili demokratik) kuvvetli bir siyasal kişilik olarak büyük güce sahip bir başkanlık makamına gelme fikri cazip gelmiş olmalıdır. 2007

Bugüne kadar başkanlık rejimine geçilmesi gerektiğine dair öneride bulunanlar bunun için makul bir gerekçe sunmamıştır. Örneğin, Türkiye’de parlamenter rejimin iyi işlemediği veya bugün Türkiye’de çalışmayan bir hükümetin görevde olduğu veya hükümetin ülke için, milli menfaatler için muhteşem yararlı olabilecek girişimlerine parlamenter rejimin engel olduğu gibi makul gerekçeler ortaya konabilirdi.

yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçiminde, biraz da Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) teamüllere göre yasama içindeki muhalefetle görüşerek onların da kabul edebileceği bir adaya yönelmesi gerekirken, bu yola başvurmayıp partizan bir aday önermesiyle seçim krize girdiğinde böyle bir başkanlık makamı oluşturma yolunu açılmış gibi görünmektedir. Meclis’te Cumhurbaşkanı seçmek bunalım yaratıyor, öyleyse halk Cumhurbaşkanı’nı doğrudan seçsin savı ile 21 Ekim 2007’de halkoyuna sunulan öneri kabul edilerek, yeni anayasa yapımı tartışmalarıyla ısrarla gündeme getirilen başkanlık rejimine geçilmesi önerisine zemin yaratılmıştır. Ancak bugüne kadar 2007’den beri başkanlık rejimine geçilmesi gerektiğine dair öneride bulunanlar bunun için makul bir gerekçe sunmamıştır. Örneğin, Türkiye’de parlamenter rejimin iyi işlemediği veya bugün Türkiye’de çalışmayan bir hükümetin görevde olduğu veya hükümetin ülke için, milli menfaatler için muhteşem yararlı olabilecek girişimlerine parlamenter rejimin engel olduğu gibi makul gerekçeler ortaya konabilirdi. Bu gerekçeler ortaya konmadığı gibi, başkanlık rejimi olarak ne tür bir rejim uygulamasının bugün yapılan her şeyi nasıl aynen yapacağını ve üstüne üstlük bugün çözilemeyen hangi sorunları çözebileceği de henüz anlatılamadı. Daha somut olarak soracağımız soru şudur: Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD)

uygulanan kuvvetler ayrılığına dayanan başkanlık rejimini mi, ondan türeyen ve Latin Amerika’da farklı zamanlarda çeşitli örneklerini gördüğümüz Arjantin’deki Peronizm uygulamasını mı, Venezüella’daki Chavez yönetimini mi, Brezilya’daki Lula yönetimini mi model alacağız? Yahut Nijerya, Zimbabve, Kenya, Sudan gibi Afrika’da örneklerini gördüğümüz başkanlık rejimlerine mi öyküneceğiz? Rusya’da, Ukrayna’da, Belarus’ta, Arnavutluk’ta v.b. ülkelerde gördüğümüz yarı-başkanlık rejimlerini mi hedefliyoruz? Yoksa Finlandiya’daki, Fransa’daki, Polonya’daki yahut Slovenya’daki gibi yarı-başkanlık rejimlerine mi bizim siyasilerimiz başkanlık rejimi diyorlar? Bugün bazı siyasilerimiz tarafından Türkiye için uygun görülen başkanlık rejimi denilen nedir?

Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimleri

Bu kadar çeşitlilik içeren başkanlık rejimlerinin ortak paydası azdır. Üstelik bunlar farklı demokratik pekişmişlik düzeylerinde ve çok farklı siyasal kültür ortamlarında çalışmaktadır. ABD’ndeki

ilk uygulama sınırlandırılmış hükümet (limited government) esasına göre kurulmuş olan, İngiliz Tudor hanedanının 18. yüzyıldaki rejimini iktidarı tek bir makamda topladığı için istibdat sayan ve istibdatı (tyranny) engellemeyi amaç edinen bir içeriktir². ABD başkanlık rejiminde asıl hedef bireyin özgürlüğüdür. İlk tasarım konfederasyonda üretilmiş olduğundan merkezi hükümetin yetkileri konusunda fevkalade hasistir. ABD federasyon (merkezi güçlendirme) taraflıları ile konfederasyon (iktidarı eyaletlere münhasır bırakma) taraflıları arasında ciddi siyasal çatışmalara yıllarca sahne olmuştur³. Merkezi hükümetin vergi salması fikrine bile özgürlük ve temsili demokrasi adına karşı çıkmıştır. Siyasal seçkinlerin elinde toplanacak merkezi gücün, her şeyin üzerinde kabul

² Amerika Birleşik Devletleri’nin John Stuart Mill’in çağdaş liberal düşünceye yaptığı katkılarında önceki 17. ve 18. yüzyıl liberal felsefesini, İngiltere’deki Tudor hanedanın muhafazakar siyasal araçlarını kullanarak oluşturulduğu hakkındaki çözümleme için bakınız Samuel P. Huntington, Political Order of Changing Societies, (New Haven and London: Yale University Press, 1968): ss. 93 - 139.

³ Almond, Gabriel A., Powell Jr., G. Bingham, Strom, Kare, Dalton, Russell, (2003), Comparative Politics Today: A World View, (New York, San Francisco: Longman): s. 742’de ABD’nin 1861 yılına kadar sadece bir “münasip bir devletler ittifakı olarak” (convenient alliance of states) olarak var olduğunu, ancak 1865’te İç Savaş bittikten sonra güçlü bir merkezi yönetime sahip olmaya başladığını öne sürmektedir.

edilen bireyin özgürlüğünün en önemli tehdidi olduğu kabul edilmiştir⁴. Bu yüzden yasama – yürütme – yargı hem birbirlerinden tamamen bağımsız hem de yetkileri itibarıyla birbirlerine tamamen eşit, yani birisi diğerine emir edemez bir biçimde düzenlenmiştir. Dış politika daha çok yürütme (Başkan) ve yasama (Senate), devlet maliyesi tamamen yasama (Congress), vatandaşların haklarının ve özgürlüklerinin korunması da yargı (Supreme Court ve üst mahkemeler) eliyle düzenlenmiştir. Başkan’a yasama kararları ve çıkartılan yasa önerilerini veto hakkı verilmekle beraber, Congress’i feshetme, Congress’e kanun sunma

Türkiye’de koalisyonun “k”sından nefret eden, muhalefeti ve diğer seçilmiş partileri meşru olarak görmeyen, koalisjonsuz ve muhalefetsiz bir demokrasi özlemini her gün medyada sergileyen bir siyasal seçkin zümresiyle, partilerarası uzlaşmaya dayalı bir uygulamayı, genellikle kenetlenmeye yol açmadan çalıştırabilir mi?

gibi yetkiler verilmemiştir. Her üç hükümet kuvveti de dolaylı ve dolaysız halkoyuna dayanılarak belirlenen seçkinler eliyle yönetilirler. Böylece, siyasal seçkinlerin farklı fikir, ideoloji ve çıkarları temsil edeceği, bunların birbirleriyle çatışacağı kabul edilmiştir. Ancak, ender olarak bu çatışan seçkinlerin anlaşacakları ortak noktalar olabileceği de varsayılmıştır. Sadece farklı düşünce ve çıkarda olanların uzlaşabildikleri noktalarda yasa yapılabilmeleri ve bu yolla bireyin özgürlüğünün garanti altına alınması sağlanmaya çalışılmıştır. Halkın kendi kendisini yönetebileceği, kendi ayakları üzerinde durabileceği, bunun için hükümete gereksinimi olmadığı ve iktidarın içeriği gereği halkın

4 Almond, Gabriel A. ve arkadaşları (2003), aynı eser: s. 746’da James Madison’un federalizmi bir siyasal uygulama zorunluluğu olarak kabul ettiklerini ve en büyük tehdit olarak çoğunluk adına hareket edecek bir hizbin iktidarı ele geçirerek kendi bencil çıkarlarını halka empoze etmesi olan çoğunluğun istibdadını (tyranny of the majority) gördüğünü anlatmaktadırlar. Bu amaçla zayıf bir devlet yönetimi hedefleyerek, iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi fikrine ulaşmışlardır. Charles Hauss (1997), Comparative Politics: Domestic Challenges to Global Challenges, (Second Ed.), (Minneapolis/St. Paul, New York, Los Angeles, San Francisco: West Publishing Co.): s. 48’de . ABD sistemini açıklayan alt bölüm başlığının da “Great Power/ Weak State” (Büyük Güç / Zayıf Devlet) biçiminde olduğuna da ayrıca dikkat çekmek isterim.

özgürlükleri için tehdit olduğu esaslarına dayanan bir uygulama ortaya çıkmıştır.

Başkanlık Rejimi ve Türkiye

Şimdi Türkiye için bu varsayımları ele almaya çalışalım. Ülkemizde yapılmış olan siyasal kültür üzerindeki bilimsel araştırmalar merkezi hükümetin fevkalade selim bir algıya sahip olduğunu, onun güçlü olmasının halkın çıkarına olduğunu, halkın kendi ayakları üzerinde durmak gibi bir iddiası olmadığını ve özellikle her hususta merkezi hükümetin gelip kendisine yardımcı olmasını beklediğini göstermektedir⁵.

Seçmenin merkezi hükümetten iş ve aş beklediği, özgürlüğü en büyük öncelik olarak görmediği, hatta devleti baba olarak telakki etmenin sorgulanmayan bir gelenek olarak yerleştiği de görülmektedir⁶. Bunların hangisi ABD’ndeki uygulamayla örtüşmektedir?

ABD’nde partilerarası uzlaşmayı (bipartisanship) gerektiğinde becerebilen ve muhalefeti genellikle düşman olarak görmeyen ve onu yok etmeyi

hedeflemeyen bir kültür ortamı söz konusudur. ABD’nde iki yüz küsur yıldır çoğu zaman uzlaşmayı çatışmaya tercih edebilen siyasal partilerle yönetilmeyi, bir tür koalisyon uygulaması olan partilerarası uzlaşmayı (bipartisanship)

5 Turan, İlter (1984) “The Evolution of Political Culture in Turkey,” in Ahmet Evin (der.), Modern Turkey: Continuity and Change, (Opladen, Leske Verlag+ Budrich GmbH) içinde: pp. 85 -112, Sunar, İlkey (1998) “Politics of Citizenship in the Middle East: An Agenda for Research” Suna Kili’ye Armağan: Cumhuriyet’e Adanan bir Yaşam (İstanbul: Boğaziçi University Publications) içinde: 365 – 371, Kalaycıoğlu, Ersin (2002), “Civil Society in Turkey: Continuity or Change?” Brian Beeley (der.) Turkish Transformation: New Century – New Challenges. (Walkington, England: The Eothen Press, 2002) içinde: 59-78. Kalaycıoğlu, Ersin, (2002), “State and Civil Society in Turkey: Democracy, Development and Protest” Aryn B. Sajoo (ed.) Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspectives, (London, New York: I. B. Tauris, 2002) içinde: 247-272. Kalaycıoğlu, Ersin (2008) “Türkiye’de Demokrasi’nin Pekışmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu” Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan (Essays in Honor of Ergun Özbudun) (cilt I), (Ankara: Yetkin Publications) içinde: pp. 247 – 277. Kalaycıoğlu, Ersin (2012) “Political Culture in Turkey: Kulturkampf, Neo-Patrimonialism, and Democracy” Metin Heper ve Sabri Sayarı (der.) The Routledge Handbook of Modern Turkey, (London, New York: Routledge, baskıda).

6 Esmer, Y. (1999) Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye’de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler, (İstanbul: TESEV Yayınları) Çarkoğlu, Ali ve Kalaycıoğlu, Ersin, (2009) Toplumsal Eşitsizlik (İstanbul: Sabancı Üniversitesi): pp. 24 – 26.

Siyasal uzlaşmayı engelleyen her ne ise, başkanlık rejimine geçtiğimizde bu engeller nasıl olup da ortadan kalkacaktır?

becerebilmiş bir siyasal kültür ortamı söz konusudur. Amerikan siyasal hayatında da, günlük medya haberlerinde de son yirmi yılda özellikle artan ölçüde siyaseti tanımlamak için kullanılan kavram kenetlenmedir (gridlock). ABD başkanlık rejimi uygulamasının en belirgin özelliklerinden birisi Congress’deki sandalye dağılımına ve disiplinsiz siyasal partilerle çalışma özelliğine göre sık sık siyasal sistemin felç olması, Congress’in çalışmaması, Amerikan maliyesinin de durmasıdır.

Türkiye’de koalisyonun “k”sından nefret eden, muhalefeti ve diğer seçilmiş partileri meşru olarak görmeyen, koalisjonsuz ve muhalefetsiz bir demokrasi özlemini her gün medyada sergileyen bir siyasal seçkin zümresiyle, partilerarası uzlaşmaya dayalı bir uygulamayı, genellikle kenetlenmeye yol açmadan çalıştırabilir mi? Eğer Türkiye siyasal uzlaşmayı kolaylıkla gerçekleştirebiliyorsa, bugün bunu yapmasını engelleyen nedir? Bugün siyasal uzlaşmayı engelleyen her ne ise, başkanlık rejimine geçtiğimizde bu engeller nasıl olup da ortadan kalkacaktır?

Yarı - başkanlık Rejimi Uygulamaları

Yarı-başkanlık rejimleri ise özgürlükten çok istikrarı esas almışlardır. Hem bir halkoyuyla seçilen başkana hem de halkoyuyla seçilen yasama meclisine ve onun içinden çıkan ve yasamaya karşı sorumlu bir başbakan ve bakanlar kuruluna sahiptirler. Bakanlar kurulu hem yasamaya hem de yürütmenin en üst makamı olan başkana sorumludur. Yargı ise her ikisinden bağımsız olarak, başkanın ve yasamanın seçtiği kişiler eliyle yürütülür. Bu sistemi ilk uygulayan Almanya’da Weimar anayasası olarak bilinen rejim demokrasi olarak devam edemeyerek 1933’te çökmüş, Nazizm’in iktidara gelmesini durduramamıştır. Buna karşılık aynı rejim 1919’dan beri Finlandiya’da çökmeden yürüyebilmiştir⁷. Ancak, bugün yarı-başkanlık

7 Jaakko Nousiainen, “The Finnish System of Government: From a Mixed Constitution to Parliamentarism,” Ministry of Justice, Finland resmi web sitesi [http://www.om.fi/Etusivu/Perussaannoksia/Perustuslaki?](http://www.om.fi/Etusivu/Perussaannoksia/Perustuslaki?lang=en&mode=text) lang=en&mode=text: pp. 2 - 18.

dendiğinde Cezayir savaşı ile uğraşan Fransa’ya kuvvetli bir yürütme eliyle temsili demokrasi içinde yönetiliyormuş havası vermek üzere 1958’de kurulan rejim akla gelmektedir. Demokrasi görüntüsü içinde güçlü başkan eliyle güvenlik, savunma ve dış politikanın devlet politikaları olarak, meclisten ve bakanlar kurulundan bağımsız olarak yürütülebilmesi esasına dayalı olan Fransız sistemi Avrupa’da birçok yerde uygulanmaktadır.

Bu rejimde başkanın olağanüstü yetkileri vardır. Başkan, Parlamento’yu feshetme, referandum ilan etme, olağanüstü hal ilan ederek belirli bir süre ülkeyi tek başına yönetme, uluslararası antlaşmalar yapma (Fransız anayasası madde 52), yüksek mahkeme üyeleri de dâhil olmak üzere sivil ve askeri üst düzey yetkilileri atama (madde 13 ve 56), başbakanı ve bakanlar kurulunu atama ve bakanlar kuruluna riyaset etme gibi yetkilere sahiptir. Ayrıca Fransız anayasasında açıkça belirtildiği üzere devletin dış politika (madde 14, 52 ve 54) ve savunma politikalarını (madde 15 ve 21) yürütmek yetkilerini de başkan, ancak bazı hallerde başbakanla birlikte kullanır. Burada ilginç olan durum 1958 Fransız anayasasında dış politika, güvenlik, savunma gibi yetkilerin başkan ve başbakanın ortak yetki alanları olarak

Ya başkan ve başbakandan birisi veya her ikisi de centilmen değillerse, ne olacaktır? Devletin en üst makamında bir siyasal çatışma kaçınılmaz olacak, siyasal sistemin işleyişi akamete uğrayacaktır.

tanımlamıştır ki, bu durum uygulamada bu iki makamdan hangisinin hangi yetkiyi kullanacağını belirsiz kılmıştır⁸. Onun için başkan adeta bir yangın söndürecek itfaiyeci görüntüsündedir. Meclis rasyonelleştirilerek adeta bir Süper Noter mertebesine indirgenmiştir.

Fransız Parlamentosu hükümetin sunduğu herhangi bir taslağı reddettiğinde hükümetin düşmesi ve erken

8 Jack Hayward, “The President and the Constitution: Its Spirit, Articles, and Practice” in Jack Hayward (ed.) De Gaulle to Mitterand: Presidential Power in France, (London: Hurst and Co., 1993): 36 -75’de De Gaulle ve Mitterand hükümetlerini bu açıdan inceliyor.

seçime gitme tehdidi altında çalışmaktadır (madde 50). Dolayısıyla hükümet taslaklarına el kaldırmak işlevi adeta mutlak bir görev halini almıştır. Ancak, bununla muhalefetin ortadan kalktığı da ima edilmemektedir. Muhalefet çalışmakta, iktidara alternatif politika önerileri açıklamakta, ancak Parlamento'nun çalışması parti disiplinine göre olmaya devam ettiğinden, çoğunluğun hükümete mutlak itaati esas olmaktadır. Bu duruma da Fransa'da Parlamento'nun rasyonelleştirilmesi denmektedir. Rasyonelleşen yasama başkan ve onun yönetimindeki başbakan ve bakanlar kuruluna büyük bir ubudiyetle güç ve uygulama kolaylığı sağlamaktadır. Yargıdaysa, General De Gaulle'ün başkanlık dönemi dışında, Anayasa Mahkemesi bağımsızlığını ve gücünü hukuk devleti uygulamalarına esas olacak biçimde sergilemiştir.

Yarı-başkanlık rejimlerinde sorun başkan ve yasama çoğunluğu farklı siyasal partilerin eline geçtiğinde ortaya çıkmaktadır. Başkan solcu, yasama çoğunluğu sağcı olduğunda, başbakan da sağcı bir partiden olmakta, bakanlar kurulunu da sağcı bakanlar teşkil etmektedir. O zaman güvenlik, savunma ve dış politikanın patronu kim olacaktır sorusu ortaya çıkmaktadır. Bunun Fransız anayasasında çözümü bulunmamaktadır. O zaman, başkan ve başbakan bir centilmen anlaşması yaparak bu hususları başbakan ve kabinesine bırakmakta, başkan bir adım geriden olayları takibe rıza göstermektedir. Fransızlar bu uygulamaya "cohabitation" diye, Türkçeye bir arada yaşama olarak çevrilebilen hukuki olmayan, popüler bir ad takmışlardır. Centilmenlik bir kültürel telakkidir. Ya başkan ve başbakandan birisi veya her ikisi de centilmen değillerse, ne olacaktır? Devletin en üst makamında bir siyasal çatışma kaçınılmaz olacak, siyasal sistemin işleyişi akamete uğrayacaktır.

Yarı - başkanlık ve Türkiye

Türkiye'de görüntü itibarıyla demokrasi olan, ancak olağanüstü yetkilerle donatılmış, örneğin altı ay süreyle olağanüstü hal ilan edip tüm yetkileri elinde toplayıp ülkeyi tek başına yönetecek bir başkan uygulaması geniş destek bulabilir. Güçlü merkezi yönetim, kişiselleşen iktidara kitlesel oy desteği verme gibi uygulamalar Türkiye'de yadırganacak değildir. Ancak, bunların demokrasi karnesi

fevkalade zayıf olan, Democracy Index 2011'de sadece 88. sırada kalabilen⁹, hukuk devleti uygulamaları konusunda yapılan uluslararası karşılaştırmalarda sınırlı hükümet (limited government), temel haklar gibi uygulamalarda fevkalade zayıf bir karneye sahip olan¹⁰ bir ortamda uygulanacağını da anımsatmak isteriz. Ülkemizde yarı - başkanlık uygulaması yapıldığında dışarıdan bakanlar bizi daha çok Fransa'ya mı, yoksa Belarus'a mı benzetileceklerdir? Bu tür bir başkanlık uygulaması Türkiye için gereksiz olduğu gibi, bu uygulamanın Türkiye'de hukuk devletini de özümseyen bir liberal temsili demokrasi kurulması hedefine de hiçbir yararı olmayacaktır. Eğer

Amaç, seçimle iş başına gelinebilen lâ-yüs'el siyasal makamlar yaratmaksa, bunların Çin'den Suriye'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyada çok sayıda örneğinin olduğunun ve hiçbirisine de demokrasi denmediğinin bilinmesinde yarar vardır.

amaç, seçimle iş başına gelinebilen lâ-yüs'el siyasal makamlar yaratmaksa, bunların Çin'den Suriye'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyada çok sayıda örneğinin olduğunu ve hiçbirisine de demokrasi denmediğinin bilinmesinde yarar vardır.

Bir Değerlendirme

Türkiye'de demokrasinin kökleşerek pekişmesini engelleyen en önemli engeller yapısal (structural) içerikte midir, yoksa kültürel bir içerikte midir? Türkiye üzerine yapılan siyaset bilimi araştırmalarının ortaya koyduğu en önemli bulgu Türkiye'de demokrasinin düzgün ve sorunsuz çalışmasını sağlayacak bir sivil toplum – devlet ilişkisi ve buna temel olabilecek bir siyasal kültür ortamının mevcut olmadığıdır. Kendinden olmayan olarak kabul ettiğine hoş görü ile yaklaşan, tanımadığı bireye de güven duyan, tanımadığı kişilerle kolayca ortaklıklar kurup bunları yaşatabilen bir toplumsal sermaye birikimi yoktur.

9 http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011. The Economist Intelligence Unit, Democracy Index 2011: Democracy under stress. (Table 2): 5 – 6.

10 Rule of Law Index <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>, Agrast, M., Botero, J., Ponce, A. (2011), WJP Rule of Law Index 2011. (Washington, D.C.: The World Justice Project): s. 98.

Türkiye'nin durumu ülkesinde kullanılan benzinin içerisinde sudan zamka kadar birçok yabancı madde dolu iken Mercedes Benz otomobil ile yola çıktığından yolda kalıp, bunu değiştirip Ford otomobil alırsam daha rahat ederim diye düşünen bir sürücünün durumuna benzemektedir.

Kan bağı (akrabalık), din – mezhep bağı (dindarlık), doğum yeri – toprak bağı (hemşerilik) bağına oturmayan toplumsal ilişkileri Türkiye'de kurmak da yaşatmak da güçtür. Ülkemizdeki tüm önemli şirketler aile şirketleri (kan bağına dayalı) olarak kurulmuş ve gelişmiştir. Çalışan gönüllü kuruluşların dörtte üçünün ya cami yaptırma ve yaşatma (dini) ya da hemşeri derneği (toprak kökenine dayalı) olduğu görülmektedir. Toplumun ancak yüzde 6-7 kadarının herhangi bir gönüllü derneğe üye olduğu ve çok daha azının da bu derneklerde düzenli çalışmakta olduğu Türkiye'de siyasal partileri de gönüllü kuruluş esprisinde kurmak ve yaşatmak mümkün olamamaktadır. Başarılı siyasal partiler de kan, din, mezhep ve toprak bağına dayalı kültürel ilişkilere oturmaktadır. Bu durum da siyasette ideolojiye, bilgiye, düşünceye dayalı örgütlenmeleri, bireysel liyakate dayanan çalışmayı başarısızlığa mahkûm etmekte; siyasette geçer akçe olan düşünce biçimi ve davranış örüntüleri ilksel – geleneksel değerlerin koşullandığı kalıpların içinde anlam değiştirmektedir. Yıllarca sosyal demokratlık Alevilik veya Kürtçülük, muhafazakârlık İslamcılık, mukaddesatçılık, Türkçülük olarak hayata geçmiştir. Liberallik yukarıda sayılanların dışında kalan, renksiz, içeriksiz, umursamazlık veya kurlsız köse dönücülük olarak algılanmıştır. Dünyadaki ve Avrupa'daki benzerlerinden tamamen farklı olan bu ilksel – geleneksel zihniyet dünyasının şekillendirdiği çağdaş ideolojik kavramların ürettiği siyasal partiler ve liderler de oradaki siyasilerle aynı dili konuşmamaktadırlar. Bu kadroların ürettiği yasalar ve o yasaları uygulayan bürokrat, savcı ve yargıçlar da aynı siyasal kültür ortamının kalıpları içinde hareket ettiğinden, AB müktesebatından doğrudan doğruya çevrilerek alınan yasaların bile uygulaması AB hukukçularının anlama zorluğu çektiği biçimlere dönüşmektedir.

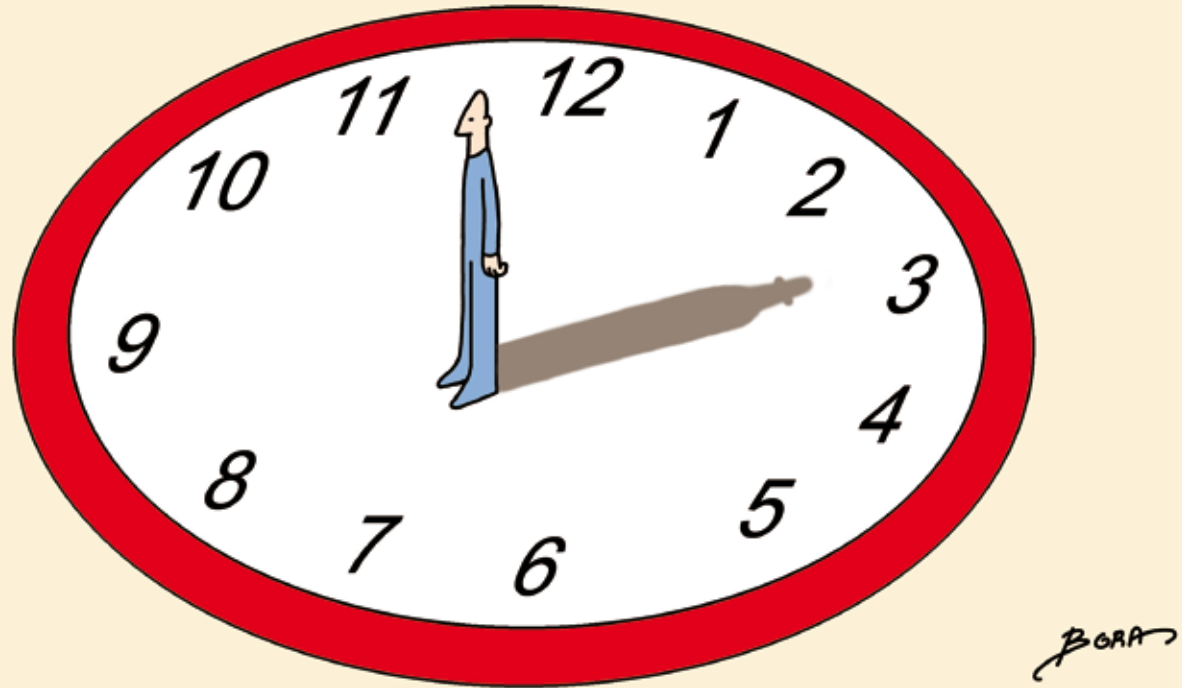
Bu nedenle, Türkiye'nin durumu ülkesinde kullanılan benzinin içerisinde sudan zamka kadar birçok yabancı madde dolu iken Mercedes Benz otomobil ile yola çıktığından yolda kalıp, bunu değiştirip Ford otomobil alırsam daha rahat ederim diye düşünen bir sürücünün durumuna benzemektedir.

Sonuç

Türkiye'deki siyasal kültürün ürettiği toplumsal sermaye, toplumsal hoşgörü, tanımadıklarına güven, tanımadıklarla dernek veya ortaklıklar kurmaya temel oluşturacak bir içeriğe dönene kadar uygulanan demokrasi rejini ne olursa olsun, siyasal rejimin yarı demokrasi yarı otoriter bir görüntüde kalması hiç de şaşırtıcı olmamalıdır. Burada dikkat edilecek husus otoriterliği daha da güçlendirebilecek düzenlemelere kayacak bir yola girmemektir.

Türkiye eğer çağdaş liberal temsili demokrasi olarak yönetilmek istiyorsa, iktidarın iyi yönetim (good governance) ilkelerine göre çıkaracağı yasa ve politikalarından etkilenecek olanların rızasını almadan bu uygulamaları yapmaması ilkesini benimsemesi temel koşuldur. Bu ilkenin uygulamasından sapılmaması için de iktidarın çeşitli kurumlar tarafından dengelenmiş ve denetlenmiş olduğu, muhalefetin özgürce çalışabildiği, bireysel özgürlükleri geniş, dernekleşme ve dernekciliğin erdemli çalışma olarak benimsendiği, tanımadıklarına hoşgörülü olan ve uzun dönemde de güvenen bir toplum haline gelmesinin yolları aranmalıdır. Demokraside halkın yöneteceğini varsaymak durumundayız. Bu da günümüzdeki iletişim olanakları ve teknolojsi de göz önüne alındığında seçimlerde oy verip sonra hiçbir şey yapmamaktan ibaret değildir. Seçmen başkalarına hoşgörülü, tanımadıklarına güven duyan, gönüllü dernekler kuran ve onlarda çalışan, özgürlükleri duyarlılıkla koruyan bir kimlik geliştirmek suretiyle demokrasiyi yaşar. Eğer seçmenin siyasal kültürü, tepkileri, davranışı değişmezse, Türkiye'de ne tür demokratik rejim (yapı) değişikliği yapılırsa yapılsın, liberal temsili demokrasi ile yönetilmek Türkiye için bir popüler heves olarak kalmaya mahkûmdur.

Türkiye'deki siyasal kültürün ürettiği toplumsal sermaye, toplumsal hoşgörü, tanımadıklarına güven, tanımadıklarla dernek veya ortaklıklar kurmaya temel oluşturacak bir içeriğe dönene kadar uygulanan demokrasi rejimi ne olursa olsun, siyasal rejimin yarı demokrasi yarı otoriter bir görüntüde kalması hiç de şaşırtıcı olmamalıdır.

TÜRKİYE İÇİN TEK BİR İDEAL YÖNETİM BİÇİMİ VAR MIDIR?

José Antonio Cheibub

Siyasi Ekonomi ve Kamu Politikası Boeschenstein Profesörü
Illinois Üniversitesi (Urbana-Champaign)

Yönetim Biçimleri Hakkındaki Tartışmalar
Dünyadaki birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yönetim biçimleri hakkında bir tartışma sürmektedir. Ülke için en iyisi hangisidir? 1982 anayasasında (ve ondan önceki anayasaların hepsinde) yer alan parlamenter sistem mi; yeni cumhurbaşkanı doğrudan seçildiğinde oluşacak olan yarı başkanlık sistemi mi; yoksa Amerika Birleşik Devletleri ve birçok Latin Amerika ülkesinde uygulanan sisteme benzeyen, yürütme ve yasama kuvvetlerinin birbirinden kesin olarak ayrıldığı tam başkanlık sistemi mi? Dünyadaki birçok ülkenin aksine, Türkiye’deki yönetim biçimi değişiklikleri demokratik bir rejim içinde gerçekleşmiş olup bundan sonra da bu rejim içinde gerçekleşecektir. Temmuz 2007’deki anayasa referandumu sonucunda gerçekleşen değişiklikte de böyle olmuştur, AKP’nin tam başkanlık sisteminde ısrar

etmesi halinde de böyle olacaktır. Bir yönetim sisteminden diğerine demokratik ortamda geçilmesi nadiren rastlanan bir olaydır. Bir kaynağa göre bu, 1946’dan beri beş kez vuku bulmuş ve bunlardan üçü siyasi krizler vesilesiyle olmuştur¹.

¹ Siyasi krizler nedeniyle gerçekleşen üç yönetim biçimi değişikliğinden biri 1958’de Fransa’da (parlamentarizmden yarı başkanlık sistemine); biri 1961’de Brezilya’da (başkanlık sisteminden yarı başkanlık sistemine); ve biri de 1963’te yine Brezilya’da (tekrar başkanlık sistemine dönüş) olmuştur. Yönetim biçimi değişikliklerinin ciddi bir siyasi kriz yüzünden gerçekleşmediği iki vaka ise 2002’de Slovakya’da (başkanın doğrudan seçilmesi usulü ihdas edilerek başkanlık sisteminden yarı başkanlık sistemine geçiş) ve Slovenya’da (başkanın dolaylı olarak seçilmesi usulü ihdas edilerek yarı başkanlık sisteminden başkanlık sistemine geçiş). Bu beş vakada siyasi rejimlerin Cheibub da (2007) yapılan tanımları esas alınmıştır. Bu yönetim biçimi değişikliklerinin yanı sıra başkanların yetkilerinde de birçok değişiklik yapılmıştır; ancak bu tür değişiklikler her üç yönetim biçiminde de gerçekleşmiş olup bir sistemden diğerine geçilmesi sonucunu yaratmamaktadır.

Ancak, yönetim biçimi değişiklikleri ender olsa da, değişiklik gerektiği düşüncesi yaygın olup halen demokrasiyle yönetilen birçok ülkede sürekli tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Türkiye’deki yönetim biçimine ilişkin anayasa tartışmalarının bir benzeri yok gibidir, zira Türkiye, dünyada tam başkanlık sistemine geçişin düşünülebildiği pek az sayıdaki demokrasiden biri ve hatta belki de yegâne demokrasidir. Günümüzde tam başkanlık sistemini vaz eden anayasaları savunan pek yoktur. Başkanlık anayasası lehindeki savlardan, en doğrusu olmasa bile en yaygın olanı, başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi ile yürütme ve yasama kuvvetlerinin birbirinden kesin olarak ayrılması neticesinde, kriz durumlarında kararlılıkla ve acilen hareket edebilecek etkin bir yönetimin ortaya çıkacağıdır. Bu, Türkiye’de başkanlık sistemine geçiş savunanların en güçlü argümanıdır (Gönenç 2008: 522). Türk (2011) tarafından özetlenen diğer argümanlar hesap verebilirlik, teşhis edilebilirlik ve “demokratiklik” üzerine kuruludur. Hesap verebilirlik, hükümetlerin seçim olmadan da gidip gelebildikleri ve koalisyonların sık sık kurulabildiği parlamenter sistemlerin aksine, başkanlık sistemlerinde seçmenlerin beğendikleri politikalardan kimin sorumlu olduğunu bilmelerinden ve böylece onları seçimlerde cezalandırabilmelerinden veya ödüllendirebilmelerinden kaynaklanır. Teşhis edilebilirlik, hükümetlerin sıklıkla kapalı kapılar ardındaki pazarlıklarla kurulduğu parlamenter sistemlerin aksine, başkanlık sistemlerinde seçmenlerin hükümetin başında kimin olacağını bilmelerinden ve açık seçenekler arasında seçim yapabilmelerinden kaynaklanır. Son olarak “demokratiklik”in kaynağı ise hükümetin yasama organı tarafından seçildiği parlamenter sistemlerin aksine, başkanlık sistemlerinde hükümetin başının doğrudan halk tarafından seçilmesidir.

Bu argümanların tümü, ABD’de yaşayan İspanyol asıllı siyaset bilimci Juan J. Linz’in başkanlık sisteminin eleştirisini ve parlamenter sistemin savunmasını en veciz şekilde yaptığı ve yeni ufuklar açan çalışmasında büyük ölçüde çürütülmüştür. Linz’in başkanlık sisteminin doğasında var olan yönetilebilirlik sorunları ve parlamenter sistemin esnekliğine dair kuramı hem

politikacılar hem de akademisyenler arasında yaygın olarak kabul görmüştür. Bu kuramın postulatlarının daha sistematik bir şekilde incelenmesi ile başkanlık sistemine daha sıcak bakan bir görüş ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır.

Linz’in kuramına ve eleştirilerine geçmeden önce yönetim biçimlerini ya da rejim tiplerini tanımlamak yararlı olacaktır.

Kavramsal olarak bir demokraside yönetim biçimini, hükümet, yasama meclisi ve, şayet varsa, seçilmiş cumhurbaşkanı arasındaki ilişki belirler. Burada belirleyici olan temel ayrım

Türkiye’deki yönetim biçimine ilişkin anayasa tartışmalarının bir benzeri yok gibidir, zira Türkiye, dünyada tam başkanlık sistemine geçişin düşünülebildiği pek az sayıdaki demokrasiden biri ve hatta belki de yegâne demokrasidir. Günümüzde tam başkanlık sistemini vaz eden anayasaları savunan pek yoktur.

yasama organının hükümeti anayasada öngörülen görev süresi içinde düşürüp düşüremeyeceğidir. Hükümetlerin meclis tarafından düşürülemediği sistemler başkanlık türü sistemlerdir. Bu sistemlerde hükümet ve yasama organı ayrı ayrı oluşturulduğundan, yasama organı hükümetin bekasını etkileyemez. Hükümetlerin yasama organı tarafından düşürülebildiği sistemler ise parlamenter veya yarı başkanlık türü sistemlerdir. Parlamenter sistem ile yarı başkanlık sistemi arasındaki başlıca fark ise başkanlıkta devlet başkanının belli bir süre için halk tarafından seçilmesidir. Bu sistemde hükümetin düşürülmesi için iki mekanizma öngörülmüştür : bunlar yasama organının talep edebileceği güvensizlik oyu ile hükümetin bizzat isteyebileceği güven oyudur.

Başkanlık Anayasalarının (Öne Sürülen) Güçlükleri

Linz’in argümanının özü, başkanlık kavramının -yani yürütme ve yasama kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasının- yasama organının felç olmasına, hükümet krizlerine ve muhtemelen, demokratik uygulamaların ve kurumların erozyonuna zemin hazırladığı yönündedir. Linz’in ve onun çok sayıdaki takipçisinin hareket noktası, başkanlık sistemini tanımlayan kuvvetler ayrılığı ilkesinin, yürütme ve yasama organlarının “karşılıklı bağımlılığını” öngören parlamenter

sistemin aksine, yürütme ve yasama organları arasında bir “karşılıklı bağımsızlık” ilişkisini akla getirdiğidir (Stepan ve Skach 1993). Böylece her şey başkanlık sistemini tanımlayan kuvvetler ayrılığı ilkesi ile başlarken, siyasi aktörlerin kuvvetlerin ayrılığı çerçevesinin sunduğu imkanları kullanmasıyla ortaya çıkan bir dizi olumsuz ara sonuçlar vasıtasıyla muhtemelen demokratik kurumların erozyonu veya çöküşü gibi bir sonuca varabilmektedir.

Başkanlık sisteminin koalisyonların oluşmasını teşvik etmemesi ve bunun sonucu olarak sık sık azınlık hükümetlerinin kurulması, yürütme ve yasama organları arasında uyumsuzluğa ve bu hükümetlerin yasama alanında yeterince etkili olamamasına yol açar.

Linz’in argümanı iyi bilinir. Ben, başkanlık sistemini tanımlayan kuvvetler ayrılığı ilkesi ile demokratik kurumların giderek iş göremez hale gelmesi arasındaki bağlantıyı oluşturan adımlara ışık tutmak için burada sadece kısa bir özet yapacağım. Linz’in argümanının ilk adımı, başkanlık anayasalarının koalisyonların oluşmasına elverişli olmamaları, buna mukabil parlamenter anayasaların buna bolca yer vermesidir. Linz’e göre, başkanlık sistemlerinin işbirliğini ve koalisyonları teşvik etmemesinin başlıca üç nedeni vardır. Bunlardan ilki başkanların belli bir süre için göreve gelmeleri ve seçimle iş başına gelen başkanların görevlerine siyasi nedenlerle son verilememesidir. Başkanların görevde kalmak için yasamanın desteğine ihtiyaçları olmaması nedeniyle, kendi partileri dışındaki siyasi partilerle işbirliği yapmaya da ihtiyaçları yoktur.

Başkanlık sisteminin koalisyonları teşvik etmemesinin ikinci nedenini iki faktör belirler: başkanların belli bir süre için göreve gelmeleri ve ülke genelinde halk tarafından seçilmeleri. Linz’e göre bu durum başkanları sahip oldukları yetkileri abartılı bir şekilde yorumlamaya ve tek başına yönetme kabiliyetlerini gerçekte olduğundan daha fazlamış gibi algılamaya sevk eder. Bu akıldışı iktidar hissine sıkça verilen örnek 1973’te bir askeri darbeye devrilen Şili devlet başkanı Salvador Allende’dir. 1970 yılında oyların sadece üçte birini alarak seçilen Allende, sanki

Şilililerin büyük çoğunluğunun desteğine sahipmiş gibi ülke ekonomisinin devletleştirilmesi de dahil olmak üzere bir dizi tartışmalı reformu yürürlüğe koymuştu.

Son olarak Linz’e göre başkanlık sisteminde siyaset, toplamı sıfır olan, kazananın her şeyi aldığı bir oyundur. Seçimi sadece bir kişi kazanabilir. Bu da işbirliğini veya koalisyon kurmayı teşvik edici bir durum değildir.

Parlamente sistemde hükümetlerin iktidarda kalmak için yasama organında çoğunluğun güvenini kazanmaları gerektiğinden, sistem işbirliğini teşvik edici unsurlar içerir. Parlamento sistemde hükümetler kendi aralarında işbirliğine yatkın, parti içi disiplinin yüksek olduğu siyasi partilerden meydana gelen bir çoğunluk tarafından desteklenir. Buna mukabil başkanlık sisteminde partileri bu yönde davranmaya teşvik edecek faktörler mevcut olmadığından, kurulacak hükümetler büyük olasılıkla, ya azınlık hükümetidir ya da sadece kâğıt üzerinde çoğunluk sahibidir. Böylece, parlamenter sistem yasama organını programlı bir şekilde ulusal sorunlara odaklı hareket etmeye teşvik ederken, başkanlık sistemi daha ziyade “klientelist” ve “partikülerist” sorunlara odaklanan bir yasama organına zemin hazırlar.

Başkanlık sisteminin koalisyonların oluşmasını teşvik etmemesi ve bunun sonucu olarak sık sık azınlık hükümetlerinin kurulması, yürütme ve yasama organları arasında uyumsuzluğa ve bu hükümetlerin yasama alanında yeterince etkili olamamasına yol açar. Dolayısıyla başkanlık tipi demokrasilerde yürütme ve yasama organları arasında uyumsuzluk ve kilitlenme ihtimalinin daha kuvvetli olması sistemin bu belirleyici özelliğinin bir sonucudur. Bir analistin ifadesiyle, “bu durum esas itibarıyla hükümetin iki bileşeninin birbirinden ayrı seçilmesinden kaynaklanmakta, görevin belli bir süre için olması ise durumu daha da kötüleştirmektedir” (Mainwaring 1993: 209).

Linz’e göre, yasama organının desteğine sahip olmayan başkanlar programlarını uygulamak için meclisi devre dışı bırakmayı denerler. Örneğin, kararname yetkilerini sık sık kullanırlar. Oysa yasama meclisini baypas ettiği söylenen bu uygulama demokratik meşruiyete zarar verir. Başkanların kararname yetkilerini sık sık kullanmaları, ilkesel olarak parlamento devre dışı bırakmak için kararnamelere ihtiyaç duyulmayan parlamenter sistemlerle tezat teşkil eder. Zira

parlamentoda hükümeti destekleyen bir çoğunluk olacağına göre bu çoğunluğun zaten hükümetin çıkarmak istediği yasaları da kabul edeceği düşünülür.

Özetle hükümetin başının görev süresinin belli olması nedeniyle başkanlık sistemlerinin en belirleyici özelliği hükümetin kolları arasında işbirliğinin çok az veya hiç olmamasıdır. Dolayısıyla başkanlık sisteminde gerek azınlık hükümetlerine gerekse hükümet ile yasama organı arasındaki anlaşmazlık ve çıkmazlara sıklıkla rastlanabilir. Fakat, parlamenter sistemdeki bu tür anlaşmazlıkların anayasal çerçevede halledilmesini sağlayan mekanizma, yani parlamentoda çoğunluk sahibi olmayan bir hükümetin düşürülmesi usulü, başkanlık sisteminde mevcut değildir. Bu nedenle, başkanların parlamentoda azınlığa düşmesi ve çıkmazlar karşısında ilgili aktörleri aralarındaki anlaşmazlıkları anayasa dışı yollardan çözmeye sevk eder. Başkan veya meclis veya ikisi birden siyasi krizleri çözmek için ordu gibi dış aktörleri müdahaleye davet eder. Linz’e göre bu, Latin Amerika’nın tarihi geleneği ve bu bölgede 20. yüzyılda yaşanan rejim istikrarsızlıklarının açıklamasıdır.

Böylece, Juan Linz tarafından geliştirilip siyaset ve akademi dünyasında birçok kişi tarafından kabul gören bu kuram, başkanlık kurumlarının gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede siyasi gündemi meşgul eden hassas meselelerle başa çıkabilecek güçte hükümetlerin kurulmasına uygun zemini oluşturmadığını öne sürmektedir. Bu tür meseleler karşısında hükümet etmek her koşulda zordur. Hele kurumlar düzeninin, güçlü bir olasılıkla, mecliste ancak zayıf bir destek bulabilecek hükümetler ile ana stratejileri bağımsız hareket etmek olan partiler ve politikacılar üreteceği koşullarda hükümet etmek neredeyse imkânsız hale gelir. Patlak verebilecek siyasi krizlere çare olabilecek anayasal çözümlerin yokluğu karşısında, siyasi aktörlerin silahlı kişilerden medet umup bunları duruma müdahale ederek sıkıntılarını sona erdirmeye çağırmaktan başka seçeneği yoktur. Başkanlık sistemlerinin belirleyici özellikleri olması gereken hesap verebilirlik, teşhis edilebilirlik ve “demokratiklik” buraya kadardır. Demokrasi sistemin işleyişinin kurbanı oluyorsa tanımı itibarıyla bunların hiçbirisi anlam ifade etmez.

Tarihi Kanıtlar Ne Diyor?

Tarih Linz’in argümanını güçlü bir şekilde destekler gibi görünen kanıtlar sunmaktadır. Dünyada demokrasinin

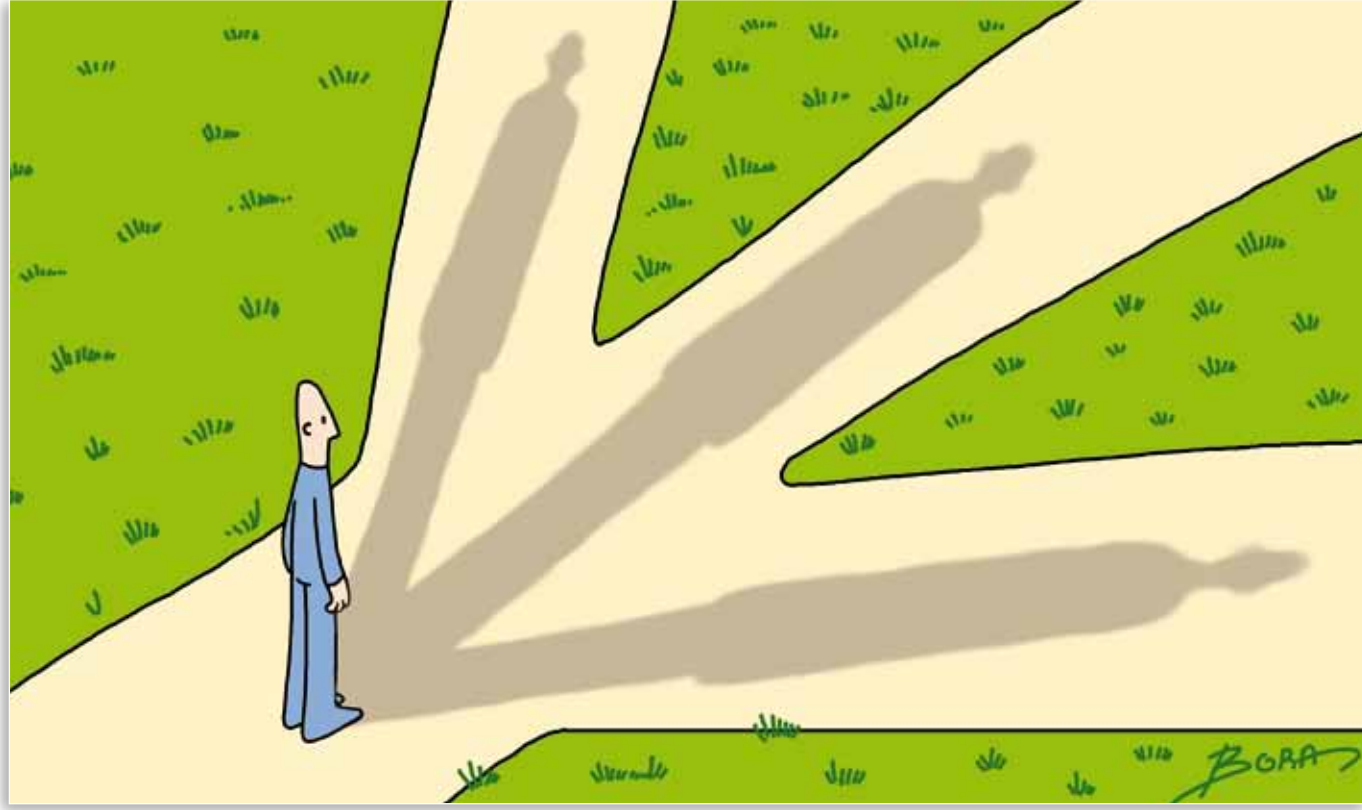
uzun süredir nispeten istikrarlı bir biçimde var olduğu sadece bir avuç ülke vardır. Bu ülkeler hangileri olursa olsun içlerinden sadece biri, Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sistemiyle yönetilir. Diğerlerinin tümünde tam parlamenter veya yarı başkanlık anayasaları vardır. Ayrıca büyük bir çoğunluğunun bir başkanlık anayasasına sahip olduğu Latin Amerika 20. yüzyıl boyunca dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri olmuştur. Bunu idrak etmek için 1946 ile 2002 yılları arasında dünyada 157 rejim değişikliği olayının vuku bulduğunu düşününüz. Bu olaylar sonucunda, ya bir demokrasi diktatörlüğe, ya da bir diktatörlük demokrasiye dönüşmüştür. Latin Amerika ülkeleri dünyadaki ülkelerin yaklaşık % 9’unu oluşturduğu halde rejim değişikliklerinin % 37’si bu bölgede meydana gelmiştir. Son ve belki de en önemli ayrıntı olarak, 1946-2002 döneminde mevcut parlamenter demokrasilerin ortalama ömrü 58 yıl iken aynı dönemde başkanlık demokrasilerinin ortalama ömrü sadece 24 yıl olmuştur².

Ancak, başkanlık kurumlarının demokrasilerde istikrarsızlığa neden olan unsur olduğuna ikna olmak için bu tür kanıttan daha fazlasına ihtiyacımız var. Nitekim son zamanlarda yapılan araştırmalar Linz’in argümanında kuvvetlerin ayrılığı ile demokratik istikrarsızlık arasında kurduğu bağlantıyı destekleyen gerçek olgular olmadığını göstermiştir. Bu araştırmalar beş maddede özetlenebilir.

Dünyada demokrasinin uzun süredir nispeten istikrarlı bir biçimde var olduğu sadece bir avuç ülke vardır. Bu ülkeler hangileri olursa olsun içlerinden sadece biri, Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sistemiyle yönetilir.

Bunlardan ilki yürütme ve yasama arasındaki çıkmazların müzmin bir başkanlık demokrasisi hastalığı olmadığıdır. Başkanlık sistemlerinde çıkmaza yol açacak kurumsal ve siyasi koşullar, ancak muhalefet partilerinin yasama organında çoğunluğa sahip olduğu fakat bu çoğunluğun

² 1946-2002 döneminde bir parlamenter demokrasinin herhangi bir zamanda sonunun gelmesi olasılığı 0,0171 iken bir başkanlık demokrasisinininki 0,0416 idi.

başkanın vetosunu aşmaya yeterli olmadığı durumlarda oluşur. Çünkü bu koşullarda yasama organı muhalefetin tercih ettiği yasa tasarılarını onaylar (zira muhalefet çoğunluktadır), başkan bu tasarıları veto eder (zira bu tasarılar başkanın değil muhalefetin hoşuna giden şeyleri içerir), fakat muhalefet başkanın vetosunu aşmak için gereken çoğunluğu bulamaz. Bu durumlarda çıkmaza girilir, ancak bunlar sık karşılaşılan durumlar değildir. Dünyadaki bütün demokrasilerin 1946-2002 dönemine ait verilerini kullanarak ulaştığım sonuca göre çıkmaza zemin hazırlayan koşullar başkanlık anayasaları altında geçen yılların en fazla yaklaşık üçte birinde mevcuttu. Üstelik, ve belki de daha önemlisi, bu çıkmaz koşulları ile başkanlık demokrasilerinin çökme olasılığı arasında hiçbir korelasyon yoktu. Yani başkanlık demokrasilerinde çıkmaz durumlarının görülme sıklığının nispeten düşük oluşu ve demokrasilerin çöküşü ile korelasyonun bulunmayışı Linz'in argümanından çıkarılan beklenti ile çelişmektedir.

İkinci olarak, parlamenter demokrasilerde çıkmazların yaşanmadığını düşünmek bir yanılgıdan ibarettir. Parlamenter sistemde çıkmaz, hükümetlerin birbiri peşi sıra gelip gittiği dönemlerde olur. Fransa'da 4. Cumhuriyet ile parti sisteminin 1992'de çökmesinden önceki İtalya, parlamenter demokrasilerde yaşanan çıkmazların en iyi

örnekleri olarak gösterilir. 1989 ile 1990 yılları arasındaki Yunanistan ve Nisan 1996 ile Eylül 1999 arasındaki Hindistan da başka örneklerdir. Bu örneklerin ikisinde de yaşayabilir bir hükümet ancak üç seçim yapıldıktan sonra ortaya çıkabilmiştir. Dolayısıyla anayasal yapılar farklı olduğu gibi girilen çıkmazlar da mutlaka farklı olacaktır. Fakat bu birinin çıkmazının diğerininkinden daha iyi olduğu anlamına gelmez. Her iki örnekte de eksik olan şey, hükümetin politikalarını destekleyecek bir çoğunluktur.

Üçüncü olarak, başkanlık rejimlerinin siyasi aktörleri koalisyon kurmaya teşvik etmediği doğru değildir. Ortak yazarlarla birlikte 2004'te yayımladığımız bir belgede koalisyon kurma teşviklerinin her iki sistemde de aşağı yukarı aynı olduğunu; başkanlık sisteminde yasama organının parlamenter sistemde olduğundan farklı bir şekilde kitlenebileceğini; ancak, yasama organındaki bu kilitlenmenin sadece çok belirli kurumsal koşullar varsa ve çoğu kez anlaşmazlığın taraflarından birinin statükoyu sürdürmekte çıkar görmesiyle ortaya çıkabileceğini göstermiştik. En önemlisi, başkanlık sistemlerinde azınlık hükümetlerinin parlamenter sistemdekiyle aynı nedenlerden dolayı kurulduğunu, yani bunların hükümeti kurmakla görevlendirilen partinin (başkanlık sistemlerinde başkanın partisi; parlamenter sistemlerde yasama organındaki en

büyük parti) bütün bakanlıklara sahip olması ama bunun karşılığında diğer partilerle siyasi tavizler üzerinden yapılan bir pazarlık sonucu oluştuğunu da göstermiştik. Bu şekilde kurulan hükümetler kabinede bakanlık sahibi olan partilerin kontrolündeki meclis sandalyelerinin oranının % 50'den az olması bakımından azınlık hükümeti sayılabilir. Fakat bunların yasama organında destekten yoksun olmaları gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine, bunlar ampirik olarak, yasama açısından çoğunluğa sahip bir koalisyon hükümeti kadar etkilidirler. Bu tartışmanın son noktası koalisyon kurmada parlamenter demokrasiler ile başkanlık demokrasileri arasındaki farkın nitel değil, sadece nicel olduğudur. Kurumsal farklılıklara rağmen teşvikler her iki sistemde de aynıdır.

Askeri diktatörlüklerin ardından kurulan demokrasiler sivil diktatörlüklerin ardından kurulan demokrasilerden daha istikrarsızdır; diğer taraftan, askeri diktatörlüklerin ardından başkanlık demokrasilerinin kurulması olasılığı da daha yüksektir.

Dördüncü olarak, konuyla ilgili güçlü bir inanışın aksine, başkanlık rejimleri çok partili sistemlerle uyumsuz değildir. Başkanlık demokrasilerinin (ve parlamenter demokrasilerin) çöküntüye uğrayarak yerlerini otoriter bir rejime bırakma tehlikesi aslında yasama organının birçok siyasi partiye bölünmüş olduğu durumlardan ziyade parti sayısının makul düzeyde olduğu durumlarda daha büyüktür. Ayrıca, bir koalisyon hükümetinin ortaya çıkma olasılığı hem başkanlık sistemlerinde hem de parlamenter sistemlerde parti sayısı ile birlikte artar. Dolayısıyla, çok partili başkanlık demokrasilerinde karşılaşılan hükümet etme sorunları ne olursa olsun, bu sorunlar partilerin koalisyon kuramamasından kaynaklanmamaktadır.

Son olarak, siyasi partiler arasında ve partilerle hükümet arasında işbirliğini teşvik edecek, yönetim biçiminden

başka kurumsal özellikler de vardır. Güçlü bir gündeme ve yasama yetkilerine sahip olan hükümetler, partileri mecliste çoğunluğu elde tutmasa bile yasama konusunda güvenilir işbirlikleri oluşturabilirler. Tıpkı parlamenter sistemde başbakanların yaptığı gibi yasama organında çoğunluğunu oluşturan unsurlarla gayet avantajlı bir konumdan pazarlık yapıp her iki tarafın da kabul edebileceği politikalar için destek isteyebilirler. Başkanlık demokrasileri arasında, başkanların doğrudan yasama faaliyetinde bulunma ve yasama gündemini belirleme konusunda sahip oldukları yetkiler bakımından hatırı sayılır farklar mevcuttur. Bunlar başkanların kurumsal olarak zayıf olduğu Amerika Birleşik Devletleri örneğinden, başkanların kanun hükmünde kararname çıkarmalarına izin verildiği, bütçe teklifi yapma konusunda münhasıran yetki sahibi olduğu ve yasa tasarılarının meclisten hangi tempoda geçeceğini belirleyebildiği Brezilya ve Şili gibi örneklerle kadar çeşitlilik gösterir. Dolayısıyla, başkanlık demokrasilerinde yürütme-yasama ilişkilerinin ayrıntıları, kuvvetlerin ayrılığı ilkesinden kaynaklanabilecek merkezkaç kuvvetlerinin etkisini bertaraf etme bakımından önem taşır.

Anlaşılabileceği üzere, son zamanlarda yapılan araştırmalar başkanlık sisteminden kaynaklanacak sorunların sanıldığı kadar sık ortaya çıkmadıklarını, ve çıksalar bile demokrasinin sonunu getirmediklerini göstermiştir. Aynı zamanda, başkanlık tipi bir yönetim biçimi benimsemiş olan ülkelerde (Latin Amerika ülkeleri gibi) rejimin istikrarsızlığına yol açan şeyin başkanlık sisteminin kendisi olmadığına dair kanıtlar da mevcuttur.

Kendi çalışmamda başkanlık demokrasilerinde istikrarsızlığın nedeninin, aynı zamanda askerlerin liderliğindeki diktatörlük yönetimleri altında yasama olasılığının daha yüksek olduğu ülkelerde başkanlık

Bir başkanlık demokrasisi ile bir parlamenter demokrasinin ortalama ömürleri neredeyse birbirinin aynısıdır. Dolayısıyla, başkanlık demokrasilerinde istikrarsızlık seviyesinin daha yüksek olmasının nedeni başkanlık sisteminin doğasında var olan kurumsal özellikler değil, militarizm ile başkanlık sistemi arasındaki bağıdır.

kurumlarının daha fazla görülmesi olduğunu savundum. Askeri diktatörlüklerle başkanlık sistemleri arasında bir bağ olduğunu ve bu bağın başkanlık demokrasileri ile parlamenter demokrasilerin birbirinden nasıl farklı şekillerde ayakta kaldıklarını tam anlamıyla açıkladığını gösterdim: askeri diktatörlüklerin ardından kurulan demokrasiler sivil diktatörlüklerin ardından kurulan demokrasilerden daha istikrarsızdır; diğer taraftan, askeri diktatörlüklerin ardından başkanlık demokrasilerinin kurulması olasılığı da daha yüksektir.

Bunu dikkate aldığımızda (örneğin askeri diktatörlüklerin ardından kurulan başkanlık demokrasilerinin ve parlamenter demokrasilerin ayakta kalma oranlarını karşılaştırarak), demokrasilerin ayakta kalma şeklinin değişik yönetim biçimlerinde hep aynı olduğunu görürüz: bir başkanlık demokrasisi ile bir parlamenter demokrasinin ortalama ömürleri neredeyse birbirinin aynısıdır. Dolayısıyla, başkanlık demokrasilerinde istikrarsızlık seviyesinin daha yüksek olmasının nedeni başkanlık sisteminin doğasında var olan kurumsal özellikler değil, militarizm ile başkanlık sistemi arasındaki bağıdır³.

Sonuç olarak, başkanlık demokrasilerinin sorunu “kurumsal açıdan kusurlu” olmaları değildir demek isabetsiz olmaz. Sorun, bunların daha ziyade biçimlerinden bağımsız olarak istikrarsızlık eğilimi taşıyan demokrasilerin bulunduğu toplumlarda var olmalarıdır. Örneğin, başkanlık kurumlarına, bağımsızlığının başından beri askerin siyasetin içinde olduğu Latin Amerika’da sıkça rastlanır. Eğer eski Latin Amerika cumhuriyetleri parlamenter anayasalar benimsemiş olsaydı (ki böyle bir seçeneğin o dönemlerde mevcut olmadığını belirtmemiz gerekir) bu parlamenter demokrasilerin istikrarsızlık derecesi de çok daha yüksek olurdu. Dolayısıyla, yeni demokrasilerden birçoğunun başkanlık kurumlarını “seçmesinden” duyulan endişeler, aynen Türkiye’nin başkanlık sistemini benimsemesi halinde demokrasisinin

³ Militarizm ile başkanlık sistemi arasındaki bağın nasıl oluştuğu sorusu burada yer darlığı yüzünden tüm boyutlarıyla ele alamadığım önemli bir sorudur. Şunu söylemekle yetineyim: Bu bağ askerlerin başkanlık tipi yönetim biçimini parlamenter yönetim biçimine tercih etmesinden kaynaklanmamıştır. Şahsi görüşüme göre asker ile başkanlık sistemi arasındaki bağ tarihsel bir kazanın ürünüdür: var oluş nedeni yirminci yüzyılın ortalarında millitarizmin (anayasal çerçeveden bağımsız nedenlerden dolayı) güçlü olduğu ülkelerin aynı zamanda başkanlık kurumlarını benimsemiş ülkeler olmasıdır.

zarar göreceğine dair endişeler gibi mesnetsizdir. Tamamen kurumsal bir bakış açısıyla başkanlık sistemi parlamenter sistem kadar istikrarlı olabilir. Ancak, aşağıda tartışacağım üzere bu, yönetim biçimini değiştirmek için iyi bir sebep değildir.

Yarı Başkanlık Sistemleri

Yarı başkanlık anayasasına sahip demokrasilerin sayısı 1989’dan beri patlama gösterdi. Gördüğümüz gibi, yarı başkanlık anayasaları halk tarafından belli bir süre için seçilen bir başkan ile ayakta kalması yasama organındaki çoğunluğun güvenine bağlı olan bir hükümeti bir araya getiren anayasalardır. 1946 yılında bu iki özelliği bir araya getiren sadece üç demokrasi vardı: Finlandiya, İzlanda ve İrlanda. Bu sayı 1955’te Avusturya’nın tam

Yeni demokrasilerden birçoğunun başkanlık kurumlarını “seçmesinden” duyulan endişeler, aynen Türkiye’nin başkanlık sistemini benimsemesi halinde demokrasisinin zarar göreceğine dair endişeler gibi mesnetsizdir. Tamamen kurumsal bir bakış açısıyla başkanlık sistemi parlamenter sistem kadar istikrarlı olabilir.

bağımsızlık kazanmasıyla dörde, 1958’de ise Fransa’nın yeni anayasasını benimsemesiyle beşe çıktı. Yarı başkanlık demokrasilerinin sayısı Portekiz’in yarı başkanlık anayasası temelinde demokrasiyi benimsediği 1976 yılına kadar değişmedi. Bir sonraki artış ise ancak Bulgaristan, Polonya, Romanya, ve Komor Adalarının demokrasiyi ve yarı başkanlık anayasalarını benimsediği 1990’da meydana geldi. Bu sayı o zamandan bu yana çoğu Doğu Avrupa ve Afrika’da, birkaçı da Asya’da olmak üzere yeni ülkelerin eklenmesiyle artmaya devam etti. 1946 yılında tüm demokrasilerin sadece % 9’unda ve güven oylamasına dayalı hükümet sistemlerinin % 18’i yarı başkanlık sistemi ile yönetilirken 2006’da bu oranlar sırasıyla % 22 ve % 35’e yükselmisti. Özellikle 1990’dan sonra birçok yeni demokrasinin yarı başkanlık anayasası kabul ettiği açıkça görülmektedir.

Yarı başkanlık demokrasilerinin sayısındaki artış bu sisteme gösterilen ilgiyi de doğal olarak arttırdı. Yarı başkanlık sistemleri hakkındaki çalışmaların büyük bir çoğunluğu başkanlık konusuna odaklanarak, yarı başkanlık türü yönetim biçiminin barındırdığı düşünülen güçlüklerin etkisini azaltacak başkanlık yetkilerinin kombinasyonu üzerinde durdular. Bu güçlükler yürütme organının iki başlı tabiatıyla ilgilidir: yani gerek başkan gerekse başbakan demokratik sürecin birer ürünü olduğundan, her ikisi de yürütmenin esas başı benim diyebilir. Sorun, yetkilerin net bir şekilde belirlenmemesinden ve/veya oyunculardan birinin anayasanın diğer oyuncuya tahsis ettiği alana girmek istemesinden çıkabilir. Aynen yukarıda tartıştığımız başkanlık sistemlerine ilişkin görüşümüzde belirtildiği gibi, yarı başkanlık sistemleri de, özellikle “kohabitasyon” durumlarında ve/veya anayasada başkanlara büyük yetkilerin verildiği örneklerde, tabiatları itibarıyla sorunludur ve başkanlarla başbakanlar arasında uyumsuzluğa ve yasama sürecinin kilitlenmesine açıktır. Bu koşullarda sık sık krizler çıkar ve bunlar giderek demokrasinin çökmesine veya en azından ülkenin demokratik statüsünün zedelenmesine yol açabilir.

Ancak, başkanlık sistemlerinde olduğu gibi, yarı başkanlık sistemlerinin demokratik performans üzerinde olumsuz etkisi olduğunu destekleyen kanıtlar olduğu kadar bunu desteklemeyen kanıtlar da vardır.

En İyisi Hangi Anayasa?

O zaman Türkiye için en iyi anayasa hangisidir? Bu soruya cevap verebileceğimi aklımdan bile geçiremem. Ne var ki, yukarıda anlatılanlar bir ülkenin kabul ettiği geniş anayasal çerçeve hakkındaki tartışmaların aslında kuru gürültü

olduğunu ya da pek az anlam ifade ettiğini düşündürüyor. Hangi kurumlar manzumesini seçersek seçelim, kurumlarımız başka olsaydı şu krizi ne güzel idare ederdik diyebileceğimiz durumları hayalimizde canlandırmak her zaman mümkündür. Başkanlık sistemlerinde yasama organı

Değişiklik ihtiyacı hakkında siyasi yelpazenin tümünü kapsayan bir uzlaşma yoksa söz konusu değişiklikten elde edilecek faydanın, bu değişikliği gerçekleştirmek için ödenecek bedelden daha fazla olacağı kesin değildir.

felce uğrayabilir ve hükümet etmekten aciz hükümetler ortaya çıkabilir. Yarı başkanlık sistemlerinde ise başkan ve başbakan birbirinden ayrı, zıt ideolojilerdeki partilere mensup ise aralarında anlaşmazlık çıkabilir. Parlamenter sistemlere gelince, bunlarda yasama organının desteğini kazanamayan hükümetler birbirinin peşi sıra gidip gelebilir ve sıklıkla kurulan koalisyon hükümetlerine seçmenlerin hesap sorması zorlaşır.

Burada işin özüne yönelik soru bu kurumların hepimizin sakınmak istediği anlaşmazlıkların veya krizlerin nedeni olup olmadıklarıdır. Eğer buna (bize varsayımlardan yola çıkarak, bu kurumlar olmasaydı krizler de olmazdı dedirtecek anlamda) neden oluyorsa o zaman bu kurumları değiştirmek için elden ne geliyorsa yapmak isabetli olur. Fakat neden olmuyorsa, o zaman siyasi sermayemizi halledilmesini istediğimiz meseleleri halletmeye yaramayacak bir şeyi değiştirmek için harcamak en azından siyaseten verimsiz bir davranış olur. Mevcut kurumlarda marjinal değişikliklere gitmek veya farklı kelimelerle ifade edecek olursak, geniş anayasal çerçevenin tali unsurlarını değiştirmek, amaca daha çok hizmet edecektir.

Kurumların nedensel etkisini değerlendirmek, birçoğu aşılması mümkün olmayan güçlüklerle dolu bir iştir. Fakat bunu göz önünde bulundursak bile yukarıda gözden geçirdiğimiz kanıtların ağırlıklı olarak işaret ettiği sonuç, geniş anayasal çerçevelerin siyasi krizlerin ve demokrasideki kötü performansın nedenleri olarak görülemeyeceğidir. Dolayısıyla, değişiklik ihtiyacı hakkında siyasi yelpazenin tümünü kapsayan bir uzlaşma yoksa söz konusu değişiklikten

elde edilecek faydanın, bu değişikliği gerçekleştirmek için ödenecek bedelden daha fazla olacağı kesin değildir.

Ancak bu, hiçbir şey yapmadan bekleyelim anlamına gelmez. Bu makaledeki kısa tartışmadan çıkarılacak bazı dersler var. Kurumsal reformlar söz konusu olduğunda bu derslerin makul bir hareket tarzına işaret edebileceğini

Dünyada yönetim biçimini değiştiren demokrasilerin sayıca neden bu kadar az olduğunun açıklaması kurumların kök salıcı tabiatında gizlidir. Kurumların kolayca sökülüp atılamaması değişikliklerin bedel ödenmeden yapılamayacağını ve “kurumsal tasarımın” uzay boşluğunda oluşmadığını hatırlatır.

umabiliriz. Bu derslerden ilki, başkanlık sistemiyle yönetilen mevcut demokrasilerin kaderinin başarısızlık olmadığını düşündürmesidir. Başkanlık kurumları onları benimseyen ülkelerin (çoğu Latin Amerika’da fakat aynı zamanda Afrika ve Asya’da bulunan ülkeler) birçoğunun tipik özelliği olan rejim istikrarsızlığına neden olmaz.

Derslerden ikincisi, yukarıdaki analizin önemli bir gerçeğe, yani yönetim biçimi gibi temel kurumlar başta olmak üzere, kurumları söküp atmanın zor olduğuna dair ipuçları içerdiği. Bunun nedenleri aşikâr olsa gerektir: bu kurumlar oluşturdukları çerçeve dahilinde hareket edecek olan aktörlerin beklentilerini besler; onlara gelecekte kendilerini nelerin beklediğini ve gelecekteki şanslarını arttırmak için şu anda neler yapmaları gerektiğini anlatır. Bu kurumların değişmesi demek, bu aktörlerin kendilerini bir meçhuller boşluğuna bırakmaları demektir. Dünyada yönetim biçimini değiştiren demokrasilerin sayıca neden bu kadar az olduğunun açıklaması kurumların kök salıcı tabiatında gizlidir. Bu tabiat aynı zamanda bir ülkenin hangi yürütme-yasama kurumlarına sahip olacağını kestirmenin en iyi yolunun o ülkenin önceki anayasasına bakmak olduğu gerçeğini de açıklar. Kurumların kolayca sökülüp atılamaması değişikliklerin bedel ödenmeden yapılamayacağını ve “kurumsal tasarımın” uzay boşluğunda oluşmadığını hatırlatır. Bu yüzden kurumsal “tercih” lisanı dikkatli kullanılmalıdır; zira tarihi koşullar bazen bu tercihi büyük ölçüde kısıtlar.

Son ders ise şudur: kurumsal bir bakış açısından başkanlık sistemi parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi kadar işlerlik taşıyan bir yönetim biçimi olduğundan, bu tip bir yönetim biçimine takılıp kalmış ülkelerin önünde mutlaka otoriter bir yönetim ihtimalinin olması gerekmez. Bu durumda siyasi bir görüş açısıyla, ister başkanlık, ister parlamenter, isterse yarı başkanlık olsun, yönetim biçimini veri olarak kabul etmek ve mevcut sistemi iyileştirmeye odaklanmak daha etkili ve hattâ daha sağlıklı bir davranış olabilir. Geniş anayasal çerçeve seviyesinin altında yapılacak kurumsal tercihlerin menüsü oldukça zengindir. Her kalem birçok seçenek içerir ve bunların benimsenmesindeki kısıtlamalar muhtemelen daha azdır; zira bu seçenekler yönetim biçiminin yarattığı beklentilerde büyük değişikliklere yol açmayacak kurumsal ayrıntıları temsil

eder. Sadece birkaç örnek vermek gerekirse bunlar arasında seçim sistemlerinin çeşitli veçheleri; yürütmenin başının sahip olduğu yetkilerin veya çift başlı bir yürütme organı söz konusuysa bu yetkilerin dağılımının net bir şekilde belirlenmesi; yasa koyma süreci ve yasama organının nasıl tertipleneceği yer alır. Bir ülkenin otoriter yönetim mirasıyla nasıl başa çıkılacağı ve askerinin nasıl kontrol altında tutulacağına ilişkin mekanizmalar da seçenekler arasındadır.

Siyasi bir görüş açısıyla, ister başkanlık, ister parlamenter, isterse yarı başkanlık olsun, yönetim biçimini veri olarak kabul etmek ve mevcut sistemi iyileştirmeye odaklanmak daha etkili ve hattâ daha sağlıklı bir davranış olabilir.

Kurumsal reform menüsündeki lezzetlerden tatmak isteyenlerin önündeki seçenekler çoktur. Hangi yönetim biçiminin en iyisi olduğunu tartışmaktansa mevcut sistemi daha iyi işler hale getirmeye kafa yormak daha isabetli olacaktır.

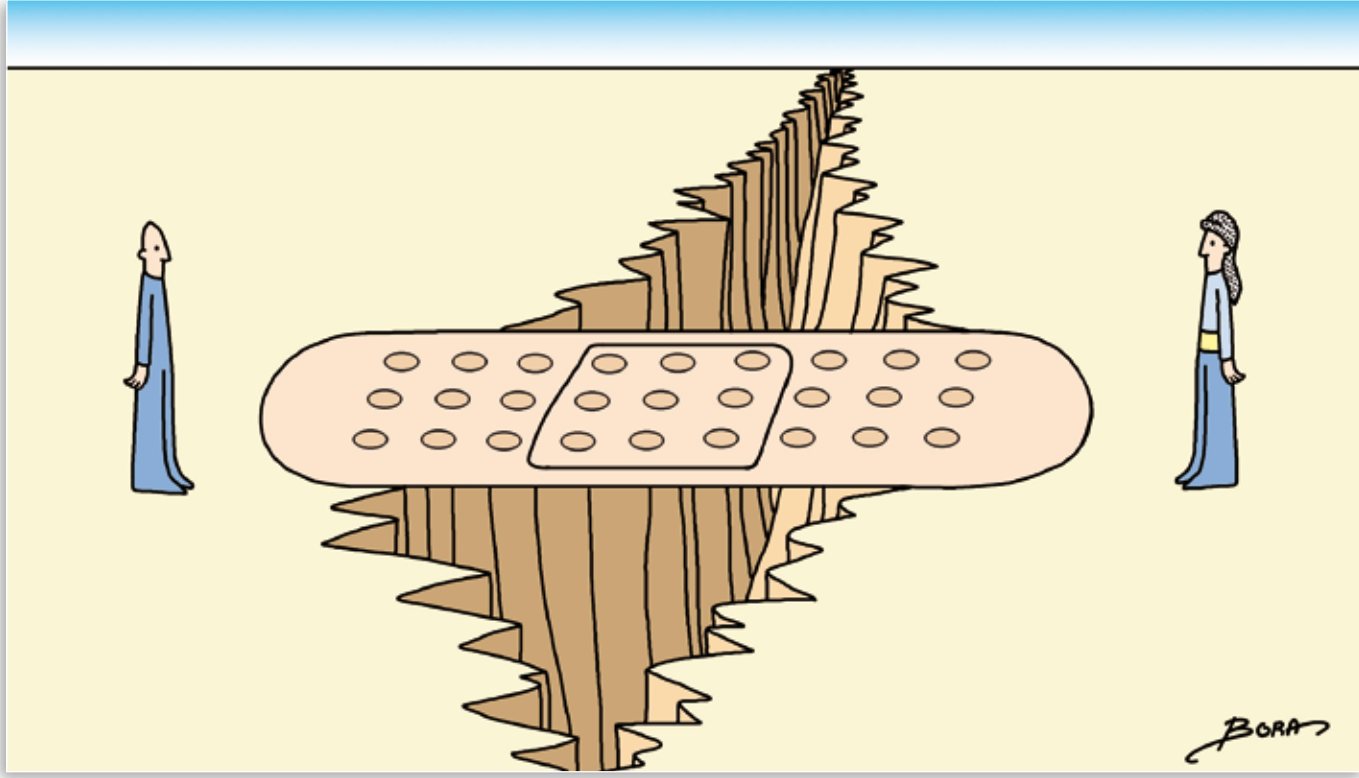
Rönesans Gayrimenkul Yatırım **“Türkiye’nin En İyi Gayrimenkul Geliştirme Şirketi”**

2001 yılından bu yana Türkiye’nin çeşitli kentlerinde alışveriş merkezi, otel ve karma amaçlı projelere imza atan gayrimenkul sektörünün öncü kuruluşu **Rönesans Gayrimenkul Yatırım**, Euromoney tarafından 2011 yılında “**Türkiye’nin En İyi Gayrimenkul Geliştirme Şirketi**” (Best Real Estate Developer in Turkey - Overall) ödülüne layık görüldü.

MARŞPARK AVM / Kahramanmaraş

TÜRKİYE’NİN IRAK POLİTİKASINDAKİ FAY HATLARI

Soli Özel

Kadir Has Üniversitesi ve Habertürk Gazetesi

Verda Özer

Analist, Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik

ABD’nin tüm bölgeyi kendi imajına göre yeniden şekillendirebileceğini umarak giriştiği talihsiz Irak savaşı Irak’ta Sünni Arapların mutlak üstünlüğüne dayalı yönetimi sona erdirdi. Şiiler ve Kürtler yeni rejimin başat aktörleri haline geldiler. Ayrıca, İran’ın Körfez bölgesindeki etkisi arttı. Savaş ABD açısından büyük bir hesap hatasıyla 17. Yüzyıl’dan beri Şii İran ile Sünni dünyası arasında ikincisinin lehine oluşmuş bölgesel dengiyi bozdu.

ABD’nin Irak topraklarından çekilmesinden sonra gerek İran gerekse ona karşı çıkan muhafazakâr Sünni Arap ülkeleri mezhep ayrılıkları üzerinden çatışmayı körükleyecek şekilde pozisyon alıyorlar.

Türkiye’nin Irak politikası da bu değişen gerçekler ışığında yeniden şekilleniyor. Peki ne oldu da, Türkiye Irak’taki tüm siyasi gruplara eşit mesafede durma politikasından uzaklaştı? Türkiye Irak’taki gelişmelerin yönünü tayin edebiliyor ve yön verebiliyor mu, yoksa gelişmelerin arkasından koşmaya mı çalışıyor?

1991 Körfez Savaşı - 2003 Irak Müdahalesi

Irak meselesi, Türkiye için hep Kuzey Irak ve Kürt meselesi bağlamında değerlendirilmiş, Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt devleti kurulması ihtimali sürekli gündemde tutularak güvenlik eksenli bir politika güdülmüştü. Turgut Özal döneminde Türkiye, Irak’a karşı daha pragmatik, dengeli ve yapıcı bir politika izlemişti. Bu yaklaşım Irak’ın 1990 Ağustos’unda Kuveyt’i işgal etmesine dek sürdü.

Körfez savaşı sonrasında, Irak Kürtleri üzerinde etki alanı kurularak, bağımsızlık taleplerinin engelleneceği varsayılmış, bu sebeple Türkiye Kuzey Irak’la ilişkilerini iyi tutmuştu. Hatta Özal döneminde Türkiye Irak Kürtlerinin adeta dışarıya açılan bir kapısı haline gelmişti. Ancak 90’ların ortasından itibaren Ankara, Kuzey Irak’taki Kürt gruplarla arasına mesafe koymuş ve PKK’ya karşı operasyonlara başlamıştı.

2003 Irak Müdahalesi - 2007

Türkiye’nin 2003’ta Amerika’nın Irak müdahalesine karşı tavrında da bir Kürt devleti kurulmasını engellemek belirleyici olmuştur. Irak Savaşı sonrasında bölgesel dengelerin bozulması, güvenlik ve istikrar eksikliği, Irak’ta ortaya çıkan etnik-mezhepsel çatışmalar Türkiye’nin bağımsız bir Kürt devleti kurulacağı endişelerini arttırdı. PKK şiddetinin bu yıllarda tırmanması ve Kuzey Iraklı politikacıların sert söylemleri de Ankara’nın tutumunu sertleştirdi. 2007’den itibaren Türkiye’nin Irak politikasında daha doğrusu Irak Kürtlerine yönelik politikasında 180 derecelik bir değişim meydana geldi.

2007 – 2011 (ABD’nin Irak’tan çekilmesi)

Türkiye’nin 2007 sonrasında Irak’a yönelik politikasını değiştirmesinin başlıca sebeplerinden biri, ABD’nin bölgede Türkiye ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi arasında görece daha dengeli bir politika uygulamaya başlaması ve bunun sonunda Türkiye’ye daha geniş bir manevra alanı açılmasıdır.

ABD’nin Kuzey Irak ve Türkiye’ye yönelik politikaları, 2007 yılının sonlarına doğru yeniden şekillenmeye başladı. Bu bağlamda 5 Kasım 2007’de Washington’da gerçekleşen Erdoğan-Bush görüşmesi önemlidir.

Bu görüşme Türkiye’nin PKK ile mücadelesinde anlık istihbarat paylaşımı ve Kuzey Irak’ta hava sahasının açılması gibi somut sonuçlar vermesinin yanı sıra, Türkiye’nin Kuzey Irak ile ilişkileri açısından da önemlidir. Türkiye, Irak’ta ortaya çıkan yeni gerçekliği ve güç dengelerini Irak Kürtlerini marjinalize ederek değiştiremeyeceğini anlayarak politikasını bu duruma göre uyarlamaya başladı. Bu düzelmeye birlikte, Türkiye’nin eli jeopolitik olarak güçlenmiş, manevra alanı da genişlemişti.

Türkiye’nin Irak politikasındaki yön değiştirmenin bir diğer sebebi ise, Türkiye’nin iç dinamiklerinde meydana gelen yapısal değişimdi. Sivil-asker ilişkilerindeki dengenin sivillerin lehine değişmesi, ordunun Türk dış politikası üzerindeki etkinliğinin ve rolünün büyük ölçüde azalması, Türkiye’nin Irak’a bakışını

salt güvenlik ekseninden çıkararak diplomatik ve ekonomik araçlardan daha fazla yararlanmasının yolunu açtı. Profesör Kemal Kirişçi’nin deyişiyle ‘milli güvenlik devleti’nden ‘ticari devlet’e geçiş, Türkiye-Irak ve özellikle Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi (KBY) ilişkilerinde önemli bir açılma sağladı.

2007 yılı sonundan itibaren Irak’taki güvenlik durumunun giderek iyileşmesi üzerine, Türkiye-Irak arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler derinleşmeye başladı. , Kuzey Irak bugün binlerce Türk’ün çalıştığı, vazgeçilmez bir ticaret ortağı haline geldi. Başbakan Erdoğan’ın Ekim 2009’da gerçekleştirdiği Irak ziyaretinde, iki ülke arasında “Türkiye – Irak Yüksek Düzeyli İşbirliği Anlaşması” ve 48 mutabakat zaptının imzalanması, ekonomik ilişkilere ciddi bir ivme kazandırdı. Türkiye Irak’ın en büyük ticaret ortağı olurken, Irak da Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında beşinci sıraya yerleşti.

Ekonomik ilişkilerdeki değişiklik, siyasal düzleme de yansdı. Başbakan Erdoğan’ın Temmuz 2008’de gerçekleştirdiği ilk Irak gezisinde Bağdat’ta Başbakan Nuri El Maliki ile Stratejik İlişkiler Yüksek Konseyi’nin kuruluş anlaşmasını imzalarken, “Ne Şii’yim, ne Sünni; ben Müslüman’ım” ifadesi Türkiye’nin mezhepler üstü yaklaşımını ortaya koymuştu. Yine Başbakan Erdoğan’ın Mart 2011’de Irak’a yaptığı ziyarette Bağdat’tan sonra Necef ve Erbil’i ziyareti, Necef’te Şiilerin dini lideri Büyük Ayetullah Ali Sistani ile görüşmesi ve Hz. Ali’nin türbesinde dua etmesi, Erbil’e giden ilk Türk Başbakan sıfatını kazanması ve KBY bayrağının altında konuşması, Türkiye’nin etnik ve mezhepsel bölünmüşlüğe karşı çıkan politikanın altını çizmişti.

ABD’nin Irak’tan tamamen çekilerek güvenliği Irak yönetimine bırakacağı kesinleştikten sonra Türkiye’nin Kuzey Irak’a hamilik yapacağı hesabı yapıldığından Türkiye-Kuzey Irak ilişkileri ivme kazandı. Türk tarafı Iraklı Kürtleri PKK sorununun çözümünde işbirliği yapılacak bir ortak olarak görmeye başladı.

2010 - Bugün

2010 yılının sonlarından itibaren Türkiye’nin Irak politikasında ciddi bir savrulma gözlemlenebilir. Bu değişimi Amerika’nın Irak’tan çekilmeye başlamasıyla birlikte ülkede tırmanan mezhepsel çatışmalarla açıklayabiliriz. Irak’ın istikrarına ilişkin endişelere Usame Bin Ladin’in ve Ladinizm’in ölümü ve Arap isyanlarıyla baş gösteren bölgesel türbülans da eklenince, Türkiye’nin bir dönem önceki geniş manevra alanının bir ölçüde daraldığını ve politikasını giderek cıpa olarak gördüğü ABD’ninkine yanaştırma ihtiyacı duyduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye'nin daha önceki 'tüm gruplara eşit mesafede durma' politikasından da son aylarda uzaklaştığı bir vakıa. AKP hükümeti, 2010 Irak seçimlerinde, bütün grupları kucakladığını düşündüğü, Eski Başbakan İyad Allavi'nin liderliğini yaptığı Irakiye ittifakının kurulmasına çaba göstermiş ve bu partiye

Kimlik siyasetinin demokratik gelişimi felç ettiği, mezheplerin savaştığı muharebe alanına dönmüş, yıkıcı bir iç savaşa doğru koşan bir Irak'a karşı Türkiye'nin politikalarını bu fay hatlarını gözeterek şekillendirmesi gerekir.

destek vermişti. Ancak Başbakanlık Türkiye'nin bütün aleyhte çabalarına rağmen Şii kanadı temsil eden ve İran'a yakınlığıyla bilinen Nuri El Maliki'nin uhdesinde kaldı. Maliki'nin Irak yönetiminde elde ettiği gücü maksimize edecek şekilde davranması, İran'ın doğrudan Irak üzerindeki etkisini de arttırdı.

Türkiye'nin Sünniler ve Kürtlerle işbirliğini arttırması da, Irak merkezi yönetimiyle ilişkilerinin gerilmesine sebep oldu. Başbakan El Maliki'nin Türkiye'yi Irak'ın içişlerine müdahale etmekle suçlaması, el-Hasimi hadisesini Türkiye'yle ilişkilendirme çabası, daha da ileriye giderek Türkiye'nin bölgede iç savaşa sebep olacak bir rol oynadığını iddia etmesi bu bağlamda ele alınmalıdır.

ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesiyle İran'ın Irak üzerindeki etki alanını daha da arttıracığını, bunun da Irak üzerinden Türkiye-İran mücadelesini kızıştıracağını öngörebiliriz. ABD'nin müdahalesine kadar Sünni Baas yönetimindeki iktidar denkleminin dışında kalmış, bürokrasinin hemen hiçbir alanında kendilerine geçit verilmeyen Şiiler, bugün yakaladıkları gücü kaybetmemek için büyük bir mücadele vereceklerdir. İran da Arap dünyasında bir Truva atı olarak gördüğü Irak'ı bir daha kaybetmeyi göze alamaz. Bu nedenlerle, İran Şiiliği ile Irak Şiiliği arasındaki teolojik ve siyasal farklılığa rağmen bu ilişkinin, Irak devleti toparlanıp Irak milliyetçiliği canlanana kadar devam edeceğini varsaymak gerekir.

Kimlik siyasetinin demokratik gelişimi felç ettiği, mezheplerin savaştığı muharebe alanına dönmüş, yıkıcı bir iç savaşa doğru koşan bir Irak'a karşı Türkiye'nin politikalarını bu fay hatlarını

gözeterek şekillendirmesi gerekir. İran'la içinde bulunduğu güç mücadelesinden dolayı Türkiye'nin Irak'taki Şii gruplara karşı eli zayıf olsa da, ülkedeki tüm gruplarla eşit mesafeyi korumaya çalışması, bölgede her an ortaya çıkabilecek yıkıcı bir mücadeleden en az yara almasını sağlayacaktır. Bununla birlikte ABD, İran'ın Maliki ve dolayısıyla Irak Şiileri üzerindeki etkisini kırabilmek için Maliki ile ilişkilerini iyi tutmak isteyebilir. Türkiye'nin bu gerçeği göz önünde bulundurarak her gruba karşı eşit mesafede durma anlayışına dönmeye çalışması doğru olacaktır. Bu bağlamda, KYB Başkanı Mesut Barzani'nin ülkede baş gösteren siyasi kriz nedeniyle acil bir ulusal konferans düzenlenmesi önerisine Türkiye'nin desteğini açıklamış olması kayda değer bir gelişmedir.

Yine aynı amaca yönelik olarak, tek başına hareket etmek yerine bölgesel işbirliğini sağlamaya yönelik çok taraflı inisiyatifler oluşturmak, bu oluşumlara öncülük etmek Ankara'nın hareket alanını genişletecektir. Bu bağlamda 'Irak'a Komşu Ülkeler Konferansı' benzeri girişimler, işletilmesi zor gibi görünse de yeniden canlandırılabilir.

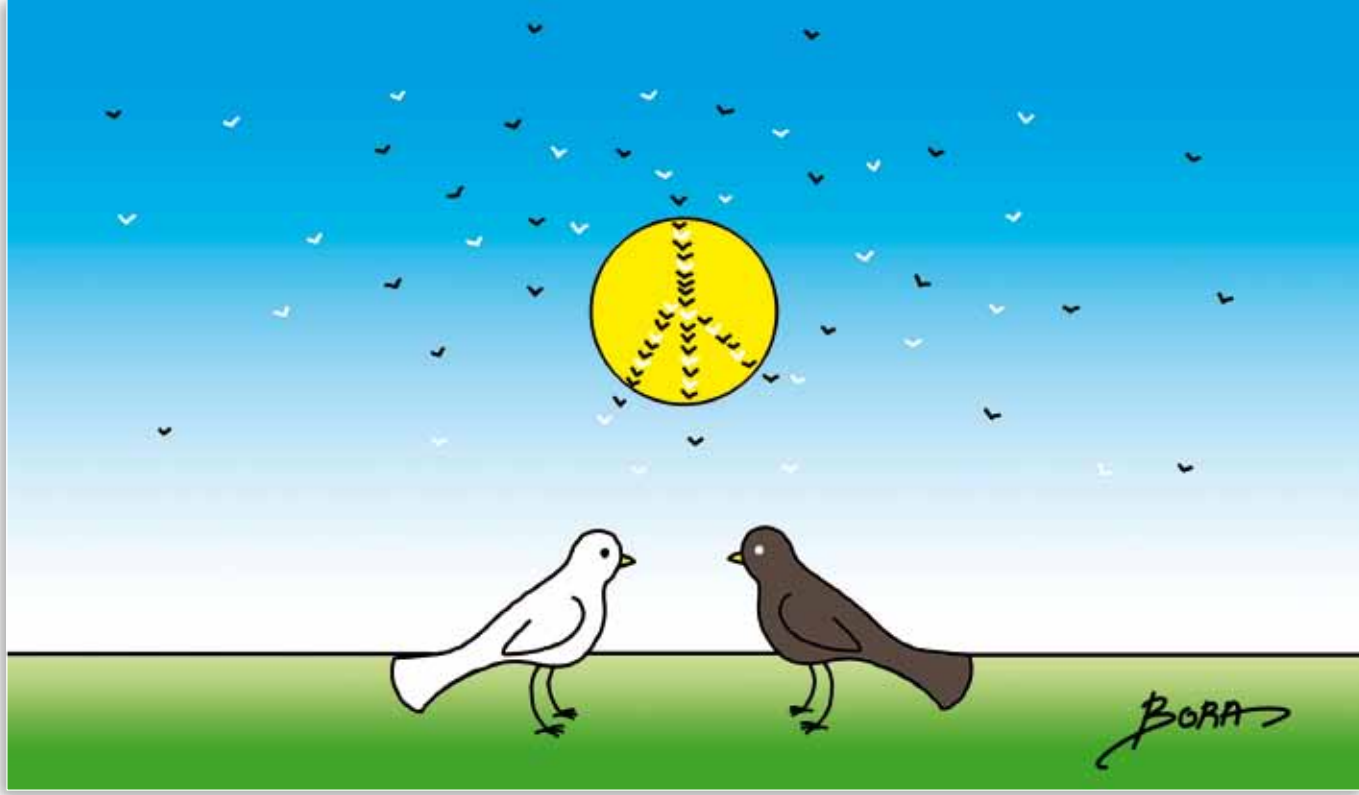
Son tahlilde, Irak'ın fiili olarak bölündüğünü kabul etmek gerekmektedir. Bu bölünmede Türkiye'nin doğal müttefikleri de Irak Kürtleridir.

Son tahlilde, Irak'ın fiili olarak bölündüğünü kabul etmek gerekmektedir. Bu bölünmede Türkiye'nin doğal müttefikleri de Irak Kürtleridir. KYB ile ilişkiler bu nedenle Türkiye açısından giderek daha fazla önem kazanmaktadır. ABD'nin de Irak'tan çekildikten sonra önemli önceliklerinden birisinin KBY'nin statüsünü korumak olduğu düşünüldüğünde, Ankara açısından geleceğin Irak politikası hem ekonomik hem de stratejik boyutlarıyla bu gerçeğin üzerine inşa edilmelidir. Kuşkusuz böyle bir politikanın tutarlı olarak sürdürülebilmesi, PKK'nın silah bırakmaya ikna edilmesine ve Türkiye'de Kürt sorununun çözümüne yönelik radikal bazı adımlar atılmasına da önemli ölçüde bağlıdır.

Bu koşullarda düşünilemeyecek yegane opsiyon ise, Türkiye'nin KBY bölgesine ve parçası olduğu Irak'a yönelik silahlı müdahalede bulunmasıdır.

RİSKLERİ VE FIRSATLARI İLE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI

SUNUŞ

Türkiye 2012 yılına çevresini saran önemli sorunlarla girdi. Arap baharı metaforu ile özetlenen değişim komşusu Suriye’yi sarsmakta, bu zamana kadar uygulanan politikaları değişime zorlamaktaydı. Ayrıca Türkiye de değişmiş, belki de tarihinde ilk kez insan haklarını ve demokrasiyi bu denli savunur hale gelmişti. Böylesi bir savunma ve bölgesel değişim, fırsatlar kadar riskleri de beraberinde getirmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’tan askerlerini çekmesi, Kıbrıs sorununun çözümünün ufukta görülmemesi, adanın güneyinde hidro-karbon yataklarının bulunması, üstelik de bunların bir diğer sorunlu komşu ile birlikte işletilmesi ve tabii ki Kıbrıs Cumhuriyeti adına AB üyesi olan GKRY’nin dönem başkanlığını yılın ikinci yarısında üstlenecek olması dış politikayı 2012 başında çok daha karmaşık hale dönüştürmüştü.

11 Ocak’ta Tepebaşı’ndaki TUSİAD binasında bir araya gelen ve bu konular üstünde çalışan beş kişi Türkiye’nin belli başlı dış politika sorunlarını tartıştı. Burada uzun tartışmanın kısa bir özetini sizlerle paylaşıyoruz ve Türkiye’nin dış politikasını ilgilendiren her konuya değinmesek de en önemli sorunlarına değindiğimizi düşünüyoruz.

KATILIMCILAR:

Mensur Akgün: Görüş Dergisi (Moderatör)

Beril Dedeoğlu: Galatasaray Üniversitesi

Kemal Kirişçi: Boğaziçi Üniversitesi

Sinan Ülgen: EDAM

Sylvia Tiryaki: İKU-GPoT

Mensur Akgün: Bana öyle geliyor ki Türkiye’nin dış politikası zor bir dönemden geçiyor. Bir yandan yerleşik parametreler kökünden sarsılırken, diğer

yandan Türkiye de politikasını radikal bir şekilde değiştiriyor. Bu değişim fırsatlar kadar riskleri de içinde barındırıyor. Üstünde konuşulacak çok konu var. Fransa’ya karşı gösterilen tepkiden Irak’a, Amerika ile olan ilişkilerden İsrail’e kadar. Ama biz zaman ve yer sorunu yünden kendimizi sınırlamak zorundayız. Müsaade ederseniz genel bir çerçeve çizmek için sözü önce Beril’e bırakmak sonra da hep birlikte geçmişi ve geleceği içeren hızlı bir ufuk turu atmak istiyorum.

Beril Dedeoğlu: Ben Türkiye dış politikası vizyonunun kendi iç dinamikleriyle üretildiğini ama küresel gelişmelerle şekillendiğini düşünüyorum. Yani şekillendirici değil, olanlardan etkilenen ve semptomatik karar veren bir dış politika olduğunu düşünüyorum. O yüzden de küresel sistemin esas güçlerinin yeni davranış aksiyonlarını değerlendirerek başlamak istiyorum. Bunların başında ABD geliyor. Çünkü şu an Türk dış politikası Obama demokratlarıyla paralel bir çizgide siyaset uyguluyor.

O da şu demek: Amerika askeri ve stratejik ilgisini Uzak Doğu’ya yönlendirecek, Orta Doğu’da barışçıl işbirliği ilişkileri kurulacak, Filistin devleti kurulacak, yeniden yapılanmalar yaşanacak. Bunun içinde İslami referansları olan iktidarlar da olabilir. Yeter ki, serbest ticaret sistemine adapte olabilen rejimler olsun. “Normalleşmeleri” muhtemel olan ekipler olsun. Burada Türkiye’nin bir rol oynaması yönünde de işbirliği söz konusu idi. Bu ne kadar sürdürülebilir olabilir ondan emin olmak kolay değil.

Fakat Amerika’daki ikinci grup yani Neocon’lar denilen grubun bunun tam tersi bir siyaseti başka ortaklarla uyguladığını gözlemliyorum. Bu başka ortaklar hem şirketler olabilir, iş çevreleri olabilir, hem de başka devletler olabilir. Bunlar da fincancı dükkanına girmiş fil siyasetine devam etmekten yana. Dolayısıyla, terör örgütleri, istihbarat örgütleri, iç çatışmayı provoke edebilecek kuruluşlarla işbirliği içinde faaliyet sürdürdükleri kanaatindeyim. Bu iki proje birbirini tutmayan iki proje.

Bu Türkiye açısından şöyle bir sorun çıkartıyor: Bir tarafta işbirliği süreçlerini destekleyen güvenlik, terörle mücadele, ticaret havzalarının yaratılması, dini yakınlık içinden sosyal diyalog yaklaşması gibi projeler uygulanırken, öbür taraftaki faaliyetler bu projelerin gerçekleşme zemininin kaymasına yol açıyor. Bir terör oluyor taraflar birbirine giriyor. Bir yandan böyle bir Türk dış politikası bıçak sırtı bir yerde Amerika açısından. Öte taraftan bu siyasetini uygularken Amerika’nın ortakları kim diye bakmak gerekir.

Dedeoğlu: Türkiye’yi AB’nin dışında tutma siyaseti, Almanya ve Fransa’nın, Türkiye’yi Orta Doğu kimliğine hapsedme girişimi aslında. Türkiye’yi buraya hapsolmuşluktan çıkartmaya aday Avrupa ülkesi ise İngiltere gibi gözüküyor.

Demokratlar büyük ölçüde Avrupalı ortaklarla çalışmayı denediler ama bunda başarılı olamadılar. Bu demokratlardan kaynaklanan bir sorun gibi gözüküyor; daha çok Avrupa ülkelerinden gözükken bir sorun gibi gözüküyor. Bu çerçevede, İngiltere’nin şimdiki hükümeti her durum ve koşulda ABD’yi stratejik olarak desteklediğini gösterecek hamlelere başladı. Öte taraftan Avrupa’da yakın müttefiklerinin olmaması Amerika’nın Avrupa’yı bypass etmesine yol açtı.

İşbirliklerinde sıkışan ve bypass edilen AB, dünya açılımını özellikle Almanya ekseninden Rusya’ya yanaşarak deniyor. Yani stratejik denge olarak gördüğüm en temel özellik bu. Almanya, Fransa’yı da yanına alarak Rusya ile bir stratejik işbirliği geliştiriyor. Adına enerji bağı diyebilirsiniz, güvenlik diyebilirsiniz her ne dersiniz diyebilirsiniz. Asla AB’ye üye olma ihtimali bulunmayan Rusya, Orta Asya’ya hatta Orta Doğu’ya açabilecek bir kapı olarak görülüyor.

Tam bu dönemde Türkiye’nin Avrupa’yla da ilişkilerinin çok kötü gittiği düşünülürse Amerika’nın Avrupa’yı bypass etmesi karşısında Avrupa’nın da özellikle Almanya ve Fransa’nın da Türkiye’yi bypass eden siyasetinin çok güçlü bir şekilde devrede olduğu söylenebilir. Bu perspektiften bakınca, Türkiye’yi AB’nin dışında tutma siyaseti, Almanya ve Fransa’nın, Türkiye’yi Orta Doğu

kimliğine hapsedme girişimi aslında. Türkiye'yi buraya hapsedilmeyle çıkartmaya aday Avrupa ülkesi ise İngiltere gibi gözüküyor.

Cumhurbaşkanı'nın İngiltere'ye yaptığı ziyaretin bende yarattığı izlenim sonuç itibarıyla böyle bir izlenimdi. Avrupa'da böylece ikili ana stratejik farklı bakış açığa çıkmış gibi gözüküyor ve Türkiye benim anladığım kadarıyla Anglo Sakson çizgiye yakın bir dış siyaset sürdürme kararlılığında. Fakat Rusya ile daha yakın işbirliği içinde davranma eğiliminde olan ülkelerin Orta Doğu'daki dengelerde bunu sürdürme imkanlarının çok olmadığı yerler var. Çünkü süreçler birbirine çok bağımlı.

Türkiye'nin Orta Doğu'da Sünni grupları destekleyen siyaseti aynı zamanda Şiiileri destekleyenlere karşı bir siyaset anlamına geliyor. Yani doğrudan Esad karşısında yer almak hem İran'ın, hem de onu destekleyen diğer güçlerin siyasetine de karşı çıkmak anlamına geliyor. Orta Doğu'da Şii ekseninin varlığını sürdürmesi ama çok güçlü olmamasıyla ilgili kilit oyuncu İsrail. İsrail'le Türkiye arasındaki gerginlik çok hesaplanmış mıydı bilmek mümkün değil ama Sünni dünyada Türkiye'nin popüler hale gelmesinin kapısını açtığı kesin.

Sünnilerin özellikle light Sünni grupların Başbakan Erdoğan'ı daha fazla destekler, onun sözünü daha dinler hale gelmesi için İsrail'le Türkiye ilişkilerinin

Dedeoğlu: İran'la İsrail arasındaki gerginlik arttığı takdirde, İsrail'i gene bu gerginlikte sisteme kazandıracak olan temel oyuncu Türkiye ve bunu Sünnilerle olan uzlaşması üstünden yapacak. Sünnilerle olan uzlaşmasının uzantısının da Filistin olduğunu düşünüyorum.

gerginleşmesi gerekliydi. Gerginleşme olmasaydı Sünnilerin nezdinde Türkiye bu kadar makbul oyuncu haline gelemezdi. Dolayısıyla, aşırı bir gerginlik var gibi bir görüntü sergilenmiş olmakla birlikte, bunun Sünni

alandaki Türkiye'ye hareket imkanı kazandırdığı biliniyor. Liberman cephesi değilse de İsrail'deki diğer kesimlerin bu durumdan memnun olduğunu da söyleyebiliriz.

Zira, İran'la İsrail arasındaki gerginlik arttığı takdirde, İsrail'i gene bu gerginlikte sisteme kazandıracak olan temel oyuncu Türkiye ve bunu Sünnilerle olan uzlaşması üstünden yapacak. Sünnilerle olan uzlaşmasının

Dedeoğlu: Yerel muhalif grupların iktidar kavgalarında çatışmaları çok fazla sürdürme imkanları olmayacak. Çünkü çok daha büyük bir savaş baskısı olacaktır. Bana kalırsa çok yakın bir dönemde Orta Doğu'daki şekillenmede bu büyük savaş baskısı rol oynayacak.

uzantısının da Filistin olduğunu düşünüyorum. Türkiye Filistin'in devlet olma sürecini sonuna kadar destekledi. İsrail burada maalesef Rusya yanlısı hükümet üyeleri sebebiyle bunu sabote etme derdinde. Benim kabaca gördüğüm gerek Kıbrıs'ta, gerek Avrupa'da, gerek Ortadoğu dengelerinde Türkiye'nin ne tek başına Suriye, ne tek başına Irak, ne tek başına Filistin siyaseti olabilir.

Bu yüzden Türkiye Suriye'ye bakarken aslında kafasını çevirip öbür tarafa bakması gerekiyor. Ve hiç doğru dürüst bu konularda diyalog sürdürmediği ekip, yani Avrupa bu anlamda masadan Türkiye'yi dışarıya çıkarmış durumda.

Buradaki mücadelenin doğrudan yerel oyuncuların elinden yavaş yavaş kaydığını düşünüyorum. Eğer İran körfezine Basra körfezine bu kadar savaş gemisi geliyor ise, bu kadar askeri tehdit var ise, Suudi Arabistan bu kadar silahlanıyor ise yerel muhalif grupların iktidar kavgalarında çatışmaları çok fazla sürdürme imkanları olmayacak demektir. Çünkü çok daha büyük bir savaş baskısı olacaktır.

Bana kalırsa çok yakın bir dönemde Orta Doğu'daki şekillenmede bu büyük savaş baskısı rol oynayacak. Savaş olur ya da olmaz; bu ayrı. Tehdit ve caydırıcılık ortamı yerel kargaşaları minimize etmeye hizmet

eder. Büyük bir savaş korkusu varsa iç çatışma riskine girilmeyebilir. Neden böyle bir yola başvuruluyor diye kendime sorduğumda düşündüğüm şey şu: Ortadoğu'daki parçalanma eğiliminin açığa çıkaracağı parçaların ne yanda gelişme göstereceği öngörülebilir. Örneğin Irak üçe bölünse, Suriye ikiye bölünse, bu Lübnan'a sıyrarsa bu kopan parçaların dış politikalarının, varlık biçimlerinin ne olacağı öngörülebilir.

Mensur Akgün: Beril çok karamsar bir senaryo ortaya koydu, Sinan senin daha iyimser tahminlerin var mı?

Sinan Ülgen: Kolay olmayacak. Ben önce geçmişin bir muhasebesini yapmak istiyorum. 2010'la karşılaştırdığımızda 2011'de ne değişti? Ne gördük? Birkaç başlık var. Türkiye açısından başlayacak olursak,

Ülgen: Genel olarak şu anda Türk dış politikasına sirayet etmiş olan, demokrasinin yanında olmak, insan haklarını korumak ve mezalim altındaki halkların davasına sahip çıkmak. Bu kanaatimce 2011'in hem Türk dış politikası, hem de daha uzun vadedeki sonuçları bakımından en önemli değişiklik.

2011 Türkiye'nin sloganlaşan, komşularla sıfır söyleminin sonu oldu. Bu söylem aslında dönüp baktığımızda Türkiye'nin birçok açıdan çok işine yarayan bir söylemdi. Bu dünyada ses getiren ve benimsenen bir slogan oldu. Bu açıdan da Türkiye'nin özellikle imajına çok büyük katkıda bulundu.

Fakat gelinen noktada yani Türkiye'den bağımsız olarak tetiklenen -artık adına Arap baharı mı dersiniz, Arap reformları mı dersiniz, devrim mi dersiniz- bu süreç sıfır sorun politikasının da sonunu getirdi. Çünkü bir anlamda sıfır sorun politikası rejimlerle sıfır soruna da dönüşmek zorunda kaldı. Burada sıfır sorunun altında yatan ilke rejimlerle sıfır sorunu yürütebilmektir. Ama bu Arap devrimleri neticesinde Türkiye açık bir tercihle

karşı karşıya kaldı. Ya gerçekten rejimlerle sıfır sorun politikasını devam ettirecekti ya da demokrasi arayan halkların yanında olacaktı.

Nitekim ilk Libya'da bu karşımıza net olarak çıktı ve Libya politikası belli bir süre bu açmazı çözmek için yapılan çeşitli uğraşlardan dolayı Türkiye batılı müttefiklerine oranla oradaki politika değişikliğinde çok geç kaldı. Tabii bunun başka nedenleri de var. Türkiye'nin yapmış olduğu ekonomik yatırım, kriz başladığında Libya'da var olan 25.000 Türk vs. Ama nihayetinde onlardan sonra dahi Türkiye bu dönüşümü yapmakta gecikti.

Mensur Akgün: Sinan sıfır sorun aslında Ermenistan'la olan ilişkilerin yürümemesi sırasında havada kalmadı mı?

Sinan Ülgen: Sıfır sorun istisnaları her zaman oldu. Birincisi Ermenistan. İkincisi, Kıbrıs. Belki Yunanistan üç. Yunanistan'la da şu anda hiçbir sorun çözülebilmemiş değil. İstisnaları oldu ama genelde bu istisnalar bu politikanın geçerliliğini dünya kamuoyu indinde çok fazla etkilemedi. Türkiye bu sıfır sorun yaklaşımıyla özdeşleşen bir ülke olmuştu. Bu başarısızlıkları bir kenara koymayı hem hükümet başardı, hem dünya kamuoyu indinde de bu şekilde görünmesini sağladı.

Onun için Ermenistan "başarısızlığı" için genel yaklaşımına, genel ilkeye fazla halletmedi. Ama Arap Baharı buna ilkesel olarak çok farklı bir konjonktüre taşıdı ve bu politikanın açmazını gösterdi. Türkiye ilk dönem Libya'da bir kararsızlık süreci geçirdi. Libya'dan sonra bundan birtakım dersler çıkardı. Dışişleri içerisinde buna yönelik bir toplantı dizisi oldu ve ondan sonra Türkiye artık yeni bir politikaya evrilmekte olduğunu yavaş yavaş göstermeye başladı. Bunun en bariz göstergesi Suriye ile ilgili olarak başlatılan politikaydı.

Türkiye 2011 yılında sıfır sorun yaklaşımından çok daha farklı bir politikaya geçti. Bu yeni politikanın özü ne? Türkiye'yi bölgede demokrasiye sahip çıkan, mezalim altındaki halklara sahip çıkan bir ülke olarak yeniden tanımlamak. Bunun birkaç alt açılımı var. Birincisi, tabii hükümetin bu politika öncesinde Filistin'e ve özellikle Gazze'deki Filistinlilere karşı sergilediği duyarlılık ve tek başına bunu sadece Filistinlilere yönelik bir duyarlılık olmaktan kurtarma iradesi.

Başbakan'ın bayram döneminde Somali'ye gitmesi bence bunun ikinci göstergesidir. Dünya kamuoyunu dikkatini oradaki insanlık trajedisine çekme gayesi önemlidir. Üçüncüsü ise genel olarak şu anda Türk dış politikasına sirayet etmiş olan, demokrasinin yanında olmak, insan haklarını korumak ve mezalim altındaki halkların davasına sahip çıkmak. Bu kanaatimce 2011'in hem Türk dış politikası, hem de daha uzun vadedeki sonuçları bakımından en önemli değişiklik.

Çünkü sadece Türkiye içi bakımından değil Türkiye'nin kendi iç dinamikleri bakımından da bunun sonuçları olacak. Yeni girilen yolun bir açmazı Türkiye'nin kendi demokratik standartları. Dolayısıyla, dışarıda bunu savunacaksanız içeride de bunu savunabilecek kredibiliteye ve düzene erişmeniz lazım. Bu gayet açık. Burada bir eksiklik olduğu düşüncesindeyim. O yüzden dış politika değişikliğinin iç sonuçları olacak diyorum. Ama aynı zamanda dış sonuçları da olacak ve olmaya da başladı. Bölgesel dengeler bakımından sonuçları olacak. Türkiye'nin yalnızca Suriye ile değil, İran'la gerginleşen ilişkileri bunun bir başka örneğidir.

Bir diğer sonucu, böylesine bir politikayı benimseyerek Türkiye artık batılı olarak addedilen bu değerlere de sahip çıkacağına işaretini çakmış oldu. Dediğim gibi, bir açmaz var burada. İçerideki durumla dışarıda sahiplenilmek istenen pozisyonun tam birbiriyle örtüşmediğini düşünüyorum. Ama en azından dış söylem bu şekilde geliyor ve bu Türkiye'nin bölgedeki ülkelerle ilişkilerine ister istemez tesir ediyor. Çünkü Türkiye'nin bu söylemiyle bölgede demokratikle reform karşıtı olan rejimlerle artık eskisi gibi bir ilişki kurmasının imkanı yok.

2008 yılında Türkiye Ahmedî Nejat seçildiği zaman ilk telefon edip, tebrik eden ülke olmuştu. İran'daki muhalefete baskıların en yüksek aşamaya ulaştığı bir dönemde Cumhurbaşkanı Gül İran'dayken bu konuda herhangi bir referansta bulunmadı ve Türkiye buna gözünü kapalı tutmayı tercih etti. Bu eski Türkiye idi. Yani sıfır sorunlu politika. Şimdi yeni Türkiye'nin bunu yapma lüksü artık kalmadı. Bundan sonra Türkiye eğer bu

yeni yöneliminde güven kazanacaksa, bunun üzerine bir kredibilite inşa edecekse artık bölgedeki bu reform karşıtı ülkelerle ilişkisini farklı bir perspektife taşıması gerekecek.

Bu eskisine oranla tansiyonu daha yüksek bir ilişkiler manzumesi demek. Bu Türkiye'nin de rolünü değiştiriyor, bölgedeki dengeleri de değiştirebilecek nitelikte. Bunun bir başka sonucu Türkiye'nin ilişkilerinin bir anlamda daha güvenlik odaklı olması. Geçmiş politikanın en büyük lükslerinden biri bu güvenlik odaklılığı. Yani bir dönem önceki 1990'lar Türk dış politikasının güvenlik odaklı politikası yerine Kemal'in de bolca yazıp çizdiği ekonomik unsurların idame edilmesi ve bunun beraberinde getirdiği bir rahatlık vardı.

Bu rahatlık Türkiye'ye batıdaki kendi geleneksel müttefiklerinin hilafına bazı inisiyatifleri almaya olanak sağladı. 2010 yılında İran-Türkiye-Brezilya arasında akdedilen o anlaşmaya ben bu gözle bakıyorum. Türkiye dış politikada bir saha açtı. Güvenlik odaklılığın kalkması.

Kirişçi: Ortadoğu'da henüz ne tipten rejimler ortaya çıkacak belli değil. Ama benim şahsi kanaatim Ortadoğu'nun gidecek bir yeri yok. Yani rantıye devlet usulüyle, petrolün getirdiği gelirle gidemeyecek. Bence Arap baharının belki de olmazsa olmaz getirdiği en önemli değişim talebi yani demokratikleşme, reformlar, siyasi reformlar fazla bir yere gitmese bile ekonomik yapının kesinlikle değişmesi gerektiği.

Şimdi bu yeniden dönüyor ve bu ister istemez Türkiye'nin dış politikadaki manevra sahasını daraltacak bir gelişmedir. Zaten Suriye konusunda AB olmasa bile ABD ile bu kadar yakın bir istişare yürütülmesi kanaatimce bunun göstergesi.

Mensur Akgün: Kemal, sen yazdıklarında Türkiye'nin bir ticaret devleti olduğunu söylemiştin. Acaba artık Türkiye idealler devleti haline mi dönüşmeye başladı? Pragmatizmi terk mi etti?

Kemal Kirişçi: Şimdiye kadar yapılan güzel analizden sonra bana zaten bir tek olayın ekonomik boyutuna

Kirişçi: Libya ile ticaret önemli bir şekilde çökmüş durumda. Suriye ile ticaret Ekim ayından itibaren çökmeye başlıyor. Ama ticaret Mısır'la, Tunus'la, Bahreyn hariç diğer körfez ülkeleriyle, Fas'la hızlı bir şekilde büyüyor. İsrail ile de ticaret büyümeye devam ediyor. AB ile ticaret bütün bu oyuncularla büyüyen ticaretten daha fazla büyüyor.

bakmak kalıyor. Bence her şeye rağmen bu ticaret devleti dediğiniz olgu devam ediyor, tüm sıkıntılara rağmen. Bunu en güzel şekilde yakalamanın yolu da Ortadoğu'ya bakmak. Mısır'da, Tunus'da ve sonra Libya'da ortalık karışınca Türkiye'deki gazetelerin çoğu nasıl ticaretimizin olumsuz etkilenmeye başladığını aktarmaya başlamıştı. Ama ben geçenlerde 2010'nun ilk 10 ayı ile 2011'in ilk 10 ayının ticaret verilerine baktığımda çok ilginç bir tablo çıkıyor ortaya. Libya ile ticaret önemli bir şekilde çökmüş durumda. Suriye ile ticaret Ekim ayından itibaren çökmeye başlıyor. Ama ticaret Mısır'la, Tunus'la, Bahreyn hariç diğer körfez ülkeleriyle, Fas'la hızlı bir şekilde büyüyor. Daha da ilginç olanı da İsrail ile de ticaret büyümeye devam ediyor. Ama daha da ilginç olanı AB ile ticaret bütün bu oyuncularla büyüyen ticaretten daha fazla büyüyor.

Bence bunun arkasında önemli birtakım mesajlar yatıyor. Bir yerde Beril ve Sinan'ın AB konusunda söyledikleriyle çelişen bir hakikat var orada. Siyasi anlamda Beril'le Sinan'a tamamen katılıyorum; ama öte yandan bu geçtiğimiz 10 sene içerisinde ticaret devleti özelliğini geliştirmiş olan Türkiye'nin, ister istemez ekonomik ilişkileri etrafında bir siyasi gündem de sessiz olarak güçlenmeye devam etti. Ve de bunu Amerika'daki bazı yetkililerin de fark etmeye başladığını düşünüyorum. Türkiye'nin ticari ilişkilerinin zayıfladığı tek önemli oyuncu da Amerika. Amerika'da zannediyorum bu ticari ilişkileri güçlendirmeye yönelik düşünmeye başlayanlar var. Türk dış politikasının bu özelliğine bence göz ardı etmemek lazım bu oluşan olumsuz, negatif tabloya rağmen.

Dışişleri Bakanımızın Türkiye'yi düzen kurucu oyuncu yapma yaklaşımı vardı. Bunu sessiz sedasız ekonomi üzerinden yapıyordu. Ortadoğu diğer bölgelerle karşılaştırıldığında bölgeselleşmenin kurumsallaşmasının

ve bölge içi hareketliliğin, ticaret, insan ve kültürel hareketliliğin en düşük olduğu bölge. Türkiye bu bakımdan Arap dünyasını ve diğer komşu ülkeleri birbirlerine ve kendisine yaklaştırıyordu. Benim şahsi kanaatim, böyle bir politikanın bilinçli bir politika olmaya başlaması 2009-2010. Komşu ülkelerle birtakım stratejik konseylerin kurulması, serbest ticaret anlaşmalarının genişletilmeye başlaması.

Arap baharıyla bu olay çöktü ve bir yerde de Türkiye'yi Sinan'ın bahsettiği çıkmazla karşı karşıya bıraktı: yani içeride demokrasi sorgulanırken dışarıda demokrasi savunuculuğu. Bu çıkmaz bizi bir yerde ticaret devletine doğru itti. Reformlar, demokratikleşme, bizim ekonomimizin geçirdiği dönüşüm bizi o taraflara doğru itti. Ama iterken, biz devlet olarak, rejimleri hiç de demokratik olmayan, ciddi sorunları olan ülkelerle entegrasyon oyununu oynamaya başladık.

Yine pek düşünülmeden olduğunu zannediyorum ben. Bu durum değişti birden bire. Ortadoğu'da henüz ne tipten rejimler ortaya çıkacak belli değil. Ama her şeye rağmen benim şahsi kanaatim Ortadoğu'nun gidecek bir yeri yok. Beril senin siyasi analizine ve Sinan'ın analizine rağmen bence gidecek yeri yok. Yani rantıye devlet usulüyle, petrolün getirdiği gelirle gidemeyecek. Bence Arap baharının belki de olmazsa olmaz getirdiği en önemli değişim talebi yani demokratikleşme, reformlar, siyasi reformlar fazla bir yere gitmese bile ekonomik yapının kesinlikle değişmesi gerektiği. Ama bu nasıl yönetilecek Beril'in çizdiği o siyasi tablonun içerisinde ben pek göremiyorum.

Mensur Akgün: Üçünüz de geçmişin ve biraz da geleceğin değerlendirmesini yaptınız. Türkiye'nin yakın çevresine şekil verecek, Türkiye'yi etkileyecek temel parametrelerden söz ettiniz. Şimdi biraz da insani müdahale meselesine eğilmekte yarar var diye düşünüyorum. Çünkü yakında karşımıza çıkacağı benziyor. Sylvia, nedir insani müdahale, müdahalenin meşruiyeti olur mu? Türkiye Suriye'ye müdahale ederse...

Sylvia Tiryaki: İnsani müdahalenin meşruiyeti uluslararası hukuk tarafından tescil edilmiş değil. Soyut

anlamıyla insani müdahalenin hukuki olup olmadığını söyleyebilmemizi sağlayacak elimizde herhangi bir belge yok. İnsani müdahaleyi kutsayan, destekleyen ya da lanetleyen neredeyse hiç bir antlaşma bulunmamakta. Neredeyse diyorum çünkü benim bildiğim tek istisna Afrika

Tiryaki: Türkiye müdahale etmeye kalkarsa, meşruiyet zemini bulabilir de bulamayabilir de. Her müdahale ad hoc düşünölmek zorunda. Soyut bir kural ya da mutlak sonuç çıkartılabilecek bir gelenek yok.

Birliğı'ni kuran belgede görölüyor. Orada üye devletlere ağır insan hakları ihlali halinde müdahale hakkı tanınıyor. Dünyanın geri kalan kısmı insani müdahale söz konusu olduğunda BM Şartı'nın 7. Bölümüne başvurmak zorunda. Geleneksel hukuk kurallarına baktığımızda da benzeri bir manzara ile karşılaşılıyor. Devlet pratiğı de genellikle müdahalelerin meşruiyetini kendini savunma hakkından almakta. Bazı durumlarda bu hak Uluslararası Adalet Divanı tarafından tanınmamakta. Adalet Divanı'nın 1986 Nikaragua kararında mesela böyle bir durum ortaya çıktı.

Diğer yandan uluslararası hukukta yeni bir anlayış da ortaya çıktı. Bu da egemenliğı insanileşmesi. Artık giderek daha fazla sayıda uzman insani müdahale yapmak için meşru müdafaa hakkında atıfta bulunmanın gerekli olmadığını söylüyor, insan hakları ihlallerini müdahale için yeterli sayıyor. Bazıları da insani konular söz konusu olduğunda BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin veto kullanma haklarının önemli olmadığını yazmaya başladı.

Yani kısacası ortada hukuken pek de berrak olmayan bir durum var. Türkiye müdahale etmeye kalkarsa, meşruiyet zemini bulabilir de bulamayabilir de. Her müdahale ad hoc düşünölmek zorunda. Soyut bir kural ya da mutlak sonuç çıkartılabilecek bir gelenek yok.

Mensur Akgün: Senin söylediklerinden ben şöyle bir sonuç çıkartıyorum. Eğer Suriye'de geniş çaplı bir

insani trajedi yaşanacak olursa bizimkiler bir şekilde bunu meşru gösterebilecek imkana sahip olarak müdahale etmeye kalkışabilirler.

Sylvia Tiryaki: Olabilir.

Mensur Akgün: Dışışleri Bakanlığı'nın üst yetkilileri insani müdahalenin Türkiye açısından önkoşulunun yüzbinlerle ifade edilebilecek sayıda insanın sınırlarımıza doğru göç etmesi olduğunu söyledi. Görünen o ki onlar da güvenlik mülahazasını insani kısmından daha öne çıkartıyor. Ama isterseniz biz biraz da Kıbrıs'a ve oradan da AB-Türkiye ilişkilerine bakalım. Sylvia, sen Kıbrıs sorununu yakından takip eden biri olarak New York buluşmasından umutlu musun?

Sylvia Tiryaki: Doğrusunu istersen ben 22 Ocak toplantısından hiç bir şey beklemiyorum. Toplumlar arası toplantılar 1967'den bu yana yapılıyor. O günden buyana da hemen hemen aynı şeyler konuşuluyor. Şimdiye kadar uzlaşamadı, sayısız fırsatlar kaçırıldı. 24 Nisan 2004'de Rum tarafı şimdiye kadar hazırlanmış en kapsamlı planı reddetti. Şimdi de farklı olacağını sanmıyorum. Uzlaşma için siyasi irade gerek. Hristofyas'da bu siyasi irade ve istek yok. Seçmen kitlesinde de yok. Talat ile üstünde uzlaştığı konuları bile açıklamaktan kaçındı.

Tiryaki: Türkiye bu dönemde sakin olmalı ve kriz çıkartılmasına müsaade etmemeli. Doğal olarak tanımadığı bir ülkenin AB dönem başkanlığı ile baş etmek Türkiye için kolay değil. Ama unutmayalım ki başkanlık altı ay sürüyor ve başkanlar kendi sorunları yerine AB'nin sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalıyor.

Bana kalırsa sorun New York görüşmeleri değil. Sorun Türkiye'nin Kıbrıs'ın dönem başkanlığı sırasında takınacağı tutumda. Bana kalırsa Türkiye bu dönemde sakin olmalı ve kriz çıkartılmasına müsaade etmemeli. Doğal olarak tanımadığı bir ülkenin AB dönem başkanlığı ile baş etmek Türkiye için kolay değil. Ama unutmayalım ki başkanlık altı ay sürüyor ve başkanların kendi sorunları yerine AB'nin sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalıyor. Kaldı ki yakın zamana kadar Türkiye

Ülgen: Avrupa'da bugün Türkiye meselesi artık bir Avrupalının tabiriyle önündeki kitabın ekinin bir malzemesi. Bu konuda kafa yoran düşünen hiç kalmadı Avrupa'da.

tarafından, bizim tarafımızdan önemsenen sorunlar da önemini yitirmeye başladı. Belki de AB dışında kalmak AB'nin yaşadığı ekonomik sorunlar yüzünden Kıbrıslı Türkler için hayırlı oldu.

Mensur Akgün: Sinan, sen hayatının yarısını da Brüksel'de geçiriyorsun ve Avrupa Birliğı de yakından bildiğın takip ettiğın bir yer. Türkiye AB ilişkileri de aynı şekilde. Ne olacak AB-Türkiye ilişkilerinin hali? Kıbrıs'lı ya da Kıbrıs'sız...

Sinan Ülgen: Benim AB ile ilişkilerde bugün gördüğüm sorun artık Türkiye sorunu değil. Yani evet, iyi niyetle biz Ruhban Okulu açalım diyebiliriz, birçok şey diyebiliriz. Bunlar Türk toplumu için de faydalı şeyler ama bunları yapsak bile bugün Avrupa'daki ortam buna reaksiyon verecek noktada değil. Avrupa'da bugün Türkiye meselesi artık bir Avrupalının tabiriyle önündeki kitabın ekinin bir malzemesi. Bu konuda kafa yoran düşünen hiç kalmadı Avrupa'da. Çünkü çok farklı bir sorunla bugün iştigal ediyor Avrupa: ekonomik kriz sorunuyla. Onun için biraz daha realist olacak olursak, bu tip adımları belki atmanın zamanı 2012 değil.

Bu tip adımlar atılmasının anlamında demiyorum ama bu tip adımlardan bizim beklediğimiz nemayı elde etmek için zamanlamayı daha iyi yapmak lazım diye düşünüyorum. Buradan da benim 2012 yılı beklentilerime geleceğim Avrupa Birliğı ile ilişkilerde. En olumlu beklenti, bugünkü ortamı koruyabilmek olur. Bugünkü ortam da iyi değil ama en fazla başarılabilecek olan 2012'de bunu korumak olur. Bunu koruyamamak aslında daha yüksek ihtimal. Niye daha yüksek ihtimal? Şimdi Fransa ile kapıya gelmiş olan bir kriz var. Rumların dönem başkanlığı var. Kıbrıs açıklarındaki doğalgaz meselesi var.

Benim beklentim gerçekçi olmak gerekirse bu ilişkileri bugünkü durumunda koruyabilmek. Sonra 2013'te konjonktür değişebilir. Nasıl değişir? Fransa'da seçimlerde farklı bir iktidar işbaşına

gelir; Almanya'da keza böyle bir siyasi gelişme olabilir. O bütün konjonktürü değiştirebilir. 2012'ye ilişkin AB yorumum bu.

Şimdi diğer konulara gelecek olursak, Türkiye'nin 2012 gündemindeki meselelerin birçoğuna değindik zaten. Onların çok fazla ayrıntısına girmek istemiyorum. Daha bahsetmediğimiz bir mesele: Irak. Irak'ta bugün olup bitenler ülkenin mezhep çatışmasına doğru gittiğine dair işaretler veriyor. Bu Türkiye'yi çok yakından ilgilendiriyor. Türkiye'nin bu konuda çok dikkatli davranması lazım.

Türkiye geleneksel dış politikası itibarıyla de AKP dönemi dış politikası itibarıyla de bu tuzağı düşmekten bugüne kadar kendini korudu. Buna ısrarla devam etmesi lazım. Her ne kadar Şii eksenine karşı mücadele eden kamp içinde yer alsa da bunu çok açık bir biçimde telaffuz etmemesi ve yürüttüğü politikalarda da buna özen göstermesi lazım. 2012 yılında Türkiye'nin başını ağrıatacak en önemli sorunlardan bir tanesi İran. İran'ın nükleer programı meselesi. Bu tabii çok boyutlu bir mesele. Türkiye burada yapıcı bir rol oynamaya çalışıyor. Ama nihayetinde İran uluslararası toplama meydan okuyan tutumuna devam ederse burada bir takım riskler var.

Birincisi, İsrail ile çatışma riski. İran, 'Türkiye'deki potansiyel radar tesisini vururum' tehdidinde bulundu. Bunun ötesinde Ortadoğu'nun istikrarsızlaşması riski var. Çok zor bir sorun. Türkiye için de zor bir sorun. Ve daha ötesinde, bugünkünden daha sert bir daimi kamplaşmanın da göstergesi. Çünkü İran'ın nükleer silah potansiyeline erişmesi, İran'a yönelik yeni bir politikanın artık bütün safhalarıyla yürürlüğe konması demek. Burada da Türkiye'nin tabiatıyla herhangi bir tercihi olmayacaktır. Ait olduğu batı, NATO ve Amerika ekseninde İran'a karşı uygulanacak olan politikanın tarafı olması gerekecek. Bu da Türkiye için çok arzu edilen bir durum değil.

Ülgen: İran'ın nükleer silah potansiyeline erişmesi, İran'a yönelik yeni bir politikanın yürürlüğe konması demek. Türkiye'nin NATO ve Amerika ekseninde İran'a karşı politikanın tarafı olması gerekecek. Bu arzu edilen bir durum değil.

Bütün bunların ötesinde düşündüğümde kara kuğu ne olabilir 2012'de? Bence terör. Niye terör? Çünkü Türkiye'nin bu gittikçe kutuplaşan, kamplaşan Ortadoğu'nun meselelerinin içine çekilmesi ve Suriye'ye ve İran'a karşı daha kamplaşan bir politika izlemesinin

Ülgen: Türkiye'nin gittikçe kutuplaşan, kamplaşan Ortadoğu meselelerinin içine çekilmesinin, Suriye'ye ve İran'a karşı daha kamplaşan bir politika izlemesinin izdüşümü, Türkiye'de artan terör olabilir.

izdüşümü Türkiye'de artan terör olabilir. Burada PKK kaynaklı terör değil başka kaynaklı terörden de bahsediyorum. Bu Türkiye açısından beklenmedik, hiç arzu edilmeyen ama belki de fiktisel olarak hazırlıklı olmamız gereken bir kara kuğu olabilir 2012 yılı için.

Daha olumlu unsurlardan bahsedecek olursak, iki hususun altını çizmek istiyorum. Bir tanesi daha önce ifade ettiğim Türkiye'nin bu yeni dış politikasının 2012 yılında kurumsallaştırılması yönünde adım atılacağını düşünüyorum. Bu şu demek, Türkiye siyasi söyleminde sahiplenmeye başladığı demokratik gündemi sahiplenme, insan haklarına yönelik sahiplenmenin altını doldurmak zorunda. Bunu da yapmaya başlayacak. Dolayısıyla bu dış politikadaki demokratikleşme söyleminin kurumsallaşmasından kastettiğim bu. Demokratikleşmenin operasyonelleştirilmesi gerekecek.

Türkiye'nin, Türkiye dışındaki ve özellikle bölgedeki siyasi partilerle ilişkilerini siyasi parti düzeyinde sağlamlaştırması, edinmiş olduğu ekonomik yönetim tecrübesini bu ülkelere aktarması, mesela TOKİ örneğinin buralara ihraç edilmesi gibi. Bunun birçok alt başlıkları olabilir. Ama bunun genel başlığı dediğim gibi, bu demokratikleştirme söyleminin kurumsallaştırılması.

İkinci altını çizmek istediğim nokta da Türkiye açısından tek taraflı siyaset üretme devrinin artık sona erdiği. Bu tek taraflılık

yerine Türkiye iyileşen kurumsal kapasitesiyle, artan hedefleriyle, çok taraflı oyuna dahil olmak zorunda ve kanaatimce bu da Türk dış politikasının geleceği için faydalı olur.

Türkiye şimdi bunun kapısını zorlamak durumunda. Çünkü Türkiye'nin bunu yapabileceği, tek taraflılıktan çok taraflılığa geçişi rahatlıkla kullanabileceği bir kurumu yok. Çünkü bölgede böyle bir kurum yok. Bunun doğal adresi Avrupa Birliği olabilirdi. Avrupa Birliği içerisinde Türkiye böyle bir rolü üstlenebilirdi, eğer ki Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri rayında olsaydı. Ama bugün pratikte bunun gerçekleşmesi oldukça zor. Dolayısıyla geriye NATO kalıyor. Fakat NATO'nun bölgede bir imaj sorunu var. Bölgede de başka buna vücut verebilecek yapı yok. Türkiye'nin de belki açmazı biraz burada.

Bir örnekle bunu zenginleştirmek istiyorum. Örneğin son zamanda söylemde Türkiye'nin Arap ligiyle Suriye bağlamında çok yakın bir işbirliği kurduğu ifade ediliyor. Kısmen doğru, kısmen yanlış. Şunu unutmayalım, Fransız dışişleri bakanı Türkiye'ye geldiğinde Aralık ayında Juppe, arkasından Avrupa Birliği dışişleri bakanlarının toplantısına Davutoğlu'nun davet edilmesi yönünde Fransa'nın bir öneride bulunacağını açıkladı. Ondan sonra Türkiye'ye gelen haberler, bu önerinin Kıbrıslı Rumlar tarafından bloke edildiği şeklindeydi. Bu doğru değil. Bu işi bloke eden Arap

Ülgen: Türkiye siyasi söyleminde sahiplenmeye başladığı demokratik gündemin ve insan haklarına yönelik sahiplenmenin altını doldurmak zorunda. Bunu da yapmaya başlayacak. Demokratikleşmenin operasyonelleştirilmesi gerekecek.

Ligi idi, Mısır'dı. Yani burada da Arap Ligi'yle ilişkilerin hiç öyle kolay bir ilişki olmadığını, bölgedeki liderlikte Mısır'ın gittikçe artan bir şekilde Türkiye'den rol kapmaya ya da en azından Türkiye'yi rahatlatmaya ve Türkiye'nin rol kaptırmamaya soyunacağını düşünüyorum. Bu da ilişkilerin önümüzdeki dönemde bir başka parametresini teşkil edecek diye düşünüyorum.

Mensur Akgün: Herkese çok teşekkürler. Sanıyorum kapsamlı bir ufuk turu yaptık.

TÜRKİYE-HOLLANDA 400 YILLIK İLİŞKİ

Hollanda ve Türkiye 400 yılı aşkın kayıtlı resmi geçmişe sahip iki müttefik ülke ve ticari ortak. Osmanlı İmparatoru Sultan I. Ahmet'in huzuruna çıkan ilk Hollanda Büyükelçisi M. Cornelius Haga ile resmi diplomatik ilişkilerin başladığı kabul edilse de; bu temas aslında çok daha önce başlayarak ilerlemiş olan ikili ilişkilerde yeni bir boyutu ve daha yakın ilişkilerin gereğini simgeliyordu. Zira Aralık ayında Hollanda'dan yola çıkan ve ancak 1612 yılının Mart ayında İstanbul'a ulaşan ilk büyükelçi sadece diplomatik ilişkiler ağını güçlü bir şekilde başlatmakla kalmamış; Hollandalı tüccarların Osmanlı İmparatorluğu karasularında kendi bayrakları altında ticaret yapmalarına izin veren bir ahitnamenin verilmesini de sağlayarak iktisadi açıdan da çok kritik bir görev üstlenmiştir. Diplomatik ilişkilerin 400. yılının kutlanacağı 2012 yılına doğru resmi hazırlıklar devam ederken, kısa bir süre önce TÜSİAD da Türk iş dünyasını temsilen Hollanda'ya kapsamlı bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette TÜSİAD'ın Hollanda'daki muadil örgütü Hollanda Sanayi ve İşverenler Konfederasyonu'nun (VNO-NCW) yanı sıra Hollandalı siyasetçiler ile temaslarda bulunan TÜSİAD Heyeti; Hollanda Başbakan Yardımcısı, Ekonomi, Tarım ve İnovasyon Bakanı Maxime Verhagen, Hollanda Senato

Başkanı René van der Linden ve Hristiyan Demokrat Parti (CDA) Meclis Grup Başkanı Sybrand van Haersma Buma'yı da içeren önemli temaslar gerçekleştirmiş ve ardından Rotterdam'da "Hollanda ve Türkiye: Sürdürülebilir Ortaklık" seminerine katılmıştır. Türkiye-Hollanda ilişkilerinin daha da güçlendirildiği bu dönemde TÜSİAD Ankara Daimi Temsilcisi **Eray Akdağ** Hollanda Kraliyeti'nin Ankara Büyükelçisi **Jan-Paul Dirkse** ile iki ülke arasındaki ilişkileri değerlendirdi.

Sayın Büyükelçi, bildiğiniz gibi TÜSİAD olarak Hollandalı muadil kuruluşumuz VNO-NCW ile birlikte uzun zamandır ekonomik işbirliğini daha da ileri götürmek için çalışmalar yürüterek yeni platformlar oluşturmaya çalışmaktayız. Bu bağlamda kısa bir değerlendirmenizi alabilir miyiz ve siz bu işbirliği gelişimini desteklemek için Büyükelçilik olarak nasıl bir katkı sağlayabilirsiniz?

Öncelikle başkanınız Sayın Ümit Boyner'den çok etkilendiğimi söylememe izin verin. Kendisiyle bir kaç farklı ortamda bir araya gelme şansı buldum ve aynı şekilde muadil kuruluşunuzun başkanı Sayın Bernard Wientjes'in de

kendisinden ve gerçekleştirdikleri görüşmelerden çok olumlu etkilendiğini düşünüyorum. Bu durum, kanaatimce farklı yapılar arasında gerçekleştirilebilecek her türlü iletişim ve işbirliği için çok iyi bir şemsiye. Zira iki güçlü liderin birbiri ile ilgili son derece olumlu intibaları olması; kuşkusuz her türlü kurumsal ilişki için çok iyi bir arka plan. İlk söylenmesi gereken bu... Hemen ardından kurumsal ilişkiler konusunda özellikle vurgulamak istediğim bir nokta var. Bunu duymak, özellikle de 35 yıldan uzun süredir bürokrat olan birisinden duymak garip gelebilir ama kurumsal ilişkilerin geliştirilmesinde birey çok kritik bir rol oynar, dolayısıyla odakta bireyler vardır. Evet, kurumsal ilişkiler ortak çıkarlara ve ortak amaçlara ulaşılmasına dairdir ve bunu başarmak için kurumsal bir çerçeve gerekebilir; ancak kurumsal çerçeveden çok daha önemlisi öncelikle ortak bir amacın, ortak bir hedefin varlığıdır. Türkiye ve Hollanda söz konusu olduğunda ortak amacın ve ortak hedefin çok açık olduğunu düşünüyorum. Bu da ekonomik işbirliğini daha da ilerleterek geliştirmek. Bu yaklaşık bir yıl kadar önce göreve başladığından beri Hollanda Hükümeti'nin belirlediği politikanın ana sütunlarından birisi. Bu Türkiye'nin de ekonomik ve dış politikasının ana sütunlarından birisi; keza Ekonomi Bakanınız ve Türk işadamları son derece aktif. Dolayısıyla eğer ortak amaçlar ve ortak hedefler çok önemliyse; Türk-Hollanda ve Hollanda-Türk ilişkileri için ısıtılı bir perspektif söz konusudur, özellikle de ekonomi alanında. Hollanda dünyanın 6. büyük ihracatçısı ve 7. büyük ithalatçısı olarak dış ticaret alanında en önemli ülkelerden birisi; tarım ihracatında dünyada 2. sıradayız, kimyasal üretimimizin %70'i diğer ülkelere gönderiliyor. Biliyorsunuz ben daha önce Rusya Büyükelçisi'ydim ve örneğin Rusya'da satılan çiçekler Hollanda kaynaklı ve bunların tamamının en azından mezat işlemi çiçek başkentimiz Aalsmeer'de gerçekleştirilir. Rusya Federasyonu ve çiçekler söz konusu olduğunda yıllık yaklaşık 300 milyon avroyu aşan rakamlar söz konusu. Türkiye'de de çok güzel çiçekler var ve Türkiye de piyasada bir oyuncu ama Hollanda ile girişimcilerin işbirliği geliştirebileceği daha pek çok farklı alan var kuşkusuz. Hollandalı girişimciler Türkiye ile işbirliği için son derece hevesli. Biz de İstanbul'daki Hollanda Yabancı Yatırım Ajansı'nı yaklaşık iki yıl kadar önce aslında bu yüzden kurduk. Bu kurumun temel amacı Türk yatırımcıları Hollanda'ya getirebilmek.

Sorunuzun diğer bir parçası olan Büyükelçiliğin ve Büyükelçi'nin bu ana çerçevede nasıl bir etkisi olabileceği konusuna geldiğimizde ise öncelikle şunu söylemeliyim:

Ekonomiyle ilgili konularda genel olarak işi iş insanlarına bırakmak gerekli. Zira girişimci olmak, kamuya hizmet eden bir görevli olmaktan farklı bir şey. Kariyerim boyunca Türkiye'ye ait devlet misafirhanelerinin hiçbirinde konaklamadım, ama dünyanın dört bir yanında devlet misafirhanelerinde konakladım. Eğer bir devlet misafirhanesi ile örneğin Marriot ya da Hilton arasında bir tercihte bulunmanız gerekirse, tercihiniz çok açıktır: Marriot ya da Hilton'a gidersiniz. Zira bunlar ağırlama konusunda uzmanlaşmış profesyoneller. Oysa devlet misafirhanelerinde hizmetler genellikle kamu görevlileri tarafından verilir, ki onların perspektifleri çok daha farklıdır. Dolayısıyla büyükelçiliğin etkisine geldiğimizde: Büyükelçilik ve sahip olduğumuz iş destek ofisleri bilgi mimarı olmak gibi çeşitli görevlerinin ötesinde birer kolaylaştırıcı rolünü üstlenmeler, bizim Hollanda dış ekonomi politikasında kullandığımız terminolojiyle birer çöpçatan olmalılar. Girişimcileri, piyasaları, yeni girişimleri bir araya getirmeliler; bunları kendileri yaratmaya çalışmak yerine. Bu çalışmalar kuşkusuz çok geniş bir spektruma sahip. Bizim ekonomi birimimiz ve bakanlığımız Türkiye'de neler olduğunu yakından takip eder ve Hollandalı şirketlere neler olup bittiği hakkında bilgi verir; bu spektrumun bir ucu. Spektrumun diğer ucuna baktığımızda ise rezidansımı görürsünüz; bir bakan ziyarete geldiğinde öğle yemeğine ev sahipliği yapar ve bunun en azından yenilebilir bir yemek olmasına özen gösteririm. Büyükelçinin bu alanda temel rolü budur. Büyükelçi çeşitli ilişki ve iletişim süreçlerinde aslında bir tür kukladır; konuşan bir kukla, umarım kafası boş olmayan bir kukla, ama aynı zamanda insanları mutlu eden ve insanlara önemli bir başarı elde etmenin mümkün olduğunu hissettiren kişidir. Bu mütevazı bir roldür bir büyükelçi için; ben kurdele kesmekte çok iyiyimdir, çiçek takdim etmekte çok iyiyimdir ve bunun gibi akla gelmeyecek çeşitli görevlerde de. Örneğin Rusya'ya her yıl yaklaşık 40 000 canlı Hollanda ineği gelir ve bazen onların uygun biçimde karşılanması da önemli bir iştir. Bu arada Türkiye Cumhuriyeti daha dün 16 yıllık aradan sonra sınırlarını Hollanda'dan gelecek canlı hayvanlara da açtı. Dolayısıyla önümüzdeki aylarda gelecek ilk inek sürülerini de başarılı bir şekilde karşılamayı umuyorum. İşte bunlar da büyükelçinin işinin önemli bir parçasıdır, bir kolaylaştırıcı olarak. Ayrıca büyükelçiliğin iletişim veritabanı, bilgi mimarlığı, iş hizmetleri organizasyonu gibi görevlerinin yanı sıra, üstlenmesi gereken bir diğer görev daha vardır. Bu da yeni dış pazarlar arayan girişimcilerin, bu örnekte Hollandalı girişimcilerin, ilerlemek için doğru

yol haritasına sahip olmalarını garanti altına almaktadır. Çünkü dünyadaki en iyi girişimci dahi olsanız, eğer faaliyette bulunmak istediğiniz piyasada doğru arkadaşlarınız yoksa başarısızlık en muhtemel sonuç olacaktır. Arkadaşlardan kastettiğim ise profesyonel alanlarındaki doğru muadil kişiler ve meslektaşlarıdır, ama aynı zamanda örneğin ticaret odasındaki, yerel ticaret odasındaki doğru kişileri de bilmelisiniz, hukuki sorunlar konusunda danışılacak doğru kişileri ve sadece yerel işadamlarını değil ama yerel politikacıları da tanıyor olmalısınız. Bu kısa sorunuza biraz uzunca bir cevap oldu.

Peki iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri nasıl buluyorsunuz, Hollanda ve Türkiye arasındaki potansiyel limite sizce ulaşıldı mı?

Aslında bu sorunun cevabı bence çok açık: Türkiye hızla büyüyen bir piyasa, Türkiye hızla büyüyen bir ekonomi, öte yandan Avrupa sürekli yeni pazarlar arıyor. Eğer makroekonomik verilere bakarsanız Türkiye'nin ticaretinin büyük bir bölümünü Avrupa Birliği (AB) ile yaptığını görürsünüz, bu tabii ki Gümrük Birliği'nin sayesinde mümkün oluyor. Adana'da birkaç hafta önce diğer AB Büyükelçileri'yle bir araya geldiğimizde bir meslektaşım çok ilgimi çeken bir bilgi paylaşmıştı benimle. Bu da; AB dışına, Ortadoğu'ya yönelik ihracat kalemleri arasında bisküvi ve yatak gibi ürünlerin en önemliler arasında olduğuydu. Oysa daha yüksek katma değere sahip ürünlerin neredeyse tamamı Avrupa'ya gidiyor. Örneğin Bursa'ya gidin, altı bin kişinin çalıştığı Robert Bosch Dizel Enjeksiyon Sistemleri fabrikalarına bakın. Bu Gümrük Birliği sayesinde mümkün olabiliyor, yani Türkiye'nin Avrupa Birliği pazarına neredeyse bir üye niteliğinde doğrudan erişim imkanı sayesinde. Bu tabii Türkiye için çok büyük bir erişim imkanı. Öte yandan AB firmaları da Türkiye'ye kolay erişim imkanı buluyor. Baktığınızda Türkiye'deki ücret düzeyleri üretim için hala çok cazip. Bu örnek şu anda bizim için çok önemli değil, zira firmaların el değiştirmesiyle çamaşır makinesi ve buzdolabı üretimi gibi bazı alanlardan çıktık, ama bu sadece birkaç yıl önce bile bizim için çok önemliydi. Sanırım Arçelik, AB'de her bir üye ülke için yerel isimleri çağrıştıran 15 kadar farklı markayla satışa sunuluyor. Bu ülkelerde kimse Arçelik markalı bir ürünü almazdı belki,

ama yerel marka hissi veren isim çağrışımlarıyla her ülkede çok ciddi satışlar yapılıyor ve bu mükemmel bir model. Hollanda konusuna döndüğümüzde, Türkiye'deki Hollanda firmaları oldukça büyük. ING'ye bakın, Corio ve Redevco'ya bakın, bankacılık ve gayrimenkul sektörüne bakın; bunlar çok büyük firmalar ve başta bankacılık ve gayrimenkul sektörü olmak üzere pek çok sektör Türkiye ile yakından ilgili. Peki bu ilgi niye diye sorduğunuzda cevap Türkiye'nin önemli bir piyasa olması ve çok daha ileri götürülebilir nitelikte bir yapısı olması. Eğer Hollanda'daki ekonomi fırsatlarına bakarsanız, sanırım bir mecaz anlatım kullanmak açıklayıcı olabilir. Hollanda, peyzajı tamamlanmış bir bahçeye benziyor; belki şu köşede bir yabani otu sökebilir, ya da bu köşede bir çiçeği değiştirebilirsiniz. Ama burada, Türkiye'de bahçenin peyzajı, düzenlemesi henüz tamamlanmış. Ağaçlar burada, çimenler burada ama bahçe manzarasının düzenlenme ihtiyacı devam ediyor. Bu Türkiye'nin her köşesinde çok sayıda önemli fırsat olduğu anlamına geliyor. Hollandalı girişimcilerden sürekli şunu duyuyorum: Türkiye çok ilginç bir piyasa ve Türkiye daha da geliştirilmesi gereken bir piyasa. Bu Hollanda'dan bakış açısı. Türkiye açısından baktığımızda ise; örneğin Asya firmalarının bölge ofisleri Avrupa'da değil, Hollanda'dadır. Bu sadece mükemmel vergi imkanlarından ya da sadece Amsterdam-Schiphol havaalanının yakınlığından kaynaklanmıyor, ki aslında Avrupa'nın en ulaşılabilir büyük

“Hollanda, peyzajı tamamlanmış bir bahçeye benziyor; belki şu köşede bir yabani otu sökebilir, ya da bu köşede bir çiçeği değiştirebilirsiniz. Ama Türkiye'de bahçenin düzenlemesi henüz tamamlanmış. Bu Türkiye'nin her köşesinde çok sayıda önemli fırsat olduğu anlamına geliyor.”

havaalanından bahsediyoruz. Bu aynı zamanda ekonomik ortamdan da kaynaklanmaktadır. Ben, Türk firmalarının Kuzey Avrupa, Avrupa ya da AB genel merkezlerini Hollanda'da oluşturmanın ne kadar verimli ve ilginç olabileceği konusunu kapsamlı bir şekilde değerlendirmeleri gerektiğini düşünüyorum. Biliyorum ki bankacılık sektörü Hollanda'da çok aktif ve orada büyük başarı kaydediyorlar, ancak bundan çok daha fazlası olabilir. Kimya sanayi örneğin; üyelerinizden Aldo Kaslowski'nin, oğlu Simone ile birlikte Hollanda'da çok büyük bir girişimleri var. Dolayısıyla

eğer potansiyel limite ulaşıldı mı diye bana sorarsanız cevap kesinlikle hayır ve evet bu konu üzerinde çalışmalıyız. Biz bu konu üzerinde çalışmalıyız, yatırım ajansları bu konu üzerinde çalışmalı, TÜSİAD bu konu üzerinde çalışmalı, Büyükelçilik bu konu üzerinde çalışmalı, ticaret odası bu konu üzerinde çalışmalı, bir açıdan herkes bu konu üzerinde çalışmalı... Madem ki ekonomik faaliyet; faaliyete katılan tarafların tamamının çıkarına, bu konu üzerinde çalışmalıyız.

Hollanda’da Türkiye’ye özel olarak dizayn edilmiş politikalar var mı, ya da tam tersi yönde? Hollanda yatırımcıları cezbetmek için ne tip imkanlar sağlıyor?

Hollanda dış ekonomik politikası şu anda hızlı bir biçimde yeniden düzenlenmekte, zira Hükümet Başkanımız ve sizin şahsen tanıştığınız Başbakan Yardımcısı Verhagen’ın belirli bir perspektifi var. Hollanda’nın boyutlarına baktığımızda yaklaşık yüzölçümü su hariç 38 000, su dahil 42 000 km2 ve bu çok küçük ülkede neredeyse 16 milyon kişilik bir nüfus yaşıyor, yaklaşık 400 bini Türkiye kökenli. Bu ölçekler düşünüldüğünde ticaret yapmadan, ihracat yapmadan ve sınırlarımızın dışında aktif olmadan milli gelirimizin ciddi bir kısmını kazanamayız. Bu yatırım çekmek için ülkelere göre özel olarak dizayn edilmiş politikalar var mı demek, hayır yok. Ama bizim sahip olduğumuz şey, belirli türdeki piyasalara yönelik olarak kullanılan her türdeki ekonomik dış politika enstrümanlarıdır. Örneğin Pakistan için kullanılabilecek politika enstrümanları, Türkiye veya diğer bir gelişmiş piyasa için uygulanabilecek politika enstrümanlarından farklıdır. Genel olarak AB’ye baktığımızda ise AB içerisinde özel devlet politikaları yoktur, girişimcilerin kendilerinin faaliyette bulunması beklenir. Mesela AB’de Hollanda’nın Almanya ile ticareti için özel bir politika yok ama dış ticaretimizin neredeyse yarısı Almanya’yla ve doğu sınırimız da 300 kilometreden çok yol kat etmiyor.

Hollanda aynı zamanda yatırımcı bir ülke, doğrudan yatırım çekmek ve yatırımcıları cezbetmek için ne tip imkanlar var?

Diğer ülkeler söz konusu olduğunda bu soruya cevap vermek konusunda tereddüt ederim, çünkü bu doğrudan girişimlere ait bir alan. Dolayısıyla ancak bazı tahminlerim olabilir. Türk şirketlerinin Orta Doğu’daki erişim imkanlarını ve başarılı çalışmalarını da düşününce; Hollandalı şirketler açısından bu piyasalarda işbirliği ilginç olabilir. Hollanda ve Türkiye

arasındaki ortaklık imkanları düşünüldüğünde ise hemen değerlendirilebilecek iki önemli projeyi özellikle belirtmek isterim; birisi havada, birisi denizde. Çeşitli Türk firmaları ile Hollandalı bir havacılık firması arasında neredeyse bir buçuk yıldır devam eden görüşmeler var. Hollandalı firma, Fokker F100NG bölgesel yolcu uçağını tekrar piyasaya sürmek istiyor. Bu model, 1990’ların ortalarına kadar 100 koltuk altı piyasadaki en başarılı uçaklardan birisiydi. Bu, Hollanda kökenli bir firmanın trajik hikayesidir; 1990’ların sonuna doğru farklı bir ülkeden bir firmaya satılan bu marka başarısını sürdüremedi. Yine de Fokker F100NG’ye ait dizayn ve inşa imkanları hala yüksek, çünkü halihazırda dünya çapında uçmakta olan yaklaşık 600 kadar Fokker bulunuyor ve bunların düzenli olarak bakımlarının yapılması gerekiyor. Bu mirası devralan firma, Türk havacılık sanayisi ile gücünü birleştirmek konusunda son derece istekli. Bir keresinde burada Ankara’da Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.’yi (TAI) ziyarete gitmiştim, çok etkileyici bir yer, özellikle de F-16’ları üretimleri. Bu Hollandalı firma, Rekkof, Türkiye ile güç birleştirmeyi çok istiyor. Çünkü bir yandan Türkiye’den gelen

“Türk şirketlerinin Orta Doğu’daki erişim imkanlarını ve başarılı çalışmalarını da düşününce; Hollandalı şirketler açısından bu piyasalarda işbirliği ilginç olabilir.”

bir ilgi ve talep var; örneğin AnadoluJet’e bu şekilde onlarca uçak sağlamak mümkün. Öte yandan bu tür uçakların satışı için çok büyük bir piyasa var, hem de dünya çapında. Zira yeniden dizayn edilen Fokker 100NG rakiplerinin tamamından çok daha fazla yakıt verimliliğine sahip. Bu alanda görüşmeler devam ediyor. Denizde işbirliği konusu ise Türkiye’de koster filosu açığının giderilmesine dair. Denizcilik Müsteşarlığı eskiyen çok sayıdaki koster gemisinin yenilenmesini planlıyor ve bu çalışma inanılmayacak yükseklikte tonajlara ulaşan bir yekun oluşturuyor. Kuşkusuz bu konuyla çok ilgiliyiz, zira Hollandalılar gemi inşasında oldukça başarılılardır. Gerçi Büyükelçi Haga zamanında bu topraklara gemiyle ancak dört ayda ulaşabilmiş ama. Yine de özellikle belirtmek isterim ki, özel amaca yönelik taşıyıcı gemiler üretimi konusunda Hollanda’daki bilgi birikimi özellikle yüksektir.

SEZGİLERİ DİZGİNLEMEK

Cemal Yardımcı

Göz yanılsamalarına alıştık. Yıllar önce ilk tanık olduğumuzdaki kadar inanılmaz görünmüyorlar artık. Yine de özellikle iyi düzenlenmiş bir göz yanılsaması örneğiyle karşılaştığımızda şaşırıp kalıyoruz: Ölçmek, biçmek, dikkatle bakmak, kısacası “bilmek” kar etmiyor, daha kısa olduğunu bildiğimiz daha uzun, düz olduğunu bildiğimiz eğri, beyaz olduğunu bildiğimiz gri görünüyor.

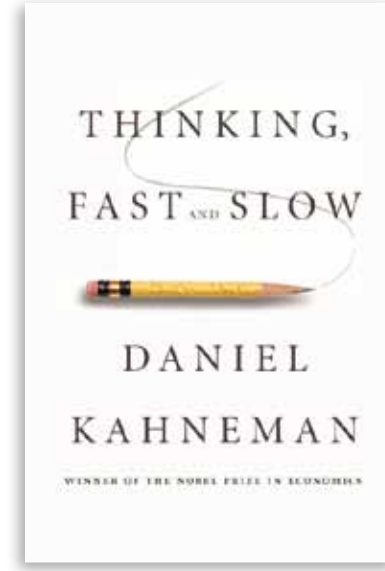
Peki ya “zihin yanılsamaları”?

Aslında göz yanılsamalarında da sorun gözden çok görsel verilerin insan beyninde işlenmesinde. Ama “zihin yanılsaması” derken algı, bellek, sezgi, yargı ve önyargı gibi alanlardaki, zihnin en temel işleyişine ilişkin kusurları kastediyorum. Tıpkı göz yanılsamalarında olduğu gibi, akıl yürütüp hesap, kitap yapıldığında yanlış olduğu anlaşılan bir fikrin yine de zihnin gerisinde yankılanıp durmasına yol açan kusurlar.

Daniel Kahneman özellikle ekonomik karar alma açısından anlam taşıyan bu tür bilişsel kusurları araştırarak geçen bir ömrün deneyimini son kitabı Thinking, Fast and Slow (Hızlı Düşünme, Ağır Düşünme) özetliyor.

“Hızlı Düşünme, Ağır Düşünme” iç içe girmiş iki kitap gibi okunabilir: Kitapların biri, ansiklopedik örneklerle ve alanın öncüsünün bütünleştirici çerçevesi içinde karar alma

Zayıf verilerden çok ender karşılaşılan olayları öngörmeye çalışmamalı. Veriler zayıfsa temel oranlara/ortalamalara bel bağlamalı.

Thinking, Fast and Slow (Hızlı Düşünme, Ağır Düşünme), Daniel Kahneman, Farrar, Straus and Giroux (Ekim 2011)

psikolojisinin bugün geldiği noktayı sergiliyor. İkincisi ise alanın öncüsü ve duayeni olan Kahneman’ın kişisel entelektüel serüvenini anlatıyor. Birbirinden ilginç anekdotlarla örülmüş bu entelektüel serüven, her dönüm noktası deneysel psikolojinin ekonomik düşüncüyü etkileyen buluşlarıyla örtüştüğü için zaten yeterince ilginç. Ama psikoloji ile ekonominin kesiştiği alana dair sunduğu kapsamlı döküm ve kolay anlaşılır, eğlenceli bir dille anlatılan son derece derin değerlendirmeler kitabın asıl güçlü ve etkileyici yanı.

Kahneman, karar alma ve tercih yapmaya ilişkin zihinsel süreçlerin iki veçhesini ya da iki tarzını, 1. ve 2 sistem adları ile kişileştiriyor. 1. sistem adıyla andığı “hızlı düşünme”, anlık,

yarı otomatik, sezgisel, çağrışımlarla, benzeştirmelerle iş gören düşünme tarzımız. Pek az zihinsel enerji harcayarak verimli bir biçimde çalıştığı için günlük hayatımızdaki kararların ezici çoğunluğundan sorumlu. 2. sistem ise bilinçli akıl yürütme, hesap kitap yapma sırasında devreye giren, daha ağır işleyen, daha zahmetli zihinsel süreçleri nitelendiriyor. Zahmetli olduğu için de sadece bilinçli olarak “çağrıldığında” işe karışıyor. Mesela lokantada neyin, ne kadar yenilip içileceğine 1. sistem karar verirken, 2 sistem ancak hesabı kontrol etmek ya da bölüşmek söz konusu olduğunda çalıştırılıyor. Hesaptaki bir tuhaflığı incelemekten kaçınmanın ya da bölüşmektense tek başına ödemeyi tercih etmenin arkasında, etiket kuralları bir yana, 2. sistemi devreye alma zahmetinden kaçınmak da rol oynuyor.

Verileri analiz etmeye ve hesaplamaya yönelik 2. sistem “doğru” kararların garantisi değil. Her zaman bir “hesap hatası” yapılabilir. Ancak 2. sistemin gücü yaptığı hatayı da yakalama, kabul etme ve düzeltme yeteneğinde yatıyor. “Hızlı düşünme” ise onsuz günlük hayatımızı sürdüremeyeceğimiz

kadar önemli, evrimsel olarak mükemmelleşmiş bir yeteneğimiz. Buna karşılık yaptığı hataları yakalama yeteneğinden yoksun: Sonuç istediğimiz gibi olmasa bile, içgüdümüz aslında yanılmamış olduğunu, şu ya da bu dışsal etkenin işi bozduğunu söyler. Elbette tekrarlanan hatalar ya da dramatik sonuçlar sezgilerimizin yönünü zamanla değiştirebilir. Ama kısa vadede 1. sistemin hatalarını yakalamak için “durup düşünmek” yani 2. sistemi kullanmak gerekir.

İşin kötü tarafı, böyle bir bilinçli müdahale olmadığı durumda, “hızlı düşünme sistemi” deneyle gözlemlenebilir, sistematik hatalar yapma eğilimindedir.

Kahneman kitabında bu sistematik hataların otuz kadarını tek tek ele alıp tartışıyor. Büyük bir kısmında imzası bulunan deneysel çalışmaları anlatıyor. “Hızlı düşünmenin” yol açtığı zihinsel yanılsamaların pek çoğu, mesela çerçeveleme etkisi (kazanma-kaybetme olasılıkları aynı olsa da sorunu kazancı öne çıkararak ortaya koymanın risk alma eğilimini artırması), ayla etkisi (bariz bir olumlu özelliğe sahip bir şeyin, hakkında bir şey bilinmeyen başka özelliklerinin de olumlu olacağı beklentisi) ya da insan zihninin olmayan yerlerde tutarlı bir hikaye, bir neden sonuç ilişkisi arama, bulamazsa uydurma eğilimi, ilk bakışta çok şaşırtıcı gelmeyebilir. Şaşırtıcı olan, bunların etkisinin farkında olmadığımız büyüklüğü ve yaygınlığı. Mesela açıklık ve yorgunluğun daha az zihinsel enerji gerektiren hızlı düşünmeyi, statükoyu korumaya yönelik kararlar almayı öne çıkarması sürpriz olmaz. Yine de salıverilme taleplerini değerlendiren İsraili yargıçlara ilişkin istatistiksel araştırma insanı şaşırtıyor: Varsayılan karar talebin reddi, yargıçlar inceleme sonucu tutuklu ve hükümlülerin tahliyesine karar verebiliyor. Kararların

alınış saatlerini saptayan araştırma, taleplerin ortalama %35’inin kabul edildiğini, gün boyunca verilen üç molanın hemen sonrasında %65 olan kabul oranının düzenli olarak düştüğünü, moladan hemen önceki bir iki talep için neredeyse sıfıra indiğini göstermiş.

Bir başka benzer örnek verilen anlamsız bir referans noktasının tahminleri etkilemesine ilişkin. Ayarlanmış bir çarkıfelekle ya da hileli zarlarla (yani sorulacak soruyla alakası olmadığı aşık olan bir biçimde) deneye katılanların bir bölümüne büyük, bir bölümüne de küçük bir sayı verilip herhangi bir sayısal tahmin sorusu sorulduğunda, iki gruptan alınan cevapların net olarak ölçülebilir biçimde büyük ya da küçük olması insanı düşündürüyor.

Hızlı düşünmenin en beceriksiz olduğu alanlardan biri olasılık hesapları. Risk içeren durumlarda karar alma konusunu Kahneman’ın ilgi alanının merkezine almasına neden olan ve onu Nobel Ekonomi ödülünü alacağı yola sokan da bu zaten. Risk ve olasılık hesapları söz konusu olduğunda sezgiler özellikle yanıltıcı olabiliyor. Üstelik Kahneman’ın daha işin başındayken fark ettiği gibi oturup hesap yapınca doğru sonuçlara ulaşma konusunda en avantajlı olan istatistik profesörlerinin sezgileri bile tuzaklardan kaçamıyor.

Kahneman bu tuzaklardan kaçınmanın yolunu her bölümün sonuna eklediği gerçek durumlarda söylenecek cümlelerle örnekliyor: Öneri esas olarak şu: Bir önem taşıyan kararları alırken 2. sistemi devreye almak için bilinçli bir çaba göstermek. Basit bir öneri. Ama bilgece bir basitlik taşıyan bir öneri ve uygulaması sanıldığından da zahmetli.

Daniel Kahneman

Daniel Kahneman 2002 Nobel Ekonomi Ödülünün sahibi. İşin ilginç yanı ise, hayatında tek bir ekonomi dersi bile almamış olduğunu söyleyen Kahneman’ın bir psikolog olarak Nobel ödüllü ekonomistler kulübüne katılmış olması.

Kendisini Nobel Ekonomi Ödülüne götüren araştırmalarına, risk içeren durumlarda karar vermenin psikolojisini anlamaya yönelik

deneysel çalışmalarla başladı. Bu çalışmalar, yıllar boyunca, çok verimli bir işbirliği sürdürdüğü Amos Tversky ile birlikte geliştirdikleri “beklenti teorisi” ile taçlandı. İnsan zihninin sezgiler ve önyargılarla işleyişinin yol açtığı rasyonellik varsayımıyla çelişen davranışlar üzerine odaklanan çalışmalarıyla davranışsal ekonomi alanının öncü iktisatçılarına ilham kaynağı oldu.

Daniel Kahneman akademik hayatını Princeton Üniversitesi Woodrow Wilson Kamu Yönetimi ve Dış İlişkiler Okulu’nda ve Kudüs İbrani Üniversitesi Rasyonellik Merkezi’nde sürdürüyor.

YATIRIMCILAR EKONOMİSTLERİ, EKONOMİSTLER POLİTİKACILARI, POLİTİKACILAR ONLARI TAKİP EDİYOR.

EKONOMİ VE POLİTİKANIN NABZI CNN TÜRK’TE TUTULUYOR. CÜNEYT ÖZDEMİR’DEN ŞİRİN PAYZIN’A, AHMET HAKAN’DAN EMİN ÇAPA’YA, TAHA AKYOL’DAN AYŞENUR ARSLAN’A KONULARINDA UZMAN İSİMLER HER HAFTA EVLERİNİZE KONUK OLUYOR.

D-Smart 30. kanal
Digitürk 42. kanal
Kablo S22
Teledünya 49. kanal
Tivibu 59. kanal
Türksat 2A uydusu

cnnturk.com
m.cnnturk.com
video.cnnturk.com
facebook.com/cnnturkcom
twitter.com/cnnturkcom
ofansif.com/cnnturk

cnnturk.com/android
cnnturk.com/iphone
cnnturk.com/ovi
cnnturk.com/bada
cnnturk.com/blackberry
cnnturk.com/ipad

Radio 92.5

For those targeting high
in their career,

MBA

ISTANBUL AYDIN UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE